

622.006

Bodó Jeno:

Rabtartó oroszok

~~4661~~

CSURGÓ, 1930.

OSZESZLY M. VIKTOR KÖNYVNYOMDÁJA.

BODÓ JENŐ

RABTARTÓ OROSZORSZÁGBAN

— EGY TÚSZ NAPLÓJÁBÓL —

CSURGÓ, 1930.

NYOMATOTT OSZESZLY M. VIKTOR KÖNYVNYOMDÁJÁBAN.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

M. N. MUZEUM KÖNYVTÁRA
I. Nyomat. Némethéknéplő
1921 év. 790 sz.

Dr. JUHÁSZ JENŐ

szeretett barátomnak, szenvedéseim osztályosának
ajánlom ezt a könyvecskét.

Országos Széchényi Könyvtár

Kedves Barátom!

Neked ajánlom ezt a könyvecskét, kinek halálhíredet költötte a kósza hír éppen akkor, mikor mi boldogan indultunk Moszkvából a szabadulás útjára. Mikor el-ellátogattam szeretteidhez, a hír kimondásától visszadöbrentett valami. Aztán, hogy utánunk kilenc hónapra Te is hazatértél, áldottam gyávaságomat, mely nem merte a borzalmas szót kiejteni. Olvasd szeretettel ezeket a sorokat, melyek — mint egy tükör — szenvedéseinket mutatják. Jucundi acti labores!

A KRASZNOJARSZKI TÁBOR PUSZTULÁSA.

A krasznojarszki fogolytábor, mely itthon is nagy hirre vergődött — soknak lévén ott hozzátartozója — 1920 első napjai óta a felbomlás csiráit hordta magában. A több ezer intelligens embernek éveken át kitermelt munkája: hatalmas szépirodalmi és szakkönyvtárak, kétnyelvű színház, — hogy éppen csak a legfontosabb alkotásokat említsem — a hadifogoly kórház a sivár pusztulás martaléka lett. A Kolcsak-sereg keletre való visszavonulása mind több és több kőépületet vett el tőlünk, ahová a menekülő hadsereg sebesültjeit és kiütéses tifusz-betegeit szállásolták el. Valami sejtelem azt sugta nekünk, hogy az orosz fehér hadsereg tragédiája a mi közelünkben játszódik le. A polgárháború egyes jelenetei valóban szemünk előtt folytak le. Január első napjaiban már állandó gépfegyverzajt hallottunk. Ágyukat vontattak fel a vörösökké vált helyőrségi csapatok s az Európa felől hajtott fehér hadsereg Krasznojarszokban már két tűz közé szorult. Egyik nap alkonyatán nagy látványosságnak voltunk tanui. A tábort környező dombokat helybeli vörös katonaság tartotta megszállva. Onnan kellett jönnie a Kolcsak-seregnek, mert a vasut már a vörösök kezében volt. Heves csatározás zaja, gépfegyverek ropogása szűrődött hozzánk. A dombot megszálló vörös lovasság laza láncá egyszerre csak úgy szerte-foszlott, mint mikor papírszalagot szakít át egy mozdony. Percek múlva a vert hadsereg beláthatatlan özöne omolt alá a dombokon egyenesen a tábor felé. Mi a tábor árcai mellett megdöbbenve néztük a felénk gomolygó hatalmas tömeget s egyszerre úgy éreztük, hogy nincs életünknek semmi értelme. A tábort körülfutó árokból néhány vörös katona lövöldözött a közelítőkre. A pukkanó lövések úgy hangzottak, mintha ézengés közben valaki kukoricapattogatással akarta volna túlharsogni az elemek harcának dörgését. A tábor felé nyomuló sereg kapásból lőtt. Golyók sziszegtek felettünk s öntudatlanul futásnak eredtünk lakásunk felé, de tompa fásultsággal éreztük, hogy hasztalan minden, mert egy óra alatt az egész tábor a kiéhezett hadsereg martaléka lesz. Sötét képek rajzoltak agyunkban. Bizonyosra vettük, hogy a

sanyargatott hadsereg kiméletlenül lehuzza rólunk jó téli ruhánkat, cipőnket, szőrcsizmánkat, bundánkat, bélelt köpenyünket s csikorgó télben jóformán meztelenre vetkőztet bennünket. Voltak már ilyen esetek. Tudtuk, hogy az utolsó morzsáig elszedik az esetleges szökésre tartogatott és zsugorgatott élelmiszereinket, elcipelik a tábor száraz tűzifakészletét. Sőt arra is el kellett szánunk magunkat, hogy ahol érnek~kapnak bennünket, egyszerűen lemészárolnak, mert joggal hihetik, hogy a hadifoglyok lövöldöztek rájuk. Gyámoltalan kétségbeesés vett erőt rajtunk. Az ablakban állt két doboz fagyott zsirom, két fejnagyságú omszki sajtom s volt körülbelül 15 kg. szárított vágott tésztám. Értelmellenül néztem e jobb időkből megakarított készletemre. Egyszerre a tábor mellett felállított két ágyúból a vörösök löni kezdték a tábor felé nyomuló hadsereget. Percek múlva az a hír terjedt el, hogy a fehér hadsereg irányt változtatott. A kétségbeesés nyomasztó hangulattá enyhült. A szürkület gyér világában a fehér hóban látni lehetett egy sötét vonalat, mely a tábortól négy kilométerre kigyózik. Bizonytalanság szakadt ránk a hideg éjszaka beálltával. Az izgalmas éj után megjött a hír, hogy a 40.000 emberből álló hadsereg pár kilométerre a tábortól megadta magát. A szó szoros értelmében a két ágyú mentett meg bennünket, mert a visszavonulók azt hitték, — amint később megtudtuk, — hogy erős csapatok állanak velük szemben.

De a hadsereg széttűlése nem mentett meg bennünket a halálveszedelemtől, sőt most jutottunk igazán bajba. A lefegyverzett katonák és tisztek ezrei lepték el a tábort s rengeteg Kolcsak~pénzükön — ami tapétapapirosra volt nyomatva — mindent összevásároltak. Nyüzsgő vásárhoz hasonlított a tábor. A fehérek nagy része tifuszgyanús volt s örökös rettegésben éltünk, hogy ez az irgalmatlan nyavalya ránk is átragad. Lépten~nyomon magasrangú tisztek nyitottak be hozzánk s francia és német nyelven — hogy intelligens voltukkal jobban könyörületre indítsanak bennünket — kértek alamizsnát: száraz kenyérmaradékot, cigarettát. Arisztokrata családok sarjai koldultak tőlünk s akarva~akaratlan érintkeznünk kellett velük. Egész napunk vetkőződésből~öltözködésből állott. Ha valamelyik hozzánk dörzsölözött, ész nélkül rohantunk szobánkba, hogy megvizsgáljuk, nem kaptunk~e tetűt. Ugyanigy volt minden séta után, mert felszedhette az ember a lábbelijével is ezt a csúf és veszélyes élősdit, mely a legnagyobb hidegben sem pusztul el. Fehérnemünk, felsőruhánk, ágyunk sárga volt attól a rovarportól, melyet a svéd vöröskereszt adott s melytől minden élősd elpusztult.

Igy mult el egy vagy két nap. Az örökös védekezés éber~

sége csak esténként engedett fel, amikor a Makarov-féle étteremben összejöttünk, hogy legalább a pénzünkért ehesünk. Huszonöt rubelért — természetesen Kolcsak-pénzben — jó vacsorát lehetett kapni; bécsi szelet, palacsinta, sajt volt az utolsó vacsorám, melyet gavallérosan meg tudtam fizetni. Tizenkét óra tájban feküdtem le s később hazatérő lakótársaim beszédéből félálomban valami olyasmit vettem ki, mintha a vörös kormány a Kolcsak-pénzt eltörölte volna. Álomnak véltem az egészet. Azonban keserű valóságra ébredtem. Mint a megbolygatott méhraj, zúgott-nyüzsgött a tábor. Elképedt arcok meredtek egymásra, csak azok nevettek, akik könnyelműen elköltötték pénzüket s tőkéjük sem volt. Ez egyszer nekik volt igazuk. Az én zsebembe is beleszorult 70.000 papírrubel, ami ma körülbelül 24.000 pengőnek felelne meg. De voltak olyan bajtársaim is, akik ennél sokkal-sokkal többet veszítettek. A rendelet a cári-pénzt és a kötvények szelvényeit érvényben hagyta, így is maradt körülbelül pár ezer rubelem.

Elkeseredésemben a Jeniszei jegére mentem sétálni, hogy gözölgő fejemet kiszellőztessem. Szemfüles hadifoglyok azonban távoli községekbe szánkáztak, hová a rendelet híre még nem jutott el. Összevásároltak mindent értéktelen pénzen s a gyanútlan parasztok mindent eladtak. Csak pár nap múlva derült ki a turpisság. Ekkor azonban a cári pénzt is, a szelvényeket is értéktelennek nyilvánították s a vörös pénz volt egyedül érvényes. Ennek eleinte nagy volt a vásárló ereje, de néhány nap alatt már ott voltunk ezzel is, ahol a Kolcsak-pénzzel. A drágaság szinte hatványozódva nőtt napról-napra.

A pénzeltörlés keserűségét azonban pár nap múlva elaltatta bennünk a hazautazás lehetőségének mámorja. Falragaszok hirdették, hogy a vörös kormány nem gördít akadályt a hazautazás elé; ingyen lehet utaznunk, de várjunk addig, míg a vasutak rendbe jönnek s a kocsikat fertőtlenítik. Nosza, gyors paripán száguldoztak reményeink s a megferdítéstől való félelem is egyszerre megcsökkent. A szabadság kellemes khaosza lett az úr. Türelmetlen várakozók csoportostul szánkáztak a szomszéd állomásig, ahol vonatra szállottak, hogy elinduljanak az ismeretlen állomás felé. Bizony, Szibéria földje magyar testektől termékeny, mert ezek nagy része sohasem látta meg a magyar eget!

Január kellemes bizonytalanságban telt el. Reméltünk. Lejártunk a városba, ismeretségeket kötöttünk. A hallomásból ismert és óhajtott kalandok most boldog valósággá lettek. Gimnáziumi leány növendékek adtak légyottot az európai embernek, akiben mindig megtalálták az orosz férfiuból hiányzó gyöngédséget s

finomságot. Közben az élelmiszerek napról-napra fogytak. A 40.000 ember fölette a város készletét. Az adagokat újból csökkentették. Gazdátlan éhes lovak százai és ezrei bolyongtak a város és tábor környékén. A parasztok közül az, akinek szénája volt, anngi lovat fogott magának, amennyit akart. Szokássá vált, hogy az ember a tábor előtt fogott egy lovat, ráült, lelovagolt a 8 kilométerre fekvő városba s ott a lovat szélnek eresztette. Így lehetett visszajutni a táborba is. De a lovak legnagyobb része olyan szánalmasan ki volt éhezve, hogy később az emberi teher alatt összeroskadt. A város utcáin szanaszét heverték a döglött lovak s a városon kívül a végtelen hómezőket elhullott lovak tarkították. Sertés, kutya, ló megszámlálhatatlan mennyiségben hevert döglöttén szanaszét. Lóhulla feküdt a városparancsnokság kapuja előtt, a cukrászda előtt, ahol parfümös hölgyek udvaroltattak maguknak. Konzervdobozok, kenyérzsákok, patronhüvelyek, fegyverszíjak óriási tömegét lehetett volna csak kis területen is összegyűjteni s ez így volt még májusban is a nagy szibériai országuton.

Februárban a hazautazási remények nem csökkentek ugyan, de helyzetünk egyre kényelmetlenebb lett. Mindig több és több kőépületet vettek el tőlünk kórház céljaira. Az orosz tifuszosok száma ijesztően nőtt s a hadifogoly sem volt többé immunis. Egy-egy bajtársunk megbetegedése riadó hírként járt végig a táboron. Olyan zsufoltan laktunk már, hogy két-három emeletes ágyakban egymás felett háltunk. Persze nem ment minden baj nélkül az ilyen hálóhelyre való feljutás, nagy öröme az alulalvónak, aki néha gyöngéd rugásokat volt kénytelen elszenvedni. Lassan-lassan munkát kellett vállalnunk. Ez üdítő is volt sok tekintetben, mert a tábor egyhangú, sivér képet nyugtott. A tifusz ezenközben egyre szedte áldozatait. Nap-nap után megállott a társzekér egy-egy kórházbarak előtt, ahonnan a meztelen orosz hullákat párosával hordta az ápolószemélyzet. A tifusz csodálatosan összezsugorította a testeket. Szálfatermetű muszkák olyanok voltak halálukban, mint egy csenevész 13—14 éves fiú. A kocsi majdnem minden barak előtt naponta megtelt. Faházakban gyűjtötték össze a hullákat egymásra hányva. Ezekhez a látványokhoz úgy hozzáedzöttünk, mintha kártyajátéknál kibiceltünk volna. Tompa fásultságban élt mindenki s boldog volt, ha este krumplit süthetett. Néhányadmagammal vízvezetékcsatornát ástunk, ami nem volt könnyű. Krasznojarszkban a föld átlag 220 centiméterre megfagy s fejszével sem lehet lyukat ásni, mert a fejszezsapástól eredő csontkemény földszilánkok kiverik az ember szemét. Tüzet kellett raknunk azon a helyen, ahol ásni akartunk.

A tűz körülbelül 30–40 centiméterre porhanyóvá tette a földet s akkor ásni lehetett. Amikor ismét kőkemény részre akadunk, akkor újból előlről kezdődött a játék. Egy vagon hasábfát kellett eltűzelnünk, míg a kb. 15 méter csatornát megástuk, de bizonyos hézagokkal csak, mert a kihagyott hézagot alulról furtuk át ott, ahová a fagy már nem hatott. Hasonló módon ástunk sírt elhunyt bajtársainknak is. Az ezredtársak adták össze azt a famennyiséget, aminek a tűzével egy sírnak a földjét áshatóvá lehetett tenni. Sok bajtársam tömegsírok ásásával kereste kenyerét, ezeket a sírokat a tifuszban elhunyt oroszok számára ásták. Az ilyen nehéz munkával jól lehetett keresni, de mivel a fizetést nagy pénzben kaptuk, napokig kellett kinlódnunk, míg egy ezres bankót a tábori tüzletben fel lehetett váltani.

A tél folyamán mind több és több nyomorúság szakadt ránk. A tábor kutjai befagytak s alig adott egy-kettő vizet a több mint egy négyzetkilométeren lakó több ezer embernek. A vízellátás olyan sorállások voltak, hogy 2–300 ember állott egymás mögött. Ez mindenképpen kellemetlen volt. A csikorgó hidegben gyakran kellett váltanunk egymást, amiből az elsőség miatt gyakran vita lett. Aztán meg gyakran muszka mögé vagy elé került az ember, ilyenkor a megfertőzés lehetősége fenyegett. A kutak körül mindenütt hatalmas jégdomb képződött s ha az ember pár órai ácsorgás, didergés után megtölthette kannáját, megesett vele, hogy a jégdombon elcsúszott s maga alá öntötte a vizet a többiek nem csekély mulatságára. Mindennek betetőzésére februárban az összes kutak befagytak s a Jeniszei vizét kellett innunk. Szankón vagy kézben hordtuk a vizet a Jeniszeiről, amelynek másfél méteres jegén először lékeket kellett vágnunk, amik másnapra természetesen befagytak.

Ujabb épületek kiürítése után még jobban összeszorítottak bennünket s úgy aludtunk, mint a heringek. Én csak éjjel voltam lakásomon, mert vadidegen osztrákok közé osztott be a lakásbiztonság. Az elkeseredés tökéletes volt. Enni már alig kaptunk s újból megindult a népvándorlás a táborból. Sokan nekivágtak a bizonytalan vasuti utazásnak, sokan a falvakba költözködtek ki s beálltak a parasztokhoz földművesnek. A város is mind több és több hadifoglyot nyelt el. A Kolcsak-uralom idején a magyarok közül sokat elcsábítottak a csehek, sokat erővel hurcoltak el ugyanők. Most sokan elszórva motyójukat, beálltak vörös katonának. Március elején az idő enyhültével a környéken heveső rengeteg lóhullát kellett eltemetni. Erre a munkára az oroszok egyszerűen kivezényeltek bennünket s gyakran a Jeniszein kellett átmennünk, amelynek felületén már megolvadt hólé

uszott. Ekkor az én szorosabb baráti köröm is elhatározta, hogy a legelső alkalommal otthagyja a táborn, mely a szenvedések szakadatlan láncolata már.

Február végén, vagy március elején egy rigai német jelent meg a hadifogoly parancsnokságon, hogy a hajógyár számára szakmunkásokat verbuváljon. Amint ott szorongtunk körülötte, felírta azokat, akik lakatosnak jelentkeztek. Én is ezek között voltam, de mivel a lakatosok létszáma betelt, azt mondta; legyek ács. Természetesen minden habozás nélkül átnyergeltem ácsnak; nekem mindegy volt, egyik mesterséghez sem érttem. Másnap leköltöztünk a hajógyárba s a táborn mindössze csak egyszer láttam azután. Barátságtalan, zord kőházai azonban az évek távolából is nyomasztó emlék gyanánt ülnek meg lelkemet s egy kietlen mult kísérteteképen látogatják meg álmaimat maiglan is.

A HAJÓGYÁRBAN.

Valahányszor amerikai aranykeresők karavánjait látom filmen, mindig eszembe jut a mi költözködésünk. Megrakott szekerek vitték szükséges, de felesleges holminkat is. Körülbelül ötvenen lehettünk, mind ujdonsült mesteremberek s egy kotróhajó személyzeti kísért hajóján kaptunk szállást. A kabinokban emeletes ágyakat építettünk. Öten jutottunk egy olyan fülkébe, melyben szűkösen fért volna el két rendes ágy is. De e kényelmetlenséget hamar elfeledtette velünk jó konyhánk, mely az utóbbi idők tábori nyomorúságaihoz viszonyítva szinte lucullusi volt. Két szakácsunknak egyéb dolga sem volt, mint az oroszoktól elég bőven kapott nyersanyagból pompás ételeket főzni.

Molnár György barátommal a véletlen a Szjever (Észak) nevű hajóra sodort ácsnak; ez a hajó nyaranta egy utat téve a Jeges tengerig, onnan sózott lazaccal szokott visszatérni. De a kapitánnyal az első naptól kezdve hadilábon álltunk. Egy kabint bontatott el s helyébe egy kisebbet akart építtetni. Kézzelfogható ügyetlenségünkért rajtunk keresztül szidta az összes magyar ácsokat. De mivel a hatalom még mindig muszka kézben volt, akarva-akaratlan el kellett tűrnünk a mosdatlan szájú kapitány ocsmány gorombaságait. A mesterségben Molnárral jól kiegészítettük egymást: én a muszka nyelvben, ő meg a furás-faragásban volt járatosabb; nagyokat nevetett azon, hogy nem érti a kapitány szidalmait, tehát azok kizárólag nekem szólnak, én meg úgy álltam bosszút, hogy a kapitány előtt őt tettem meg mesternek, hadd szidja őt. Maig is csodálkozom azon, hogy a kapitány

mindjárt az első ügyetlen kézmozdulatunkról nem olvasta le, hogy gyenge kezdők vagyunk e mesterségben. Egy hét alatt azonban annyira belejöttünk, hogy nem voltunk egészen kontárok, május elsejére kapitányunk — akit az egész hadifogolytársaság „vaddisznó” névvel tüntetett ki — másodosztályú ácsnak ismert el bennünket. Munkánk bőven akadt s a kabin befejezése után a hajó belső bordáit kellett ujjakkal pótolni s az egész hajópadlót kicserélni. A munka konstruktív része nem volt nehéz, de annál inkább a fizikai része, mert hatalmas és súlyos fenyőlapokat kellett megácsolnunk, gyalulgatnunk, illesztgetnünk.

Kabinunk külön család volt s több-kevesebb szerencsével állta meg helyét az új foglalkozásban. Udvardy Dezső századost tagadhatatlan kézügyessége hamarosan járatossá tette a lakatosságban. Neki viszont a nyelvvél volt sok baja s csak taglejtésekkel tudta megértetni magát. Juhász Jenő, ma pesti tanár, volt eleinte társa, de mint e téren hasznavehetetlent, az oroszok hamarosan fekete munkássá (mindenessé) degradálták. Ugyanigy járt Petró főhadnagy is, de az ő tekintélyén ezzel nem esett nagy csorba, mert emelte a cipészethen való jártassága és sokat dolgozott az oroszoknak is.

A fárasztó munka után alig vártuk az esti ötőrai szirénabúgást, mely a megváltó pihenést jelentette. Nappali kérgességünk eltűnt s vidám anekdótázással tértünk nyugalomra. Szabad időnkben, míg a fagy tartott, bejártuk a környéket, meglátogattuk a városban lakó bajtársainkat, mert a gyár körülbelül egy órajárásra feküdt a várostól. Tulajdonképpen ekkor nyílt először alkalmunk arra, hogy az orosz élet sajátos vonásait szemtől-szembe megismerjük. De erre már nem igen vágyott közülünk senki, mert amikor a tavasz előrefujta enyébb lehetőségét, mindenkiben erősebb lett a honvágy. Bár a Jeniszei csak május eleje körül szokott zajlani, mégis március végén unott lett már a munka s az altáji hegyek hóból kibontakozó képe a magyar lankás vidékeket juttatta eszünkbe. A fejedelmi folyam ugyan jégpáncélban dermedt látszólag, de e hideg vértázat alatt már zúgott forradalmas árja. Belsőnkben is kisarjadt a vágy, a régi sóvárgás, hogy most kell megkísérelnünk a hazajutást, vagy örökre itt maradunk. Színes tervek, valkmerő álmok rajzoltak a lomha, téli gondolatok helyén s képzeletben már uton voltunk Szibéria széljárta mezőin.

De e terveket időszerűvé tette az a szomorú körülmény is, hogy ellátásunk nem volt többé Eldorádó. Élmezésünk minőségben is, mennyiségben is nagyot csappant. A vörös hadseregbe beállott magyarok is mind többet kezdtek velünk törődni, nyilvántartottak, megidéztek, egyszóval kellemetlenkedtek. Mi-

helyt megvolt első tömörülésük, azzal kezdték a rólunk való gondoskodást, hogy megtiltották a hazautazást. Így aztán magyar a magyarnak lett a rendőre, ellensége. Hamar fülünkbe jutott, hogy elegáns orosz ruhába öltözött magyar tisztek vagy egyéb vörösgárdisták szállták meg a krasznnojarszki állomást s a ravasz módon hazautazni kívánó hadifoglyot még ravaszabb csalafintasággal szállították le a vonatról.

A táborból is szomorú hírek jöttek. A mind több áldozatot szedő kiütéses tifusz elleni védekezés céljából egy Dr. Belai nevű fiatal osztrák orvos — 1919-ben magyarra tanítottam — szérumot készített. Ezzel beoltották az orvosok magukat s még néhány hadifoglyot. Az eredmény borzalmas volt: a beoltottak legnagyobb része pár nap alatt meghalt. E katasztrófa megfosztotta az egész tábor az orvosi segélytől. Ilyen körülmények között aztán Krasznnojarszkban égett alattunk a föld, ideges, fájdalmas ijesztő nyugtalanság lett urrá felettünk s szerettünk volna szárnyra kelni. A csodásan biztos hadifogoly-hírszolgálatból tudtuk, hogy a környéken minden vasuti állomáson magyar. vöröskereszt van, mely éberen őrködik azon, hogy valahogyan el ne utazhassanak honfitársaik. Aki most akart utnak indulni, annak meg kellett birkóznia a még mindig ijesztő szibériai éjszakával s a 10—15 fokos hideg éjszakák nem kecsegtettek sok jóval. Megfordult fejünkben az a fantasztikus terv is, hogy a Szejeveren felhajózzunk Turuchanszk városáig, ahová nemcsak a Jeges tenger nyúlik be, hanem idegen hajók is bejönnek s onnan talán már könnyebb lesz a szökés. De e regényes tervet hamar sutba dobtuk. Nyugatra akartunk menni, a hadifoglyok országútján amerre ismertük a vidék földrajzát s számíthattunk könyörületes emberek segítségére.

Áprilisban már a nap heve annyira megolvasztotta a jég felületét, hogy a folyam medrében 70–80 cm. víz úszott. Hogy a városban lakó hajógyári munkásság zavartalanul jöhessen-mehessen s ne kelljen a vasuti hidig kerülnie, másfél méteres bakokra hidat hevenyészítettünk, mely mintegy másfél kilométer hosszú volt. Ez a hid aztán később a zajlás megindulásakor mindig a víz martaléka szokott lenni, de számítottak is rá az ezer versztel feljebb lakók, akik fában szegény vidékeken éltek. Április vége felé az a csapás is nyakunkba szakadt, hogy egy gyanús külsejű házban egybezsufoltak bennünket az orosz munkásokkal. Nappal azon aggódtunk, hogy nem lopják-e el féltve őrzött holminkat az oroszok, éjjel pedig a sok síró-rívó csecsemő nem hagyott nyugton bennünket. Ez a lakásmizéria enyhült ugyan később, de ekkorra már élelmezésünk lett szinte tűrhetetlen. Leszállították a

kenyéradagot is. Sónk, zsirunk nem volt s lisztünk tele volt toklással. Ez a nyomoruság aztán arra ösztönzött bennünket, hogy gyorsan kell cselekednünk. Bundabéléses kabátomat elcsemlélve egy rövid orosz subáért, máris oroszszá vedtettem át. Most már csak a jégzajlásra kellett várnunk.

Egyik éjszaka szirénabúgásra riadtunk s azt gondoltuk eleinte, hogy a gyár telepén tűz ütött ki. De a partra tódult oroszok meglátása egyszerre világossá tette előttünk, hogy a Jeniszein megindult a zajlás. Feledhetetlen élmény volt. A folyamból tompa, majd éles pattogás hallatszott, de ez a hang élesen különbözött a jég téli megrepedésének hangjától. A folyam jege felett úszó vízből kékes-fehér jégsziklák csapódtak fel, majd újra elmerültek. A városból ágyuzás moraja verődött hozzánk, mert a Jeniszei hidjának pillérei előtt lőtték a jeget, hogy az esetleges jégtorlasz hihetetlen nyomása meg ne rongálja a hidat. Minuszinszk felől (város Krasznnojarszktól délre) megáradt a víz s ez felemelte, millió darabra törte a jégpáncélt. A nemrég hevenyészett hidat pillanatok alatt szétszórta a zajlás s a hadifogoly ácsok remekei a hideg vízben bukdácsoltak. Két napig csaknem egy tömegben uszott a jég hihetetlen gyorsasággal. A szem a sok ezer darab jeget egynek látta. Harmadnap megritkult ez már, napfényt kapott a félelmes erejű viziömeg, amelynek színén még mindig szobanagyságú jégdarabok himbáloztak. Egy ilyen jéglap felcsuszott a töltésre. Egy kóborló, kicsi kutya ráugrott, de vesztére, mert egy még hatalmasabb jégtábla odébb lökte s pillanatok alatt messze a vizen ringott kétségbeesetten ugató foglyával.

A jég eltüntével erős izgalom fogta el a matrózokat. Vágyódtak a táncoló habokra, a széles víz mély sodrára, mely kijavított hajójukat hordozza majd a hátán. Minket is gyorsabb munkára sarkalt új kapitányunk, mert a régit az Orel (Sas) nevű pompás személyszállító hajóra helyezték át. Ott járatta a kikötő közepén e karcsú, elegáns hajót, nyilván örült neki, mint gyermek a kapott játékszernek. Innen is, onnan is berregő, kattogó hangok hallatszottak, mert gépprobákat tartottak. A folyamról már hajótülkölés hallatszott, a szabad vizen cikláztak a propellerek s ez ideges hangulatot teremtett a kikötőben. Rohantak volna már innen is ki a hajók, de a kikötő torkolatát még vastagon torlaszolta el a jég. Nógatták, siettették a folyam-szabályozási mérnöki hajót, mint jégtörőt, hogy kiméletlen erejével, hatalmas acélbordáival, tömör orrával vágjon nekik utat ki a szabadba. Ám ez nem volt könnyű dolog. Diadalmas erejében bizva tizszer-hússzor is neki vágott a jégtörő a torlasznak, de

mindannyiszor kudarcot vallott. Felült orrával a jégre, úgy kellett más hajókkal visszavontatni onnan. Végre is leszállott az est s ekkor dinamittal robbantották a jeget. Egész éjjel rázkódott a föld s a csillagos éjszakában hatalmas jéggaysirok löveltek a levegőbe. Másnap kilenc óra tájban a jégtörő egy utolsó ádáz rohammal áttörte a torlaszt, kijutott a szabad vízbe, nyomában suhant az Orel. Farán a tavaszi szél vígan lebegtette a szovjet vérvörös lobogóját. A matrózok és kikötőmunkások szilaj rivalgással üdvözölték a megszabadulást.

BOLYONGÁS AZ ŐSERDŐBEN.

Május 10-ére húsz centiméteres hó esett s az anúgy is megkéselt tavaszt dermesztő tél váltotta fel. Nekünk azonban mennünk kellett. Két csoportban keltünk át a folyamon elvegyülve a fedélzetén a városba igyekvő kofák tömegében. A kora déli előtti órákban a tábor vörös háztengere mellett huzódunk el a végtelen fensíkon, melynek viharjárta földjén annyszor nyugodott szemünk. A januári harcok színhelyén vitt át utunk s mivel a hó időközben elolvadt, látni lehetett a lövedékektől kegyetlenül megszaggatott földet. Déltájban megművelt völgykatlanba jutotunk; imitt-amott ekék hasogatták az áldott föld kebelét. A bizonytalanság nyugtalanságán erőtt vett a szabadság öröme. Iránytűnk nem lévén, csak toronyirányban haladtunk, azaz rábíztuk magunkat az előretörő ember győzedelmes ösztönére. Annyi volt csak bizonyos előttünk, hogy 80—100 versztre el kell gyalogolnunk nyugatra, hogy meg nem szállott állomáshoz érjünk. Ott aztán majd vonatra szállunk, a többi magától jön. A pár órára visszalátogató tél után tude tavasz köszöntött bennünket. Öten vándoroltunk, Udvardy, Pétró, Juhász, Molnár és én s már képzeletben túl jártunk az Ural hegységen, annyira megeresztettük képzeletünk fékét. Bezzeg, ha tudtuk volna jövőendőket, bizonyára visszariadtunk volna az ut megharcolásától, annyi szenvedés várakozott reánk.

Az első éjszakát egy kunyhóban töltöttük. Ettől kezdve kiesett agyunkból a napok különbözősége. Hétköznap vagy vasárnap számunkra teljesen lényegtelen volt, mindegyiken ragyogó tiszta égbolt terült el felettünk s mindegyik közelebb hozott hazánkhoz. Ötös karavánunk tolmácsai Juhász és én voltunk. A vásárlásokat, az üzleteket mi bonyolítottuk le a falusiakkal, kik egy gombolyag cernáért, egy lakatért, szappanért szívesen adtak élelmiszert. Harmadnap beértünk az őserdőbe s mivel az iránnyal

nem voltun tisztában, egyre sűrűbben érdeklődtünk a vasut iránt. Kínos bizonytalanságban mentünk vaktában egyik falutól a másikig, melyek közül sok teljesen elpusztult, mementója az arra vonult Kolcsak-seregnek. Némely faluban semmiféle élelmiszert nem kaptunk, másutt bőségesen megvendégeltek bennünket aludt-tejjel. Barátságtalan, rideg külsejű falvakat bolyongtunk össze s a faluvégen tanácstalanul álltunk. Voltunk úgy is, hogy teljesen ellentétes felvilágosítást kapva ugyanazt az utat kétszer is megtettük. Végre kijutottunk a szibériai „tracht”-ra (a nagy országút) s azt mondták, hogy ez a vasúthoz vezet. Egyik este hasztalan kerestünk kunyhót. Már szabad ég alatt akartunk meghálni, mikor megtudtuk egy paraszttól, hogy az erdőben nem messze egy falu van. Csakhamar egy alig járt kocsiutra bukkanva teljes sötétségben bejutottunk egy 20—30 házból álló faluba. A kutyák barátságtalan ugatására kicsoportosult a falu népe s mikor megtudták, hogy valahol éjszakázni szeretnénk, egy fiatalos ember behívott magához. Németországban volt hadifogoly s pötyögött pár szót németül. A többi muszka előtt rettentően dicsértük, hogy nagyon jól beszéli a német nyelvet, ami felette jól esett neki s láthatólag emelte tekintélyét a falubeliek előtt; azóta bizonyára ráruházták a sztarosztla méltóságot.

Ezen az esti beszélgetésen megtanultam, hogy magyarnak nem szabad mondanunk magunkat. Ugyanis az oroszok a magyar vörös-különítményeket szokták megbízni a rekvirálással, amit ezek irgalmatlan kegyetlenséggel hajtottak végre. A háziak sirása-rívása közben hajtották el az egyetlen tehenet, borjut, összefogdosták a baromfiakat; érthető tehát, hogy a magyar név nem valami kellemes emlékeket hívott életre a muszkában, aki nem tudott különbséget tenni vörös magyar és egyéb közönséges hadifogoly magyar között. Nehéz is lett volna azt megmagyarázni. Ugy jártam volna vele, mint a Szjever egyik matrózával, aki arra volt kíváncsi, hogy mi magyarok milyennyelven beszélünk, ha Auszriában (orosz térképeken „Ausztria” felírás jelezte az egész monarchiát) lakunk. Hosszas magyarázgatásom végén örömmel kiáltott fel, hogy most már tudja, hogy Germániában germánul, Ausztriában pedig németül beszélnek, tehát a magyarok is németül beszélnek. Bezzeg a megrekvirált falvakban tudták már, hogy kik a magyarok! Germánnak sem volt tanácsos kiadni magunkat, mert azokra gyűlölettel gondoltak az oroszok. Nem maradt más hátra, mint a triászból az osztrák sógor nemzetiségével kérkedni, mint akik fronton is, a fogságban is legkevesebb vizet zavartak.

Ettől fogva gyakrabban kerestük fel a falvakat, mert rá-

jöttünk arra, hogy hadifogoly-voltunk hangoztatása részvétet kelt. Mindenütt akadt valaki, aki már innen Európából hazajutott a fogságból. Elég volt elkiáltanunk magunkat, hogy ki volt fogoly, biztosan kingilt valahol egy ablak s felhangzott a szó: gyertek be. „Si Romam petis” elvét követve roppant gyorsan tudunk alkalmazkodni a muszka szokásokhoz s gondolkodáshoz. A vasútról való tájékoztatlanságunkat enyhítette az a tudat, hogy emberek között nem vagyunk egészen elveszve. Nappalunk vándorlással telt el s az őserdőnek egy különös hangú madara szegődött mellénk utitársnak. Gépberregésszerű hangjáról gépmadárnak neveztük el. Ha felcsattant előttünk a hangja, már úgy éreztük, hogy szerencsések leszünk. A hosszú trachton ez a madár volt az egyetlen élőlény, mert megesett, hogy naphosszat sem láttunk embereket. Egy fárasztó délutáni gyaloglásunk már a késő estébe nyúlt bele, mikor közéről mozdonyfűtőöt hallottunk. Végre célnál voltunk. Egy favágó-telepen töltöttük az éjszakát. Reggeli álmunkból emberi hangok vertek fel. Kolcsak-seregbeli oroszok voltak, akiket erdei kényszermunkára ítéltek a vörösök. Megtűntük tőlük az állomás nevét s hogy egy magyar vörösgárdista parancsnok az úr az állomáson. Kiderült, hogy a hosszas bolyongás alatt Krasnojarszktól csak az ötödik állomásig jutottunk. Délfelé az eső megeredt s a délutánt egy hatalmas fenyő alatt töltöttük a falu közelében. Én és Juhász kikémleltük a falut, élelmisszert szereztünk s az est leple alatt a pályaudvaron a raktárak között húztuk meg magunkat.

Hajnali négy óra tájban tehervonat robogott be. Ez volt vágyaink netovábbja. Megtudva, hogy nyugatra indul a szerelvény, fölnyitottuk az egyik szenes vagon ajtaját s beszálltunk. Gyakori eset lehetett ez, mert egy vonatkisérő lakatos mosolyogva segített munkánkban. Vagy félóra múlva vidáman dübörgött velünk már a vonat. Most már csak azt kívántuk, hogy az Uralig meg se álljon. Hallottunk olyan szerencsés vállalkozókról, akik egy szenes vagonban egész Petrográdig jutottak. Élelmisszerrel annigra el voltunk látva, hogy szűken ugyan, de 10 napig futotta volna. Beástuk magunkat a szénbe, hogy a rácsos nyíláson bekandikálók fel ne fedezhessenek bennünket. Délután hat óra tájban Acsinszk városba érkeztünk. A vonat tolatása közben a város fekvését kikémleltük. Láttuk, hogy a Tiszához hasonló nagyságú Csulim folyón karcsú hid ível át s azt szeretnénk volna, ha ezen mihamarabb átrobogunk. Egy óra múlva új mozdonyt csatoltak elénk s a fokozódó sebességből arra kezeltünk, hogy indulunk. Szívdobogató izgalom között lestük, mikor érjük el a hidat; de ime, egyszerre a hid elmarad tőlünk

jobbra s minket ismeretlen szárnyvonalon ragad a gőzgép. Merre, hova? Acsinszki fogolytársainktól tudtuk, hogy van a városnak egy mellékállomása is, nem messze a fogolytábortól. S csakugyan pár perc múlva feltűnt az acsinszki fogolytábornak a krasznójarszkihoz hasonló képe. Pillanat alatt készen voltunk a hadi-tervvel; ha kiszálláskor kérdeznek bennünket, azt feleljük, hogy a környéken voltunk bevásárolni s most a táborba megyünk. Pár perc múlva megállott a vonat. Amint kitekintettünk, mellettünk egy vonat állott megrakva magyar vörösgárdistákkal. Vékony kis szerencsénk ime hát belehozott a vörösök karjaiba. Egy-két pillanat múlva kezdték a vagonunk ajtaját nyitogatni. Ime, már észre is vettek bennünket! De mivel szénnel jól elbarrikádoztuk az ajtót, azt bajos volt kinyitani kívülről. Nem tudom már, mi adtunk-e magunkról életjelt, vagy bekandikálva vettek-e észre bennünket, szóval bekiabáltak, hogy nyissuk ki az ajtót. Így is nehezen ment, de ment. A nyíláson ömlött ki a szén s arra kértek bennünket, hogy minél többet szórjunk. Ma sem tudom megmagyarázni, de az egész zászlóaljból senki sem törődött velünk. Diszkosan, kormosan a tábor felé vettük utunkat.

ÁTKELÉS A CSULIMON.

A nap már aláhanyatlott s az volt első tervünk, hogy a táborban éjszakázunk. Majd föladtuk ezt a tervet, mivel a helyi viszonyokat nem ismertük; hátha a táborban a tisztek már le vannak tartóztatva. Szóval óvatosságból a legrosszabát tettük fel. Beértünk a városba s annak falusi részében kerestünk szállást. De mindenütt azzal fogadtak, hogy menjünk a bíróhoz, az majd jelöl ki számunkra éjjeli menedéket. Ebből persze nem kértünk. Az én tervem az volt, hogy a pályaudvar külső részeiben egy üres vagonban huzódunk meg s az Omszk felé kijáró tehervonatok egyikére a sötétben felkapaszkodunk. Jó terv volt, mert majdnem óránként futott ki egy vonat, azonban mivel a Csulim az állomáshoz viszonyítva mélyen feküdt, a vonatok olyan sebesen haladtak már mellettünk, hogy a fölszállási kísérlet életveszedelem lehetett volna. Már pitymallott, mikor egyszerűen nekivágtunk gyalog a hidnak. Tudtuk ugyan, hogy a hidat őrzik s azon csak írásbeli engedéllyel lehet átkelni, de hátha szerencsénk akad. Mutattunk is mi mindenféle írást az őrségnek, de azok az állomásparancsnokhoz küldtek bennünket. Elhelyett azonban a kompot kerestük meg, mely szerencsénkire éppen akkor indult. A Csulim tulsó partján hatalmas cserjés terület el.

Gondoltuk, ha ide bevesszük magunkat, nyugodtan alhatunk egész nap. Sűrű egymásutánban találkoztunk kocsikkal, mik az acsinszki hetivásárra siettek. Tejet és burgonyát vásárolva pompás reggelit csaptunk s a tűz melege mellett elaludtunk. Délfelé járhatott már az idő, mikor lovascsapat közeledett felénk. Na, ezek bizonyára értünk jönnek. Valóban egyenesen hozzánk vágattak, de most békés szándékkal. A környéken garázdálkodó fehér kozákokat keresték s minket is figyelmeztettek, vigyázzunk, hogy ki ne raboljanak, mert könnyen megesik, hogy egy szál ingben eresztene szélnek. Siettünk tehát elérni a vasutvonalat, mely a kultúrát és a biztonságot jelentette nekünk.

Az első baktérházban egy női fésűért tejes, vajas étkezést vásárolva megtudtuk, hogy a vasutvonal mentén naponta kettes, hármas csoportban sok hadifogoly vándorol nyugatnak. Rajta voltunk tehát a hadifoglyok országútján s egyetlen vágyunk volt, hogy újra fölkapaszkodhassunk egy teherkocsira. Egyelőre azonban állomást kellett értnünk. A szibériai vonalon 1—2 versztenként vannak az őrházak, mindmegannyi jó és biztos pihenőhelye a hadifoglyoknak. Egyik őrházban pihenőt kértünk éjszakára s a következő őrház vasutasa azonnal meghívott bennünket. A feleisége — úgymond — nincs otthon, sütünk, főzünk, szóval nagy murit rendezünk. Mihelyt megérkeztünk, elmetélte néhány csirke nyakát s egy csomó burgonyát adott, hogy hámozzuk meg. Majd egy orosz katonafegyvert hozott elő, hogy a közelben löjek vele nyulat. Egy baj van csak a fegyverrel, mondta, egy golyó van belerozsdásodva, de az semmi, a következő lövedék kiviszi majd. Figyelmeztettem a muszkát a lövés veszélyére s petróleumot kérve, a csőbe öntöttem, majd mikor az olaj a rozsdát kissé szétmarta, drótból hevenyészett puskavesszővel a golyót a csőből kiütöttem. Rettentően tetszett ez a muszkának s a közelben vígan lövöldözött, de eredménytelenül. Ezenközben készült a vacsora. A forralt tejbe csirkehúst, burgonyát és káposztát szórt, majd egy darabig főzve a kotyvalékol, elének tálalta. Egy tálból kanalaztuk a muszka szerint pompás eledelt, amitől csak azért nem undorodtunk, mert mindenhez hozzáédződünk már. Estére hazajött a menyecske is s a házaspár a kemence tetején, mi pedig a földön álomba merültünk. Hajnalban megkopogtatták ablakunkat. Ismét aggodalom fogott el bennünket, hogy értünk jönnek. De a vasuti őrnök csak valami ismerőse feküdt közénk meglehetősen illuminált állapotban.

A kis gyermekek megajándékozása után hálálkodva következünk el. Vittük hátunkon a betyárbutort. Hogy a Csulimon átkeltünk, azt hittük, hogy az összes akadályokat leküzdöttük.

Biztosnak láttuk utunk sikerét s előreröppent képzeletünk a viszontlátás örömeit festette már elénk, bár a hatezer kilométeres utból alig tettünk meg kétszázat. Az első állomáson vonatra szállottunk. Egy nyitott tetejű vagonba másztunk be. A vonaton néhány vagonban „bezsenciek” (szegények) utaztak, akiknek a szomszédsága kellemetlen volt. Látni, hogy mi bemászunk a vonatba, kiabáltak hozzánk s a vasuti személyzet figyelmét az állomásokon ránk irányították. Mégis szerencsésen usztunk meg pár „sztanciát” (állomást). Bogotól városa előtt azonban a mozgó vonaton kavicssal dobáltak már bennünket. Időközben még néhány más hadifogoly is felszállott s hogy nagy számunkkal feltűnést ne keltsünk, elhatároztuk, hogy leugrunk a vonatról, mielőtt az befutna az állomásra. Először zsákunkat hajigáltuk le, majd magunk is utána ugrottunk. Petró főhadnagy nem kockáztatta meg az ugrás veszélyét, ő tehát beutazott az állomásig, de pár perc múlva már csatlakozott hozzánk.

A BOGOTOLI ZÖLD ERDŐBEN.

Petrótól megtudtuk, hogy az állomáson katonaság van, tehát a várost el kell kerülnünk s egy falusi állomáson fogunk a felszállással újra kísérletezni. Bogotól kisebb mezőváros lehet pár ezer lakossal. Utcáira azonban sajnos, nagyon jól emlékszem, noha csak félnapot töltöttem itt. A várost a tapasztaltabb rókák ügyességével hamar megkerültük. Délután ötre járhatott az idő, mikor a városszájára egy cipészhez tértünk be, hogy valamit egytünk. Hamar ismeretséget kötöttünk a mester szemrevaló leányával, aki körül egy fiatal muszka legyeskedett. Tejbefőtt burgonyát tálaltak elénk, hozzá teát. Mindez kevésbe került s mi vidáman bandukoltunk előre, jól megjegyezve a vasutvonal irányát. Egyszer egy polgári ruhás fiatalember szólított meg bennünket németül. Kiejtéséből ítélve galíciai zsidó volt. Azt mondja, látja rólunk, hogy hadifogoly tiszték vagyunk. Felesleges gyalogolnunk, mert az állomáson kapnak jegyet a hadifogoly tiszték s nyugodtan utazhatunk személyvonattal. Különben is pár kilométerrel odébb mocsár van s a rajta átvezető hidon csak írással lehet átmenni. Eleinte gyanakodtunk, de oly meggyőzően beszélt, hogy hittünk neki. Pár óra múlva azonban már kiderült, hogy lépre csalt bennünket. A pályaudvaron egy üres meszeskocsiban helyezkedtünk el. Juhász és én, mint akik teljesen oroszosan voltunk öltözve, terepszemlére indultunk. Meghagytuk azonban társainknak, hogy ne mutassák magukat. Az állomáson nyüzsgött

a nép, várták a „tretji nummer“-t (a harmadik számú vonatot), nyugodtan elvegyűltünk közöttük. Vásároltunk is és visszatértünk vagonunkhoz. Nagy volt azonban meglepődésünk, mikor társainkat egy szuronyos vörös őrel beszélgetve láttuk. Dühösek voltunk felfedeztetésünk miatt s ha a csomagunk nem lett volna a vagonban, bizony cserben hagytuk volna őket. Így kénytelenek voltunk csatlakozni s a katona azonnal bekisért bennünket az állomásra. Szinte nevettünk magunkon, hogy a galíciai ilyen könnyen törbe csalt bennünket. Eleinte magunkra hagytak, majd egy egyenruhás muszka vette el tőlünk legértékesebb igazolványunkat s csakhamar megérkezett, akire vártunk, egy magyar kommunista. Jóképtű fiatal magyar tanító volt s dorgált bennünket botor vállalkozásunkért. Mivel intelligens ember volt, azt gondoltam, hogy kéréssel talán mehetünk valamire, de hamar beláttam, hogy sima modora alatt kegyetlen, rosszindulatú sziv lakozik, ki jelenlegi hatalmát a betl ridegségével gyakorolja. Este 9—10-re járt az idő, mikor két orosz katona jött értünk. Olyan fásultak voltunk, hogy nem is érdekelt, hová vezetnek. A város talaja sáros agyag lehetett, mert olyanforma járdája volt, mint aminőket minálunk az alföldi falvakban lehet látni. Cölöpökre vert 30—40 cm. magasságu deszkajárda volt, amelyről a sötétben lefordulhattunk. Jó darabig vezetgettek a homályban, majd egy emeletes villaszerű épületbe csengettek be, de nem kaptak bebocsátást. Ujra tovább vittek, majd az utcán egy fiatal egyenruhás alaknak jelentettek valamit. A „zaftra“ (holnap) szót hallottuk szájából s valami utasítást adott. Megismétlődött tehát hadifogoly életünkben a sokszor megmosolygott szó: zaftra. Volt hadifogolynak kell lenni, hogy az ember ennek a szónak keserű humorát megértse. Az orosz parancsnokságok, bármit kértünk is, vagy azzal bocsátottak el, hogy „szicsász“ (rögtön), vagy azzal, hogy „zaftra“. Mindkettő annyit jelent, hogy hosszú hónapok múlva teljesítették kérésünket. A holnapi napot azonban valahol meg kellett várnunk. Hosszas gyaloglás után egy udvarba vezettek. Itt álmosképtű katonák vettek át bennünket s bevezettek egy szobába, melyről lerítt a börtön. A szomszéd helyiségben néhány katona aludt priccsen, itt a földön nők és férfiak vegyesen. Meg sem várva a parancsot, ahol éppen helyet találtam, subámat magam alá terítve, lefeküdtem.

Hajnalba erős pálinkaszagra ébredtem. Atyuska volt országában általános szesztilalom volt, tehát a vörös katonák papramorgóval köszöntötték a napot. Majd az ébredt ember reszelős, krákogó hangján beszélgettek; rágyújtottak és sűrűn köpdöstek a padlóra. A dohányfüstre az elítélendők is fölébredtek s ekkor

láttam, hogy egy barátságos arcú nőszemély feküdt mellettem, akire a katonák bizalmasan röhögtek. A napfény józansága önnön sorsunkat juttatta eszembe, tehát nem sokat gondoltam a mellettem cihelődőre. Nyolc óra tájban — reggeli nélkül — elvittek a rendőrségre, ahol éjjeli ismerősünkkel találkozunk. Már sokan voltak előttünk, csak 10 óra körül került ránc a sor. Alaposan megmotoztak, majd valami „komisszió”-hoz kísérték át bennünket. Ez a munkatügyi hivatal volt, ahol nem sok jót várhatott az ember. Egy németül törve beszélő orosz zsidó lépett hozzánk s kijelentette, hogy nekünk egy erdőre kell kimennünk fát vágni. Ha egy hónapig dolgozunk, a szovjet írást ad, amellyel eljuthatunk Petrográdig. Én rögtön azt feleltem, hogy nem dolgozunk, mert a szovjetnek már a krasznojarszki hajógyárban eleget dolgoztunk; ott is azzal hitegettek bennünket, hogyha dolgozunk, hazamehetünk; lépten-nyomon dolgoztatnak velünk s végül becsapnak. A párbeszéd vége az lett, hogy én magyarul, ő meg oroszul kezdett szitkozódni s nagy dühösen ott hagyott bennünket. Kis idő múlva utána mentem, hogy adja vissza igazolványainkat. Mikor a hivatalba léptem, már megbántam, hogy be mentem. Íróasztalok mellett elegáns gépirókisasszonyok dolgoztak. Szégyeltem kopottas külsőmet, torzonborz, borotvátalan szakállamat s azt gondoltam, hogy ezek itt bent tudják az én polgári foglalkozásomat s most ebben a gúnyában megvetnek. De azok rám se hederítettek még akkor sem, mikor a vöröshajú zsidóval újra alkudozni kezdtem. Dél felé kocsira pakoltak s egy fegyveres kocsis ismeretlen táj felé vitt bennünket.

Pár órai kocsikázás után egyszerre az ismerős Csulim folyó tűnt fel előttünk, melyen Ácsinszknál már egyszer nagy keservesen átkeltünk. Sajnos, újból a tulsó oldalra jutottunk egy kompon s így a szökést már maga a folyó gátolta. Pár perc múlva csinos svájci stílusban épített villasor bukkant elénc s meglepetésünkre oda vitt a kocsis bennünket. Egy sunyiképtű „sztarsi” (altiszt) velt át a kocsisztól. A szép villák feletti örömtünket tetézte, hogy egy Jenőfy nevű magyar zászlóst — későbbi sorsunk osztályosát — találtunk ott, majd előbukkant Supiter nevű krasznojarszki honvédfőhadnagy bajtársunk, aktivel a hajógyárban is együtt voltunk. Az esti órákban átadtuk magunkat a kalandok meghallgatásának. Jenőfyt úgy fogták meg, hogy nekiment annak a hidnak, amelyről galíciai törbeccsalónk beszélt. Egy üres villában szállásoltak el bennünket, amelyben néhány falbavert szegen kívül semmi sem volt. Most értettük meg a bogotoli munkakommisszárius gúnyos megjegyzését, hogy vigyázzunk a „buto-

rokra". Ezekre ugyan nem nagy gondot kellett fordítani. De hogy az erdőbe varázsolt villákról is szóljak, hát az egy erdészeti szakiskola volt. A már régebben ott lévő Supitertől megtudtuk, hogy a főmérnök is a telepen lakik s egynéhány százezer hold területű erdő teljhatalmú ura, jól beszél németül, mert rigai. Supiter nála talált holmi benfentes alkalmazást. Aztán a szökési vállalkozások hiúságát festette előttünk. Mindenkit elfognak a magyar vörös gárdisták, maradjunk együtt, ennivaló van elég, a pincékben néhány vagon burgonya van elraktározva.

A kényszerű maradás szomorú gondolatához hozzájurut még az is, hogy a sztarsi kezünkbe nyomott egy-egy nyeletlen fejszét. Így kezdődött ez a hajógyárban is. Kénytelen-kelletlen nyelet faragtunk bele s másnap vagy húszan — rajtunk kívül Kolcsak-seregbeli orosz foglyok is dolgoztak itt — kibandukoltunk a munkahelyre. Már néhány „szasin” (a mi ölünknek felel meg) fa volt itt fölrakva, az orosz foglyok munkája. Ellestük, hogyan döntik ki a muszkák a hatalmas fenyőszálakat s aztán mi is kivágtunk néhány közepes fát, legalyasztuk, felfűrészeltük, felvágtuk. De bizony a megkívánt mennyiség mögött — két ember egy szasin — jóval elmaradtunk. A szunyogok kiméletlen hada majd halálra csipett mindnyájunkat s szilárdan eltökéltük, hogy azonnal megszökünk. Másnap vasárnap volt. A közeli faluban búcsú volt, megnéztük. Bár az aránylag nyugalmas élet csábított a maradásra néhányat közülünk, én a szökés mellett kardoskodtam. Délután megfürödtünk, ruhát mostunk s a komposzal az átszállítás ügyét eligazítottuk. Este három napra való élelmiszert kaptunk. Ruhástól fekvé vártuk az éjfélt. Majd egy óra tájban pár száz rubelt hagyva a sztarsinak a padlón, az ablakon át kiszöktünk.

UTBAN TAIGA FELÉ.

Az éjszaka lepleben áteveztünk a Csulimon. A kompos álmosan azt felelte, hogy ő bizony fel nem kel, a tulsó parton kössük meg a csónakot. Jó óráig gyalogoltunk már a vasut sejtett irányával párhuzamosan, amikor lövések hangzottak a villák irányából. Felfedezték szökésünket. Ennek dacára nagy megnyugvással haladtunk tovább. Négy óra tájban a harmatos fűvön pihenőre tértünk. A nap már magasan járt, amikor mozdonyfűtő hozott felénk a szél. Ösztönösen választott irányunk tehát nem csalt. Még csak egy mocsarasnak látszó helyen kellett átvergődnünk s aztán elérjük a vasúti vonalat, amely felé min-

dig olyan áhitattal tekintettünk, mint a mohamedán ember Mekka felé.

Jó ideig zombékos réten bukdácsoltunk, majd egy 15—20 méter széles folyóhoz jutottunk, amelynek bordóvörös volt a vize. Az optikai csalódást a víz ágyának talaja okozta. Rajtam kívül mindenki jó úszónak bizonyult. Átvitték tehát a csomagomat is társaim, majd közrefogva engem istápoltak, a tulsó partról pedig Udvardy egy a vállamra kötött kötéllal segített az úszásban. Előttünk most egy nagy cserjés huzódott. Nekivágtunk, de hamar beláttuk, hogy itt nem terem számunkra babér. A fűről, a bokrokrol a szunyogok millióit vertük fel s hiába csapkodtunk leveles ágakkal, elleptek bennünket. Mi a cserjés elkerülésével egy-kettőre elértük a vasuti töltést. Jenőfy azonban — ki hozzánk csatlakozott az éjszakai szökésben — nekivágott a bokroknak. Órák mulva láttuk viszont s úgy összezsipve, hogy azt mondta, már benn az erdőcskében fel akarta magát akasztani. Neki nagy hasznát vettük. A tót nyelv birtokában ő tudott immár legjobban oroszul közöttünk. De hadifogoly volta már messziről kiabált, mert az oroszoktól kapott kínai köpenyben — felöltőnek szabott paplan — utazott.

A vasuti vonal most sík vidéken haladt. Távolabb ködlött az őserdő széle, mely egy rengetegben húzódik a Jeges tenger tundrás vidékéig. Este felé sikerült vonatra szállnunk. Éjjel három óra tájban azonban egyik állomáson fegyveres őr fedezett fel bennünket, tehát idejében megugrottunk. Mivel a katona „sztoj“ (állj) kiáltására nem állottunk meg, utánunk lőtt. Szerencsére nem talált, de a zűrzavarban Udvardy és Petró elszakadt tőlünk.

Gyalog folytattuk utunkat s déltájban olyan állomásra érkeztünk, amelyen munkáslaktanya volt, de őrség nélkül. A szemező eső elől éppen egyik ház pitvarára vonultunk, amikor tehervonat robogott át. Hát legnagyobb meglepetésünkre az egyik féken elszakadt társaink utaztak. Sapkánk lobogtatásával vettünk tőlük búcsút. Oroszországban többé nem találkoztunk. Petrográdon tudtam meg, hogy Petrónak — ki bakának adta ki magát — sikerült onnan transzporttal meglépnie. Udvardy számára nagyobb megpróbáltatást tartogatott a sors. Őt Petrográdon le tartóztatták, bebörtönözték s később Moszkvában bekerült a főtűszok közé. 1922-ben jutott haza. Itthon találkoztam vele Pesten, aztán váratlanul elhunyt. Derék, eszes tényleges katona volt. Sokat szenvedett bajtársamnak emlékét mindig kegyelettel őrzöm.

Este felé új vonat robogott át az állomáson. Csalódva néztük tovatűntét, mire az állomásfőnök kijelentette, hogy a következő vonatot kedvünkért megállítja. A jólelkű embernek erre

azonban csak éjfél felé volt alkalma. Az állomásépület körül táboroztunk s takaróval védekeztünk a szunyoghad ellen. Tizenkét óra tájban magányos mozdony állott meg prűtszkölve az állomáson. Honnan-honnan sem, egyszerre mintha a földből bujtak volna ki, vagy húsz hadifogoly szállta meg a mozdonyt. Sivító szelet vágott a száguldó gép s a mozdony szerkocsijának tetején 20 fokos hideget éreztünk. De szívesen tűrtük, mert szaporá gyorsasággal maradtak el az állomások. Ditymallatkor apró lámpások tömeges fénye ütődött szemünkbe s a gép egy állomáson hirtelen megállt. Álmos vörösőr kászolódt elő s írásainkat kérte. Erre aztán kereket oldtunk.

Vizenyős erdőben aludtunk pár órát zsombékokon kucorogva. Fát szedő asszonyoktól tudtuk meg, hogy Taiga határában vagyunk. A sok lámpás bányászlakásokból eredt s sietve szedtük sátorfánkat. A vidék kietlen, zord képe most is elem mered. Írtáson, tönkők között emelkedtek az apró házak. Néhány görhes ló ki volt csapva a rétre, távolabb kémények meredeztek. Borzadály fogott el bennünket, hogy a bányászok sorsára jutunk. Hallomásból tudtuk, hogy a Taigában elfogott foglyokat a szénbányákba viszik. Alapos kerülőt tettünk, hogy Taigát, ahonnan a vonal Tomszk felé elágazik, minél jobban elkerüljük. Törekvésünk csak félig sikerült, mert olyanok voltak a terepviszonyok, hogy a város széleit érintenünk kellett. Délutánra túl voltunk az elfogatás veszélyén. Hepe-hupás helyen megéjszakázva az apostolok lovain folytattuk utunkat. Most már mindenütt az őserdőben vitt utunk melyben a svájci tájakhoz hasonló vidékek táruultak elénk. Imitt-amott azonban egész sávok voltak leégve, amiket mozdonyszikra gyújtott meg. Napokig gyalogoltunk most, mert nem volt alkalmunk vonatra szállni. Egy üres bakterházban eltöltött éjszaka után vonatra szálltunk. Az egyik vagonban kevesen utaztak, tehát beszálltunk oda. Annyira ki voltunk már mertülve, hogy nem törődünk a nappali utazás veszélyével sem. Darabig csak ment a dolog. A vonatvezető azonban később minden állomáson igazolványt kért tőlünk, különben azzal fengetett, hogy leszállít. Mi azonban, bár minden bakternek volt hatalma felettünk, utitársaink — asszonyok, lányok, férfiak — biztatására, kik a vonatvezetőt igyekeztek meggyőzni követelése jogtalanságáról, konokul ragaszkodtunk a vonathoz. Egy nagyobb, kellemesebb külsejű községben azonban, hol tartanunk lehetett vörösöktől, önként leszálltunk.

Másnap délelőtt — vasárnap volt — igen barátságos muszka családnak voltunk vendégei. Úgy rémlík, hogy valami örvendetes családi ügy — esküvő-e, eljegyzés-e, nem tudom —

volt készülőben, tehát a szívdobogásból nekünk is jutott. Mivel a ház az állomás közvetlen szomszédságában volt, csak akkor voltunk a raktárak mellé, mikor a vonat már benn állott. A vonat indulásakor gyanútlanul szállottunk fel egy lapos teherkocsi fékjére, fedélzetére. Kiderült, hogy a vonatnak egyéb hadifogolyutasai is vannak, közöttük két hosszúsubás, kifelé fordított szőrmevel. Erdőből ki, erdőbe be haladt vonatunk, majd terjedelmes síkság következett, aminek a mélyében az Obot sejtettük. A nyitott fékről a magasan ívelő kék égboltban gyönyörködöttünk s a mozdony füstjének irányából hosszú jó időt jósoltunk. Már pár állomáson haladtunk át, mikor távolból feltűnedezett Novo Nikolajevszk városának háztengere. Várakozásunknál gyorsabban érünk oda, gondoltuk, éppen ezért még idejében le akartunk szállni, hogy a várost megkerüljük s tőle északra vagy délre keljünk át a folyamon. De már késő volt. A vonat közepén előttünk hirtelen felállott egy civil lövésre tartott fegyverrel s ránk parancsolt, hogy a mozgó vonaton egyik kocsiból a másikba átmászva menjünk ő feléje. Mivel a vonat dombra haladt, ez nem volt nagy dolog. Csakhamar egy nyitott platformon szorongtunk valamennyien, köztünk egy öregebb orosz is. Csupán a két subás magyar nem volt sehosem. Ők ugyanis homokos vagonon utaztak s subájuk színe hasonló lévén a homokhoz, rejtve maradtak. Később látták, amint egy óvatlan pillanatban legurultak a kocsiról.

NOVO NIKOLAJEVSZKBEN.

Az állomáson egy börtönvagonban zsúfoltak össze bennünket. Az ablak rácsai és a szuronyos katonák miatt itt a szökre gondolni sem lehetett. Novo Nikolajevszkötől legjobban féltünk utunk alatt. Igen rossz hire volt a városnak. Már mikor 1915 októberében erre szállítottak bennünket, láttuk az Ob bárátságatlan árterületén a hírhedt halálbarakokat, melyekben a háború elején ezerszámra haltak el fogolytársaink kiütéses tifuszbán. Ezek a háborzongató emlékek összevegyültek Krasznajarszkba került bajtársaink elbeszélésével, hogy a hadifogolytábor cölöpökkel van körülvéve s hogy rosszul bánnak a tisztekkel. A vagon többi kényszerlakójától sem a legkellemesebb dolgokat tudtuk meg. Innen a tomszki vasutvonalra szokták szállítani az elfogottakat. Visszafelé visznek tehát bennünket. Estig ideges nyugtalanságban telt az idő. Enni nem adtak s irigy sóvárgással néztünk egy „burzsuj” muszkát, aki nagy falatokban tömte magába a jó fehér kenyeret és a baromfihúst. Minden mozdula-

tát követtük, mint a gazdája evését figyelő kutya, mely lest, hogy vetnek-e neki is egy darabot. Estig csak annyi történt, hogy a nőrabokat egy mellettünk levő kocsiban helyezték el.

Éhesen és elgyötörve vittek bennünket másnap reggel a városon végig. Hatalmas munkástanyára érkeztünk, mely legjobban hasonlított egy téglagyár vályogszártó telepéhez. Ezer meg ezer ember sürgött-forgott, de hogy mit dolgoztak, arra már nem emlékszem. Majd ebédet kaptak s vad éhséggel habzsolták a levest. Velünk nem törődött senki. Végre elválasztottak bennünket a muszkáktól s elküldtek a fogolytáborba. Ismét végiggyalogoltunk a városon s teljesen elcsigázva érkeztünk meg a legénységi barakokba. Ebben a kietlen, piszkos fészekben, melyet a krasznojarszki táborral össze sem lehet hasonlítani, egy megbízhatatlan képi ember fogadott bennünket. Egyike volt azoknak az embereknek, akiknek az apathikus arcáról semmit sem lehet leolvasni, de az ember ösztönösen tartózkodik tőlük. Hogy miféle szerzet volt, azt nem lehetett megállapítani, mert beszélt a szláv nyelveket, de tudott jól magyarul is, németül is. Regisztrált bennünket s ekkor én 35 éves póttartalékos tanítónak adtam ki magamat s emellett kitartottam mindvégig. Ismeretlen főnökünk beutalt bennünket egyik barak állományaiba, ahol este már élelmezést is kaptunk.

Nem tudom, mennyi időt töltöttünk Novo Nikolajevszkben, lehet, hogy négy-öt napot, de lehet, hogy többet is. A táborban dolgoznunk kellett. Hol délelőtt, hol délután le kellett mennünk csapatostul az Obra, hol a parton álló hatalmas bárzsákból (bárka) kellett a fát kiraknunk. Kétszázan is lehetünk ilyen alkalmakkor kivezényelve, de nem sokat dolgoztunk. Ugyanis adogatással raktuk a fát s míg egy darab fa az uszályból a partra jutott, azalatt száz kézen is keresztülment. Bábeli zűrzavara volt a nyelveknek itt, mert magyar, osztrák, germán és a központi hatalmak minden nemzetisége dolgozott itt. Nem is volt munkánkkal megelégedve a sztarsi, ki folyton ott lábatlankodott közöttünk s kiméletlen durvaságával idegesített bennünket. Végre is a germánok belelódították a vízbe, ahonnan az egész társaság multságára megusztatott kutyaként vergődött ki. Ettől fogva csak a partról parancsolgatott.

Amig itt voltunk, állandóan depresszált volt kedélyünk. E zagyvalék nép között lakva úgy éreztük, mintha kaján, leselkedő idegenek között élnénk, akik elárulnak, meglopnak bennünket. Egy pillanattal sem volt az az érzésünk, hogy honfitársaink vagy szövetségesei bajtársaink között vagyunk. Mintha Szibéria fogolytáborainak söpredéke adott volna itt egymásnak találkozt.

Igaz, viharezett egyéniség volt ez mind, aki saját szakállára szökött s dolgozta át magát a muszka és internacionális csalafintaságon s akik közül már nem egyet Omszkból, Cseljabinszkból, Jekaterinburgból hurcoltak vissza. Megkérgesedett idegrendszerű emberek voltak ezek, akiknek durvult vonásai félelmet keltettek bennünk.

Junius első felében járt már az idő. Forró nappalokra enyhe esték és langyos csillagos éjszakák borultak. Esténként lejártunk az Obra fürdeni. Nők és férfiak szorosan egymás mellett ruha nélkül fürödtek. Mi eleinte idegenkedtünk ettől, de ekkor a nők ránk fogták, hogy betegek vagyunk. Aztán igazodtunk mi is az itteni szokásokhoz. Voltaképpen csak ilyenkor tájékozódunk. A folyam széles volt s mélyvízű. Csónakon vagy kompon lehetett átjutni; de átkelésre az utóbbit nem tartottuk a mi számunkra elég óvatosnak. Volt a várostól délre pár kilométerre egy község, ahol lakatért, cérnáért, késért, szappanért, ritkábban pénzért is, vásároltunk már, tehát ismerősök voltunk. Úgy terveztük, hogy adandó alkalommal innen megyünk át az Obon csónakon.

Egyik reggel orvosi vizsgálatra szólították fel barakunkat. Négyes sorokban elvonultunk az orvoshoz, ki nagyon messze lakott. Egész napi várakozásunknak az lett az eredménye, hogy invalidusnak csak a félholtakat nyilvánították. Egy másik alkalommal az egész táborat beoltották hastifusz ellen. Bár fájdalommal járt, tudtuk, hogy csak hasznunkra lehet. Azt meg kell adni, az orosz orvosok ezt a legnagyobb lelkiismeretességgel végezték.

Egyik délelőtt futó tűzként terjedt el a hír a táborban, hogy a kis állomáson két vonat Barnaulból érkezett hadifogoly áll, akik Moszkvába vannak irányítva, mennek haza, kicserélik őket. Minthogy a fakirakás éppen azon a részen volt, seregestül tödültünk oda. Egyik vonat főleg germánokból állott. Legénységet, tiszteket egyaránt szállítottak. Irigyeltük a boldog sors részeseit, de azért hadifogoly alapossággal tövéről-hegyire mindent kikérdeztünk tőlük. Megtudtuk, hogy Barnaul Novo Nikolajevszktől délre körülbelül háromszáz kilométerre fekszik az Ob mellett. Gazdag, termékeny vidék, a városban bőven van élelmiszer. A táborban az u. n. kommun-műhelyekben mindenki olyan foglalkozást ízhet, amilyent akar s hogy tanult iparosok vezetésével folyik a munka.

Másnap délután a már említett faluban embert fogadtunk, aki a következő nap hajnalán átvisz bennünket az Obon. Éjjel 12 órakor kiszöktünk a fogolytáborból s egy kilométerrel

távolabb a csillagos ég alatt aludtunk pár órát. Szökésünknek tehát újabb izgalmas részletéhez érkezünk.

ÁTKELÜNK AZ OBON.

Hajnalban a faluban a kutyák barátságtalan ugatása fogadott. Attól kellett tartanunk, hogy felverik az egész falut s mi még bajba juthatunk. De nem történt semmi. Muszka halászsunkat úgy kellett az ágyból kiásnunk. Két evezőt nyomott a marunkba, aztán elindultunk. Már vagy két kilométert eveztünk a fűzések védelme alatt fölfelé, amikor a muszka a folyam közepe felé fordította a csónakot. Eleinte majdnem derékszögben haladtunk a tulsó part felé, azonban minél inkább közeledtünk a mély felé, a hatalmas folyam sodra annál jobban elkapott bennünket. A partról oly csendesnek látszó víz a folyam közepén hihetetlen sebesen ömlött s minden erőnket meg kellett feszítenünk, hogy az elemi erővel szemben győzzünk. Mikor kiszállottunk, csurom vizesek voltunk az izzadságtól s tenyerünkön pengő nagyságú vérhólyagok sajogtak. De mindegy, fő, hogy átjutottunk. Efeletti örömről nem csökkentette az sem, hogy a szemtelen muszka négyszeresét kívánta a kialudott viteldijnak. Oroszul ugyanazt kívánva neki, amit ők szoktak nekünk, kifizettük.

Az Ob ólomszínű párafátyolában csillogott az ébredő város. Most már szép volt, hogy odahagytuk. Vidám gondtalansággal batyuztunk tovább. Most már biztosra vettük, hogy utunk sikerül. Most már csak Omszk veszélyes, a magyar vörösök főfészke, de míg odajutunk, addig ráérünk terveket kieszelni. Pár verszten keresztül tisztes távolban haladtunk a sinektől, majd újból a vonal mellé szegődtünk. Errefelé már sűrűbb volt a közlekedés s gyakran láttunk katonasággal telt vonatot. Ezért óvatosságból vonat közeledésére bokrokban bujtunk meg.

Szerettük volna a Barnaulból jövő transzportot megelőzni s valahogyan elvegyülni közöttük, ha lehetséges. Mindamellett nem siettünk, mert tudtuk, hogy az oroszok a hadifogolyszállítmányokkal nem nagyon serénykednek. Egy éjszakát már a szabadban töltöttünk s másnap délután négy óra tájban éppen akkor érkezünk egy állomásra, mikor egy vörös katonasággal telt vonat bejárt. Tudtuk, hogy a lengyel frontra viszik őket s a háborúba menő ember jószívt. Egy kis kérésre már megengedték, hogy beszálljunk közéjük. De az utolsó pillanatban, mikor már nyert ügyünk volt, Jenőfy csukaszürke ruhája árulónk lett.

A vonat magyar vörösöket is hozott, ezt mi nem tudtuk. Ezek éppen akkor kászolódtak ki az első két vagonból, mikor mi Jenőfy kivételével már mind a fiatal orosz katonák között ültünk. A csukaszűrke ruhának pillanatok alatt megvolt a hatása. „Hé, elvtársak, hová szöknek?” „Kiszállni, elvtársak!” és hasonló mondatok hangzottak felénk s súlyos katonalépések közeledtek kocsinkhoz. A jövő reménytelensége egy pillanat alatt elénk tárult. Fásultan szálltunk ki a barátságos katonák közül s míg azokkal tovább gördült a vonat nyugat felé, minket körbe fogott vagy ötven jól táplált magyar, akiknek izmos tagjain feszült az új muszka ruha. Mintegy diadaluk jeléül, hogy zsákmányt ejtettek, felharsant ajkukról a szovjet indulója. Sohasem felejttem el ezt a jelenetet. Míg azt harsogták, szinte bögték, hogy „Fel, ti rabjai a rögnek, Fel, te éhes proletár!” önkéntelenül összehasonlítottam magamat, magunkat velük.

Mi, intelligens emberek rongyosan, elcsigázva, éhesen, egyedül találékonyágunkban és a jó szerencsében bízva, védtelenül, tehetetlenül állottunk azok között, akiket az erő, a hatalom véd s akik annak képviselői. Mi félve, lapulva, üldözött vadakként surrantunk állomásról-állomásra, azok emelt fővel, bátran és biztonságban jönnek-mennek keletre-nyugatra. A tanult ember ime áldozata, önkénye a buta nyers erőnek s azok a katonák, akik pár évvel azelőtt még tisztelegtek s akik itthon is kalapot emelnek előttünk, azok döntöttek sorsunk felett. Készen tolult ajkamra akaratlanul „apát fiu, testvért testvér elad!” Mélységes keserűségemet szavakba tördeltem. Elmondtam a hatalmat képviselő honfitársaimnak, hogy mi éppen olyan proletárok vagyunk, mint ők, sőt szegényebbek, mert közülök akárhány vagyonos parasztszülők gyermeke, nekünk semmink sincs azon a kis szegényes ismereten kívül, amit az iskolában szereztünk. Mi vagyunk itt is, otthon is az igazi proletárok, akiket aggódo feleség, éhező gyermekraj vár odahaza, — köztünk csak Jenőfy volt nő, de már megszoktam hatáskeltés kedvéért ezt az ildomos hazugságot. — A vörösök lesütött fejjel hallgattak. Éreztem, hogy könyörületre indítottam őket. Éreztem, hogy a magyar föld szaga, a takaros menyecske, a szöszke apróság, a szükségből vöröskké lett honfitársaim idegszálaiban benne nyugtalanodik.

— „Mit csináljunk most már?” — kérdezték tőlünk és önmaguktól.

— „Engedjenek szabadon!”

— „Csak ne vettük volna észre az elvtársakat!”

Pillanatokig ott vergődött közöttünk magyarságunk érzése. De aztán mintegy tragikus keserűséggel az egyik szóvivő —

iparos lehetett — úgy döntött, hogy vissza fognak küldeni bennünket Novo Nikolajevszkbe.

REMÉNYVESZTETTEN.

A falu nevére nem emlékszem, de most is látom lelki szemmel, hogy az állomás is, a község is a nagy vasút jobb oldalán fekszik, ha nyugat felé utazunk. Tulajdonképpen most sem történt velünk egyéb, minthogy elfogtak bennünket, mint már annyiszor ezen az uton. Mégis ez az elfogás egészen mássá tett bennünket. A parasztszármazású jobb érzésű magyar vörös katonáktól megtudtuk, hogy Novo Nikolajevszkben tartózkodó összes hadifogoly tiszteket bebörtönözték. Ugyanez a sors érte a barnauli transzporttal érkezett germán és osztrák-magyar tiszteket is. Láng-tenger van már tehát mögöttünk, akik arra vagyunk ítélve, hogy visszavisznek bennünket oda, ahol már bilincsben singlődnek bajtársaink. Olyan ridegnek, élettelennek, kínzóknak tűnt fel most már előttünk a szerencsésen elhagyott városnak a képe, hogy azt ki mondani nem lehet. A leáldozó nap Szibéria örökké tiszta égén ránk szórta sugarait, akik reményeink roncsain a bizonytalanságban vergődünk. A menny hatalmas harangja egy üres világra borult rá, mert üresnek láttuk mi. Talán nem érti meg más, de kifejezhetetlen bánatot éreztünk, hogy társatlanok vagyunk. Nincs bajtársunk; akik hozzánk hasonlóak, azok börtönben ülnek, többi honfitársaink vagy nem értenek meg bennünket, vagy ellenségeink. S most, mikor végképpen kilátástalan lett utunk folytathatása, marcangoló honvágy epesztett bennünket. Mintha az évekig elaltatott vágy bosszút akart volna állani rajtunk, szakadatlanul rajzottak előttünk az édes, elvesztett haza képei. Ki tudná megérteni, hogyan működik a lélek legbelső isteni kohója s ki tudná a fel-felpatlanó képsorozatokat szunnyadó helyükre visszaparancsolni? Jöttek, rajzottak a képek, az emlékek végeláthatatlanul; selyemarcú, mélytűzű szemű barna lányideálok, akiket akkor hagytunk el, mikor még florentin kalap volt a divat; ifju ember nemes ambíciói, a családi élet lenyűgöző édes, de most bús emlékei lettek urrá felettünk. Mégis agyonhajszolt lelkünk nem vesztette el rugékonyságát. Új lehetőségek, új elhelyezkedések után szimatolt.

Az elvtársak kenyeret hordtak össze részünkre. A sötétség alászakadtával tüzeket gyújtottak s vigyáztak ránk. Az éjszakát egy elemi iskola nagy termében töltöttük a vörös különítménnyel együtt. Egy fiatal tanítónő állott a vörös csapat szolgálatára,

jobb időkből, a cári orosz intelligenciából itt felejtve. Már elég magasan járt a nap, mikor közölték velünk, hogy délelőtt 10 órakor egy magyar zászlóalj megy itt át Szemipalatinszknak irányítva, az bevisz bennünket Novo Nikolajevszkbe. Már benn állott a vonat, mire az őrség velünk az állomásra ért. Az „eselon” (zászlóalj) parancsnoka keleti kényelemben utazott. A vonat közepe táján volt a vagonja, amelynek közepén egy rézágy volt felállítva. Ezen hentergett éjjeli pongyolában a különben barátságos férfiú, aki minden emóció nélkül vette tudomásul, hogy neki minket be kell szállítania Nikolajevszkbe. Majdnem tűres kocsi-jában megtelepedve, láttuk, hogy állandó fegyveres őrség van készenlétben. Mellettünk heverészett egy elkeseredett képű magyar legény. Elpanaszolta, hogy Omszkban fogták el, azóta nem eresztik szabadon, pedig ő nem is tiszt; most azt akarják, hogy álljon közéjük, ezért éheztetik. Tőlünk kapott aztán enni, inni, de kijelentette, hogy nem sokáig bírja már. Már délre járt az idő, már ráfutott vonatunk az Ob ósdi hidjára, mikor összegyűgtük fejünket s a nikolajevszki tisztlezárásokra s a hallo-másból ismert barnauli jó élmezési viszonyokra való tekintettel ezt süttöttük ki, hogy Barnaulba megyünk. Mihelyt a vonat megállt, én közöltem ezt a parancsnok elvtárrsal s hozzátettem, ezzel dokumentálni akarjuk, hogy nem gondolunk a szökésre, mert íme a fővonalról, a szökés egyetlen útjától délre megyünk háromszáz versztre. A parancsnok, bár utasítása szerint a Cseká-nak (rögtönítélő bíróság, a hadifoglyok réme) kellett volna minket átszolgáltatnia, beleegyezett. Rögtön felszabadult velünk szemben a szigorú őrzés.

Három vagy négy nap telt el azóta, hogy Nikolajevszkből elszöktünk s talán 10—12 azóta, hogy oda hoztak elfogva. Bár rácsos vagonunk, amelyben egy éjszakát töltöttünk, most is ott állt, mégis egészen más képe volt a pályaudvarnak. A két leg-szélső sínre ki volt tolv a két hadifogoly-vonat, amelyet idő-közben áttoltak ide a Nikolajevszk-Barnaul-vonal mentén fekvő Ob-parti kis állomárról. A hadifoglyok a sinek melletti töltésen gubbasztva üldögéltek sorjában, mint ősszel a sürgönydrótokon a költözésre gyűlekezett fecskék. Óvatosan közéjük vegyűltünk, hogy fel ne ismerjenek. A kétezer magyar, német, osztrák ret-tentően el volt keseredve. A suskifűzérek (perec) leapadtak, a készletek elfogytak. Elpanaszolták, hogy tisztjeiket elvitték, őket meg szégyenszemre vissza akarják vinni Barnaulba.

Látva azt, hogy most már hivatalos transzportok sem jut-nak előre, belenyugodtunk abba, hogy föladtuk egyidőre a tovább-utazást Omszk irányában. Kiterveztük, hogy Barnaulban majd

beállunk a maszterszkájába (tábori műhelybe) s valahogyan megélünk. A további jövődőt aztán majd meglátjuk. A vonat közben indult is. A kis állomáson 40—50 hadifogoly, főleg germánok, kik pár nap előtt érkeztek a barnauli transzportokkal, felszökött vonatunkra. Tőlük aztán részleteket is tudtunk meg már, hogy merre van a tábor s hogy ez csupa fabarakokból áll, a nők szépek, élelmiszer van bőven, az Obban lehet fürödni stb. Általában az Ob mellett robogott vonatunk, bujócskát játszva vele, hol elhagyta, hol visszapártolt hozzá. Nyugodt éjszaka után Altajszkája állomáson ébredtünk. Ez az Ob jobb partján fekvő kis állomás fontos csomópont. Itt ágazik el a vonat Bijszk felé — mely a Mongolia felé eső határvidék utolsó nagyobb helye — s aztán Barnaul és Szemipalatinszk felé. Mikor megmosakodtunk, a folyam tulsó oldalán aransugarakban látszott Barnaul ház-tengere. Ekkor én a parancsnokhoz mentem s megköszöntem szíveségét; megemlítettem, hogy majd bemegyünk a táborba s ott dolgozunk a mindenható szovjetnek. „De nem addig van az” — mondá — neki át kell adnia minket a barnauli csekának. Gondolhatni, milyen kellemes zene volt ez fülünknek. Mondtam, ne fárassza magát, hiszen sok a dolga, mi meg elleszünk anélkül is. Lehet, hogy beváltotta volna ígérését különben jovialis parancsnokunk, ha mi a visszaszökött germánok példáját követve az állomásra még be nem ért vonatról kereket nem oldunk. Az állomáshoz közel eső sűrű cserjésben elpihentünk, míg a többi germán a városba, többnyire szovjetházastársaikhoz, elszéledt. Ismét új városban, új izgalmak és ismeretlen jövődő előtt állottunk.

BARNAULBAN.

Ismeretlen város távoli moraja szűrődött hozzánk, de az a tudat, hogy itt az ember fizikai élete biztosítva van, eloszlatta nyugtalanságunkat. A tábor jelzett irányában haladva tanyaszerű településeken mentünk át. Az embernek az volt az érzése, mintha alföldi tanyák között járna. Hamarosan eljutottunk a város széléhez. Ez meg barátságos, szerfelett széles utcáival, hívogató házaival határozottan kellemes, szinte hazai benyomást keltett. Valamivel távolabb az igen gondozott hadifogoly-temető arra engedett következtetni, hogy a tábor fegyelmezett tiszti és jóindulatú orosz vezetés alatt állhatott. A temetőtől hűvös erdőcskében kanyargott egy meghitt utacska a tábor felé. Ezen az uton az istállókhöz jutottunk, ahol a hadifogolytábor őrzésére rendelt

orosz különítmények lóállománya volt. A ragyogó déli napsugárban éles lőnyerítések hangzottak s a szabadban lévő állásokban heverő és álldogáló tevék azt mutatták, hogy Ázsia tropikus vidékére jutottunk. Egy magyar hadifogoly itatta a lovakat, akár csak otthon volna a maga tanyáján. Bizalmasan fordultunk hozzá, de gondosan eltakarva tisztí mivoltunkat, s ő röviden elmondta, amit tudni kívántunk, hogy a tábori irodában jelentkezünk kell, a létszámba fel kell vétetni magunkat, hogy a tábori irodában egy kommunista a parancsnok s hogy az ittmaradt pár tisztet néhány nappal ezelőtt lezárták.

A tábor belseje a krasznajarszkihoz viszonyítva szánalmas volt. Amott vörös kőházak emeletei meredtek az égnek, itt lapos, piszkos fabarakok szinte a földhöz lapultak. Úgy látszott, hogy a röviddel ezelőtt elszállított két transzporttal mintegy kiürült a tábor. Érkezésünk hírére mégis kijött pár magyar, akiknek hirtelen elujságoltuk, hogy Irkuczkból jövünk, Novo Nikolajevszkben megrekedtünk; ott láttuk a barnauli transzportokat, alighanem vissza fogják őket hozni. No hiszen ennél kecsesgő több hírt sem hozhattunk a reménykedő embereknek, rögtön gyanakodtak ránk, hogy mi a vörösök malmára hajtjuk a vizet, mert íme, arról beszélünk, hogy nem lehet hazajutni.

Jelentkeztünk a tábori irodában. Itt egy oroszinges magyar írnök fogadott bennünket, akinek a nevét már nem tudom, de aki igen jó magyar-érzésű fiatalember volt. Beszélt magyarul, németül és oroszul, ezért alkalmazták az irodán. Itt találkoztunk aztán egy kedves magyar bajtársunkkal, egy póttartalékos tanfővel, aki pár évvel volt csak idősebb, de azért Keszi bácsinak szólítottuk. Benne lévén a tábor létszámában, rögtön ebédet is kaptunk, ami kitűnő volt az eddigi nyomorúságunkhoz viszonyítva. A tábor kommunista parancsnokával, Békési elvtárrsal csak másnap találkoztunk. Valóban békés, csinos, szótlán emberke volt. Míg Barnaulban voltunk, nem sok vizet zavart ellenünk. Civilben cipész volt, de kezei olyan ápoltak voltak, hogy a fogságban nem igen gyakorolhatta ezt a mesterséget. Úgy látszott, hogy bőrkabátos eleganciájával nagyon meg volt elégedve. Egyébként mindent, amit eléje terjesztettek, bölcsen helyeselt. Volt még két magyar hadifogoly a tábori irodán alkalmazva, az egyik Schubert bácsi, mohai főerdész, a másik egy Kissák nevű szatmármegyei tirpák. Az első egy 38 éves kevés beszédű, piros arcú, derék magyar ember, az utóbbi egy kissé hadaró beszédű fiatalember, aki lépten-nyomon hangoztatta, hogy négy gimnáziumot végzett, s hogy az orosz nőknél nagy sikerei vannak. Egész nap csizmáját fényesítette s a nevét irogatta egy papirosra. Egyébként szeretetreméltó, jó cimbora volt.

A táborban való első napjainkat a kommunistákkal való közeli élet nagyon nyugtalanította. Rettegtünk a felfedeztetés gondolatától, amelynek biztos börtön volt a következménye. Pedig erre száz meg száz véletlen könnyen juttathatót volna bennünket. Teszem például, Barnaulba elvetődhetett Krasznojarszkból olyan legénységi személy, aki minket ott jól ismert; vagy a városban élő kommunisták között akadhatott volna olyan tiszt is, aki Krasznojarszkból került ide. A felfedezés veszélye ellen előre felkészültünk ildomos hazugsággal: hogy kiadjuk magunkat a keresett vagy gyanított tiszt öccsének, bátyjának. De ezer apró véletlen vagy egy önfeledt elszólás már hurokra juttatta volna az embert. Egy alkalommal Békési táborparancsnok egy fényképet mutatott. Ez a kép azokat ábrázolta, akikkel ő együtt végzte Novo Nikolajevszkben a kommunista agitátoriskolát. Legnagyobb elképedésemre a lefotografáltak között láttam egy igen jó krasznojarszki tisztismerősmet, akiről nem is sejtettem, hogy kommunista lett. Ha az erre a vidékre van vezényelve, akkor le van leplezve az inkognitósi játék.

A tábori iroda mellett volt a kommunista iroda. Itt kommunistává lett volt tisztek tartózkodtak. Ez a közelség arra indított bennünket, hogy a lehető leggyorsabban valahol a városban helyezkedjünk el, ahol muszkává vedlünk legalább külsőleg. Jelentkeztünk is kocsisnak egy nagykereskedőhöz, hogy legénységi voltunkat így dokumentáljuk. A véletlen úgy akarta azonban, hogy ezt a helyet mások foglalják el. A barnauli transzportok, ahogy mi azt előre tudtuk, egy szép napon visszaérkeztek. Nosza, lett felfordulás a táborban! Hozták magukkal azt a hírt is, hogy Omszkg az uton lévő összes transzportokat a barnauli kormányzóságba irányítják cséplésre, hiszen a harmadévi gabona is csépeletlen volt még. A kommunista iroda rögtön munkához látott. Nyakra-főre verbuválta a visszaérkezett iparértő embereket, hogy a tábori műhelyeket, melyek szerszámokkal telve voltak ugyan, de állottak, ismét üzembe helyezték, hiszen Szibéria számos iparcikkét ilyen hadifogoly ipartelepek állították elő. Molnár és én azonnal jelentkeztünk esztergályosnak. Molnár ezt tehette is bátran, mert Krasznojarszkbán a legügyesebb esztergályosok között emlegették, én azonban még csak a kontárkodásig sem vittem. De gondoltam, elcsuszom a többi között. Meg aztán az ácsmesterséghez sem értettem semmit, mégis a másodosztályú ácsmesteri igazolványt szereztem meg a hajógyárban. De mivel kellett valaki, aki a kommunista tisztek, meg a főleg germán iparos munkásság között közvetítsen, hát engem szemeltek ki erre. A tisztem eleinte abban állott, hogy mesterek veze-

tése alatt a szerszámokat és a nyers anyagot kellett leltároznom. A mesterek diktáltak, én meg felírtam magyarul a tárgyakat. E kényelmes foglalkozásomat egyik este Keszli bácsi zavarta meg. Azzal a hírrel jött, hogy a tábori iroda számára kellene egy írnok s hogy ő engem szeretne oda bevinni. Magamnak sem tetszett, hogy a műhelyekben én legyek az elvtársak tolmácsa, tehát átnyergeltem írnoknak. Molnár megmaradt esztergályosnak, Juhász az újra nagyobb üzemi pékségben, Jenőfy pedig — ha jól tudom — egyelőre a dohánygyárban talált alkalmazást.

Mindnyájan elhelyezkedtünk tehát. Délutánonként az abnormis hőségben az Ob csendes hullámaiban hűsöltünk, mely pár percre folydogált tőlünk. Itt már teljességgel behódoltunk a szélteben divatozó szokásnak, hogy nők és férfiak a legközelebbi közelségben vetkeznek meztelenre s fürdenek együtt. Ellátásunk az év utolsó három hónapjához képest pompás volt. Tejet, turót, vaját, burgonyát potom pénzen lehetett venni s az orosz nők behordták a barakokba. Szállásunkkal azonban nem nagyon voltunk megelégedve, mert ebédkor száz és száz patkány futkározott az elhajigált ételmaradékok után. Éjjel vizes kendővel takartuk be fejünket, hogy undok lakótársaink legalább ne meztelen arcunkon szaladgáljanak. De van-e olyan undok dolog, amit meg ne szoknék az ember? Ez már éppen olyan közönyös volt számunkra, mint faragatlan fogolytársainknak trágár, mocskolódó beszéde.

Rövidesen erre új izgalom ejtette lázba a tábort. Valahonnan keletről egy haza indított transzportot hoztak ide. Mennyi szép magyar remény kötött ki a barnauli tábor rideg, utálatos udvarában! Amott állati bőrből készült nadragú suhanc kirgizeket képezett vörös katonákká a szovjet, itt lelketlen kufárok ordítása sorozta „pocsetiribe“ (négyes sorok) az áldott nemes magyar emberanyagot s vitte a lélektelen Szibéria földrengetegeire aratni. Két hét sem telt bele, már szállingóztak vissza a munkáról a magyar emberroncsok. Ki megsérült, ki az irdatlan kazlakról esett le, legtöbb azonban súlyos szemgyulladásban szenvedett. A cséplőgép szele apró porszerű polyvaréttal sűrítette a levegőt s ez tönkretette a géget, tüdőt, szemet. A tábor közelében levő kórházakban ápolgatták a szerencsétleneket.

Eközben engemet tábori raktárossá léptettek elő. Az volt a dolgom, hogy Kissáktól és Schuberttől, kik a kormányzósági kiürítési bizottság alkalmazottai voltak, átvettem a napi előírt nyersanyagot s ezt a szakácsoknak adtam át; aztán arra kellett ügyelnem, hogy ezt a mennyiséget valóban felfőzzék. Most már halaszthatatlanná lett, hogy a városban is regisztráltassuk ma-

gunkat, mert ekkor a birodalom minden lakosának kellett egy nyilvántartási igazolvánnyal rendelkeznie. E célból be kellett mennünk az u. n. „Gubevak“-hoz. Ez egy névrövidítés, ami itt-hon is nagyon elterjedt a háború utáni években, olyan, mint a Kansz. vagy O. F. B., annyit jelent, mint: Kormányzósági Kitérítési Bizottság. Ez az iroda a Puskin-utcában volt. Minden nagyobb nehézség nélkül kaptunk itt egy u. n. regisztrációs igazolványt s most már nem kellett attól tartanunk, hogy a városban, mint munkanélkülieket, letartóztatnak. Jó hasznát is láttuk ennek, mert volt idő, mikor igazolnunk kellett magunkat. A Gubevakon új ismeretséget kötöttem. Megismertem egy Poch nevű osztrákot, aki a Gubevaknál előkelő állást töltött be. Ő volt a hadifogolytábor élelmezésének a felügyelője s ő alája tartozott Kissák is, Schubert is. Hogy nem német anyanyelvű volt, azt beszédén rögtön megéreztem, de hogy milyen rangú volt a hadseregben, vagy mi volt civilben, arról mélyen hallgatott. Később kiderült, hogy csak félintelligens ember, mert a műveltség bizonyos fokain már tájékozatlannak mutatkozott. Eleinte kommunistának véltük, de hamarosan kitudt, hogy nem az. Gavalléros modorával és bajtársias viselkedésével hamarosan megszerezte vonzalmunkat s gyors elhatározása, a városi politikában és a Gubevak terveiben való jártassága sokszor kényes helyzetből segített ki bennünket.

BARNAULI ÉLETÜNK.

Azok közül a nagyobb orosz városok közül, amiket alkal-
mam volt megismerni, Barnaul volt talán a legkevésbé csinos.
Azonban olyan emlékek fűznek hozzá, amik kedvessé teszik
előttem máig is. Az Ural kapujában fekvő Ufa a maga kétszáz-
ezer lakosával tipikus orosz nagyváros benyomását keltette,
amelynek falusi részével élénk kontrasztot képezett a city. Érde-
kessé tette a várost két kulturának: az oroszoknak és a tatárnak
a keveredése. Hatalmas modern intézetei jóval felülmúlták a
magyarországi hasonló iskolákat. Élénkebb volt a kereskedelem
itt, mint másutt, mert az oroszokkal veleszületett kereskedői szel-
lembe még frissebb vérkeringést vitt a tatár merkantil felfogás.
Krasznojarszk már nem volt sem olyan nagy, sem olyan szép
város, mint Ufa. Meglátszott egyes negyedein, hogy lakossága a
számtüzetések folytán gyarapodott. De a Jeniszei folyam melletti
és Szibériában való mintegy központi fekvése igen élénk keres-
kedő várossá tette. A nagy szibériai tracht és a vasutvonal

mellett lévén, az egész Jeniszei kormányzóságnak és a Jeniszei folyam medencéjének, továbbá a Jeges tenger haltermésének a főlerakódó helye lett. Itt ismerkedtem meg azzal a felfogással, hogy az orosz a társadalmi középosztály elitjének a kereskedőt tartja. Minden nagyobb városban akadt egy-két olyan áruház, mint amilyen nálunk pl. a Korvin. Barnaulról némely régebbi földrajzkönyv azt írja, hogy szénbányavidék középpontja. Itt ilyenről nem tudnak az emberek. Ezzel szemben birodalomszerte ismeretes volt tej- és vajtermékeiről s vaja, sajta rögtön az omszki után következett. Az Ob gazdag medencéjének egyik főlerakata volt. Ide özönlött továbbá a Szemipalatinszk és Szlávgorod felé elterülő megmérhetetlen gabonaföldeknek óriási hozadéka. Sok ezren tapasztaltuk, hogy az itthon borzadva emlegetett Szibéria az európai anyaországnak kimeríthetetlen éléskamrája. Nem beszélek most az őserdők kitermelhetetlen mennyiségű faanyagáról, nem szinte a föld színére felgyüremlett széntömegekről, csupán annyit említsek meg, hogy Szibériának három olyan nagy gabonatermő medencéje van, mint amekkora a régi monarchia volt. Az egyiket az Amur óriási vízhalózata öntözi, a másik az u. n. Minuszinszki medence, mely Krasznojarszktól délre terül el, ezt a Jeniszei mellékfolyói öntözik; végre a harmadik volt az Obnak éppen Barnaul körül elterülő medencéje. A város körülbelül 200 versztnyire feküdt a mongol határtól, tehát szibériai végpontja volt a nagy karavánkereskedelemnek is. A kínai selyem így közvetlenül áradt ide s ezért volt az, hogy a különben ruhaszegény Oroszországban itt még ezekben az inséges időkben is nők és férfiak csontszinű selyemruhákban jártak. Az Obon is, a Jeniszein is — több mint ötezer verszt mindegyik (verszt=1075 m.) — olyan emeletes személyszállító hajók közlekedtek, hogy csupán fenékrakományuk százezer pud búza volt. (pud=16 kgr.) Az Obnak Bijszk felé huzódó beláthatatlan árterületén annyi széna termett, hogy kaszálások után úgy álltak a boglyák a tengersík vidéken, mintha tíz meg tízezer ember lett volna széjjelszórva a mezőkön. A békeidők hihetetlen gazdagságának nyomai még most is bőségesen meglátszottak mindenben.

Maga a város nem volt szép. Kőépület kevés volt benne. Egy, a Mária Terézia laktanyához hasonló méretű áruház leégve félig romokban hevert, hirdetve azt az időt, mikor a cári uralom embereinek a kezéből a csöcselék kezébe ment át a tényleges hatalom. Mivel a város és környékének egy része homokos talajú volt, ezért az utcákon a kerékvágásokat gyakorta meghintették szalmával, vagy trágyával, hogy a terhet vivő kocsi kerégyig ne süljedjen a homokba. Persze, ez piszkossá tette az

utcát. Viszont az őszi rövid esőzés beálltával a talaj mintegy felfordult, a homok alul, az agyag fölül került s a barna hig habarcsban majdnem hasig gázoltak az apró orosz lovak. Ilyenkor aztán két-három mázsánál több terhet nem igen raktak egy kocsiira. A gyalogjáróknak ilyenkor az utcákon való átkelése körülményes volt; utcakeresztezéseknél hatalmas fagerendák voltak ledöngölve s bár ezeken is átcsapott a sár áradata, mégis aránylag száraz lábbelivel jutott át az ember a tulsó oldalra. Járművek hatalmas zökkenéssel keltek át ezeken s nem egyszer megesett, hogy a muszka térdig érő sárban maga vezette át lovát ezeken a gerendákon.

Legbarátságosabb volt az Ob-part. Itt csíkokat hagytak beépítetlenül a sétálók számára s a város felőli toronymagas partról pompás kilátás nyílt a sárgás folyamra, az árterületre, a délkeletre eső Szaján hegység nyulványaira s a várostól délnek fekvő fenyvesekre, amelyekben gazdak barnauliaknak svájci stílusban emelt nyaralói rejtőzködtek.

Junius hamar elröppent. Juliusban igazi tropikus éghajlatban volt részünk, azzal a különbséggel, hogy éjjel nem hűlt le a levegő. A naptól annyira átmelegedett a föld, főleg a homok, hogy lábbeli nélkül a legkérgesebb talpú ember sem tudott járni. Napjában legalább kétszer fürödtünk s majdnem minden alkalommal kimostuk fehérneműnket. A vizes ruha a forró homokon pár perc alatt száraz lett.

Esténként Keszi bácsival együtt vagy a hadifogoly temető felé, vagy a tábortól északra, tehát Novo Nikolajevszk felé eső részre mentünk sétálgatni. Itt hamarosan észrevette Keszi bácsi, hogy mi magasabb iskolázottsággal bírunk; kérdezősködéseire be is vallottuk, amit ő úgy is sejtett, hogy tisztek vagyunk. Azonban titkunk becsületes, uri magyar szívbe került s ott is maradt.

Sokat gyöngyözködtünk az Ob magas partjáról a napnyugtában. Alant a fürdőzők százai lubickoltak s a hullámok játékos pajkossággal folytak körül nőt, férfit, gyermeket, leányt egyaránt. Mikor már a nap sugarai majdnem párhuzamosan haladtak a földdel, a fürdőzők mindmegannyi aranyozott mozgó figurához hasonlítottak. A férfiak durva hangjával merő ellentétet alkotott az orosz nők édes, csengő csevegése, mely úgy hangzott ki ajkukon, mintha finom ezüstöt pengetnének. A beszédnek ez a felöltő különbsége egyben azt a mélységes elkülönülést is jelképezte, mely a két nem egész lelki életére kiterjedt. Ez magyarázza meg azt, hogy az orosz nők igen szívesen fogadták európai ember közeledését; mert az orosz férfi általában a nővel szemben durva, míg az európaiba a nőkultusz van belenevelődve. Amint

halkan alászállott az est, az árterületi oldalról friss vagy szárított szénával megrakott csónakok igyekeztek az innesső partra, barna barázdát szántva a víz tükrén. Távolabbról a kompért túlekedők zaja verődött hozzánk. A végtelen keleti messzeségben pedig a nap alábukása után az egyébként alig látható hegyek körvonalai rajzolódtak fel az égboltozatra. Lent a tengernyi síkságon a szénaboglyák ezrei állottak őrt a nagy zajtalanságban. Hazavágyó lelkünk fájdalmas érzései előtámadtak rejtekükből s az ábrándozás szárnyain nyargalásztak a nagy mongol sivatag szélei felé. Az alászakadó barna homályban úgy éreztük, mintha a ránkboruló nagy sötétes égboltozat rabjai volnánk, mely köréből nem bocsát ki bennünket.

Az Obnál voltunk. Valahol itt, talán éppen ezen az óriási pusztaságon éltek őseink ezredévekkel ezelőtt. Egy-egy magános lovas ugornak az alakját talán éppen úgy bronzszínűre festette a nap, mint most a nádasban csatangoló muszka lovasét. Talán ugor lovasok patkolatlan paripáinak a lábnyomán fakad föl még most is az ázsiai anyaföld vize, melyben a napsugár tükrözi magát reggelenként. Ki tudná azt megmondani, hogy erről a tejjel-mézrel folyó földről, melynek legelőin a fű kövér, folyóban hemzseg a hal, miféle sors zaklatta mind nyugatabbra őseinket? Talán boldogabb lenne a magyar sors itt a pusztán, melynek végtelenség a határa? Keletről nyugatra úzött ősök sarjádékai most visszakerültünk keletre. Őseinket is bizonyára valami fájo nyugtalanság kergette napnyugatra, amint úzték, úzték regéink csodaszarvasát. Minket is fájo, gyógyíthatatlan epedés hajtott napnyugatra, de a ránkboruló égbolt rabjai voltunk. Nincs erre kórakás, nincs sirhalom, mely az ősök ittlakását hirdetné, de éreztük, hogy magyar anyák, magyar daliák holttetemeiből kinőtt selymes fűszállal játszik a szél s az a nyári hajnal ébreszt bennünket, amit ugor elődeink megrendült riadással üdvözltek valaha.

Estéink nagyjában így multak el. Eső ritkán vagy sohasem esett, ez ázsiai vonás az időjárásban. Nappalaink egyhangúak voltak. Nem történt semmi, ami izgalomba hozott volna bennünket. Az ázsiai mivel sem törődő komolyság kezdett ránk is átragadni. Néha-néha egy-egy transzport átutazását jelezték, ilyenkor kisiettünk az állomásra, hogy ismerősöket keresünk. Azt hiszem, egy ilyen alkalommal találkoztam Soós Gyula innsbrucki önkéntestársammal, kivel a sors Krasznajarszkban is összehozott. Juliusban könnyebb lefolyású vérhason estem keresztül. Az ivóviz a konyha mellett hatalmas hordókban állott s ebbe belemerítette mindenki a sajkáját. Lehet, hogy valaki megfertőzte a vi-

zet, de mivel csak magam lettem nyavalygás, az sem lehetetlen, hogy a nyers tejjel jutott belém valami baktérium. Hála a nikolajevszki oltásnak s Juhász önfeláldozó ápolásának, pár nap alatt kiláboltam. Juhász melegített téglát a hasamra, mely a forró kőtől egészen megperzselődött.

Az aránylagos jólét elaltatta bennünk hébe-hóba a honvágyat. De nem így a tábor lakóiban. Regényes hírek szálldogáltak arról, hogy Szlávgorodon keresztül szabad az út Omszkig. De hogy mi van az ázsiai puszta rejtelmes mélyében, melyben csak a kozák és mokány paripája otthonos, arról sejtelmünk sem volt. Szibéria földrajzát csak a vasutvonalak mentén ismertük. Szlávgorod úgy élt képzeletünkben, mint valami mesebeli város, melyet isteni kéz varázsolt a puszta közepébe, lakói lehetnek jók is, rosszak is. A Novo Nikolajevszk–Omszk és Novo Nikola–jevsk–Barnaul közötti vasutvonal körülbelül egy derékszöveget alkot, melynek nyitott befogói Európa felé néznek. Ha Barnaul és Omszk között képzeletben meghuzzuk az átfogót, akkor ennek az átfogónak a közepe táján feketett feltevésünk szerint Szlávgorod. Odáig gyalog kell eljutnunk. De hogy milyen messze van tőlünk, azt a jó ég tudta. Ennek a tervnek különösen két tábori szakácsunk volt lelkes szövögetője. Az egyik egy viasz–sárga arcú erdélyi székely, a másik egy Eckert nevű bácsalmási sváb, aki régi ismerője volt a barnauli tábor vegyes multjának. Tőle tudtuk meg, hogy a csehek Barnaulban is kegyetlenkedtek a magyarokkal. Szélnek eresztették őket a táborból s mikor a temető felé haladtak, akkor rájuk lövöldöztek. A két derék szakács minden áron rá akart venni bennünket, hogy szökjünk meg Szlávgorodon keresztül. Majd ők sütnék egy hétre való pogácsát s Szlávgorodból az Irtisen feljutunk a vasutvonalig. Már minden előkészületet megtettek, mikor Szlávgorodból hozott foglyok felvilágosítottak bennünket tervünk lehetetlenségéről.

Eközben teltek–multak a napok, hetek. Életünk nem volt rossz. Az u. n. kommun–konyhán kaptunk ételmezést. Itt csak azok étkezhettek, akik dolgoztak. A tábor munkátlan hadifoglyait a tábori konyha látta el, amelynek részére én vettem fel az élelmiszereket. A kommun–konyha változatosabb étlapjával határozottan jobb volt. Dohányban sem szenvedtünk hiányt, mert az Iroda épületében volt a dohánygyár is, mely naponta ezer meg ezer cigarettát, szivart állított elő a szovjetnek. Mi, alkalmazottak, hetenként száz darab szivart kaptunk; ez a szivar hasonlított a mi cigarillosunkhoz, de ennél sokkal jobb volt; a szivar belsejét cigarettá dohánnyal tömték meg, borítólapja egy kis havanna dohánylevél volt. Oroszországban, mivel a cigaretta,

szivar nem monopólium, szélteben termelik a dohányt, melynek sok száz változata ismeretes. Itt tapasztaltam, hogy a dohány színe és ereje, meg aromája között vajmi kevés összefüggés van. Ha az említett szivar belét cigaretta papirosból szívtuk, élvezhetetlenül erős volt. Mihelyt beborították egy kis havanna levéllel, pompás ízt kapott azonnal. Ez a havanna dohány pedig olyan fekete volt, mint a föld s akkora levelei voltak, mint egy lapúnak. Aprólevelű dohányra, aminőt Petrográdon vásárolgattam a vörös katonáktól, ezen a vidéken nem emlékszem.

A táborban időközben megismerkedtem egy somogy megyei földimivel. Szabó volt a neve s a borbélymesterséget űzte, de mivel kommunista volt, csak kivételes személyeket borotvált. Én, mint volt kaposvári lakos, részesültem ebben a kitüntetésben. Persze, neki sem kötöttem az orrára, hogy ki vagyok. Kommunista volt az istenadta, de talán maga sem tudta, miért. Beiratkozott a pártba, mert a pajtásai unszolták. Egyszerű, meglehetősen korlátolt somogyi zsidó eszén egy cseppet sem fogott a kommunista iskola. Nem is ártott a légynek sem, de mivel ő is benne volt abban a pártban, mely a barnauli tisztakat lezárta, hát őt is gyűlöltük. Mikor 1921 őszén a csóti táborban töltöttem a karantén-napokat, állítólag ugyanakkor csücsült ő is több társával a csóti börtönben. Már csurgói tanár koromban találkoztam vele az újdombóvári pályaudvaron. Megismert; panaszkodott, hogy Barnaulban őt beugratták s bár nem követett el semmit, egy évet ült. Mesélte, hogy szülőföldjén, Kaposváron, mint volt kommunista nem kap alkalmazást s Pesten próbál elhelyezkedni. Ez volt Szabó bácsi sorsa, ki különben fiatalabb volt nálam, de szívesebben hívtam bácsinak, mint elvtársnak.

A város egyik legkedvesebb sétahelye volt az Ob-parti út temető. Kanyargós útjaival, apró padocskáival, árnyas fáival szinte hivogatta a melegtől eltikkadt embert. Egy forró nyári alkonyaton itt ismerkedtem meg Gala Cserkaszovával, egy fiatal leánnyal. Nem volt az kalandvágy, ami ismerettségére sarkalt, hanem egy tisztább vonzódás, egy önkéntelen meghódolás a bájos hajdon előtt. Egy hivatalnokcsalád gyermeke volt. Atyja a kormányzóságnál pénztárosi tisztet töltött be, most kenyértelenül szaporította a szellemi proletárok számát. Egy jobb világ itt felejtett illatos, fakadó bimbója volt, melyre viharok zord fuvallata zúdult. Vonzódtam hozzá a szerencsétlenek sorsának belső átérzésével s szerettem volna sorsán enyhíteni. Gyakran találkoztunk s egy hét alatt többet tanultam tőle oroszul, mint hónapokig a nép között. Valami széles, kietlen utcában laktak, mely a nyaralók felé vezetett. Lakásukon megmutogatta tankönyveit —

hetedik gimnáziumba járt — s ekkor láttam, hogy milyen pompásan felszerelt latin könyvek vannak Oroszországban. Tőlem telhetőleg segítették őket, a nálamnál is nagyobb nyomorba jutottakat, de augusztusban megszakadt ismeretségünk. Az apa óvatosságra intett, mert tudta, hogy egy régi hivatalnokkal való érintkezés könnyen az ellenforradalom gyanújába keverhette az embert. Bár november közepéig maradtam Barnaulban, többet nem láttam az úde, ragyogó szemű, barnás hajú Gálát.

MOZGALMASABB NAPOK.

Azt hiszem, augusztusban erősebb hullámváz volt érezhető a város vörösei között. Már régóta hallottunk arról, hogy a távolabbi környéken kozákok garázdálkodnak. Ezekbe az emberekbe századok alatt belenevelődött a cári uralom gondolata. A kozák, aki úgy különbözött a többi közönséges muszkától, mint a hivatalnok a paraszttól, hallani sem akart a vörös uralomról. A vörösök első dolga volt, hogy a nagy kozák telepeket, a régi birodalom izmos pilléreit, szétrobbantsák. Ezek a földönfutóvá lett emberek csapatokba verődtek és sok borsot törtek a vörösök orra alá. Ágyút, municiót szedtek el a vörösöktől, vonatokat raboltak ki s az egész kormányzóságot nyugtalanították. Úgy hirlett, hogy valami híres rabló a vezértük, de azt is suttozták, hogy egy nagyherceg. Legutolsó tettük, hogy egy vörös zászlóaljat vonatostól együtt megsemmisítettek, nagy riadalmat okozott. A lakosság zömének szemében szimpatikus volt az egykori kozákság viselkedése, de az illetékes körök csapatokat rendeltek ki, hogy a vasutvonalat Szemipalatinszk felé biztosítsák. Körülbelül ezer magyar vörös katona is részt vett ebben a büntető-expedícióban. Sajnos, ez a jobb sorsra érdemes magyar emberanyag mind elveszett. Olyantól hallottam, aki részt vett ebben az ütközetben, hogy a magyarok úgy harcoltak, mint az oroszok, de az oroszok cserben hagyták őket. Ki tudja, hány meg hány ezer magyar pusztult el hasonló nyomorúsággal! Egy önző sors játékszerei, egy galád rendszer eszközei voltak ők itt. Hasonló vitézséggel utat tudtak volna törni a határig. Ettől fogva Barnaulban a magyar kommunista pártban nagyon nyomott volt a hangulat.

Augusztusban egyszerre csak hatalmas népvándorlás indult meg nyugatról keletre, Európából Ázsiába. Huszas, harmincas, negyvenas, százas, ezres csoportok vezetői jelentek meg a táborban a Gubevaktól hozott élelmezési utalványokkal, hogy a tábori raktárakból a nyers élelmet felvegyék. Pár nap alatt úgy

megszaporodott a munka, hogy a csekély szervezőerejű Kissák és Schubert nem győzték. Doch lázasan nyargalászott sárga lován hol a táborba, hol az állomásra s egyszer csak hozta az ukázt, hogy tábori raktárosból a Gubevak raktárosa lettem. Közben nap-nap után özönlöttek az emberek Európából. Ezeknek egy része u. n. „hodaki” volt. Ez körülbelül annyit jelent, mint vállalkozó, de nem a szó első értelmében. Vállalkoztak ugyanis a szovjet-kormánynak arra a tervére, hogy európai Oroszországból kijöve, letelepednek Szibéria gazdag vidékein. Már békeidőben gyakran előfordult, hogy az európai orosz föld néhány kormányzóságában szűk esztendőben olyan éhínségek voltak, hogy tömegesen pusztultak el az emberek. Ennek oka a mérhetetlen birodalom aránylag igen csekély vasuti hálózatában rejtett. Hogy csak egy példát hozzak fel erre, olvastam, hogy míg Besszarábiában — az itteni termés szabályozta jóformán a búza árát az európai piacon — annyi gabona termett, hogy asztagokban égették el, addig Moszkva környékén éheztek. A vasúti szállítás nehézkes és igen drága lévén, a Fekete tenger környékéről a Földközi tengeren, Atlanti óceánon és a Keleti tengeren át vitték a gabonát hajókon Petrográdra. Az európai éhínségen való könnyítés céljából a szovjet nagy hűhóval hirdette, hogy aki ki akar vándorolni Szibéria gazdag területeire, az ingyen utazhatik, utközben ételmezést kap, Szibériában ott telepszik meg, ahol akar, mezőgazdasági eszközket, lovat a kormányzóságok bocsájtanak rendelkezésükre. E hírre az inséges vidékek ezreit és ezreit öntötték a vonatok Szibériába, amelyről a legtöbb éhező azt képzelte, hogy ebben az Eldorádóban csak ki kell nyújtania a kezét eke, ló és lakóház után. Ennek a mozgó emberfolyamnak másik rétegét az aratók és cséplők képezték. Közhírré tették Európában, hogy aki elmegy Szibériába hat hétre aratni vagy csépelni, az annyi gabonát vagy lisztet kap ezért a munkájáért, amennyi egy télre családjának elegendő. Cseljabinszk és Jekaterinburg, mintha felhuzott zsilipek lettek volna az Ural ázsiai lejtőinél, ezreket, tízezreket látott magán keresztülhőmpölyögni. A kommunista elgondolás itt ezen a téren vallott igazán csődöt. Az új berendezkedésben az állam vállalta magára a dolgozó polgárság ételmezését. A lustaságra amugy is hajló orosz most már mindent az államtól várt. Heteken át tartó utakon százezreket táplált az állam s száz meg száz ezer ember ezalatt semmit sem dolgozott az államnak. Ide kell számítani a pár millióra rugó vörös hadsereget, a pár száz ezer kommunistát, az új rendszer hivatalnokait, akkor könnyen megérthetjük, hogy ennyi, termelés tekintetében abszolút improduktív embernek az ellátását csak úgy birta

meg a szovjet, ha felemészti a még mindig tekintélyes cári raktárakat, és ha a paraszttól rekvirál. Hovatovább azonban a paraszt is, aki abszolút passzív és érdektelen átláspontot foglalt el a kommunizmussal szemben, csak annyit vetett, hogy éppen a maga számára futotta. De mivel még erre is szüksége volt az államnak, az erőszakos rekvirálások parasztlázadásokra vezettek s 1921-ben gyakran hallottunk arról, hogy öt-hatszáz parasztot kivégeztek most itt, majd amott.

A hodakiknak Szibériába való ömlesztése csak egy óriási, galád hazugság volt. Az európai vezető körök nagyon jól tudták, hogy a szibériai hatalmas latifundiumok, az állami földbirtokok ki vannak rabolva, az élő és holt instrukció már romokban hever vagy nincs meg. Tudták azt is, hogy Szibériában sem dől munka nélkül a földből a búza, a burgonya. Nekik azonban egyelőre az volt a fontos, hogy egy csomó éhes embert átvessenek ez Uralon túlra s ezzel a naív lakosságban azt a hitet keltették, hogy az állam, nem úgy mint régen, gondoskodik atyai módon a fiairól. Alkalmam volt megfigyelní, hogy mi történt ezekkel a letelepülni szándékozókkal. Megérkeztek Barnaulba, mondjuk ezren. Felvették egy-két napra a nagymennyiségű élelmiszert, aztán eltűnt velük a vonat Szemipalatinszk irányában. Nem telt bele egy hét, ugyanazok az emberek már ismét Barnaulban voltak. Szidták a szovjetet, hogy nincs itt sem eke, sem ló, sem alkalmas föld, becsapták őket, most mehetnek világgá, mert Európában elkótyavetyélték mindenüket. Így bolyongtak fel-alá, keresztül-kasul ezek az államilag földönfutókká tett emberek. Persze, rengeteg szélhámós is akadt közöttük. Ezek a Gorkij novelláiból jól ismert csavargók államköltségen beutazták egész Európát, Ázsiát, élvezték az ingyen élelét. Hogy hová jutottak végre ezek a szerencsétlenek, nem tudom. Valószínűleg elnyelte őket a végeláthatatlan Szibéria, mert minden módon akadályozták Európába való visszajutásukat.

Mivel ezeket a transzportokat többnyire a városokban lévő raktárak élelmeztek, ezért a továbbításuk nehezen ment. Később a háború alatti szokás mintájára az állomásokon u. n. pitadelnij-punk-ot (élelmezési pontot) állítottak fel. Mi is parancsot kaptunk erre a Gubevaktól s két vagonban berendezkedve fölváltva teljesítettünk szolgálatot az állomáson. Ha előre jelezték a transzport érkezését, akkor kész étellel kellett várnunk őket. Ezért egy konyhát is kellett a vagonok mellett építenünk, amelyben két magyar szakács működött. Szolgálatom folyamán bő betekintést szereztem a szovjetgazdálkodásba. Hogy mennyi élelmiszer pazarlódott el, azt emlékezetbeli adatok alapján hozzá-

vetőleges pontossággal meg tudom mondani. Egy hodaki, vagy egy arató, cséplő naponkénti adaga: $\frac{1}{2}$ font kenyér (egy orosz font=40 deka), $\frac{1}{4}$ font hús, 2 zolotnik (1 font=96 zolotnik) vaj, ugyanennyi só, $\frac{1}{2}$ zolotnik hagyma, tea; aztán gyufa, 2 zolotnik cukor. Egy ezres transzport megemésztett naponta 600 kg. kenyeret, 100 kg. húst, 8 kg. vajat, sót, paprikát, cukrot, teát és 4 kg. hagymát. És egy-egy ilyen transzportot gyakran 5—6 hétig táplált a szovjet, míg lassan feloszlott és felszívódott a lakosságba.

Nem kell nagy fantázia annak az elképzelésére, hogy az ilyen cigányélet az erköcstelenség igazi melegágya lett. Már a legelemibb életfunkciók elvégzésében mindenkinek hatalmas nézőközönsége lett. Ez is, meg korábbi, háború-elejei és szökési tapasztalataim is meggyőztek arról, hogy Oroszországban a nő nemről, a nőről, mint magasabb ideálról igen primitív felfogás uralkodik s ezt a felfogást a nők a minden esztétikát és etikát nélkülöző viselkedésükkel el is mélyítették. A gyenge lábon álló erkölcsöket a szovjet házassági rendelete teljesen szétzilálta. A szovjet elgondolása szerint két lénynek az együttélése nem a család gondolatára volt alapítva, hanem a gyönyörűsége. A házasfelek minden felelősség nélkül álltak össze. E tekintetben különösen a férfinak volt szabadsága, aki bármikor felbonthatta a házasságot. Minden nyugati etikát megszegyenítő igazi ázsiai viszonyok uralkodtak a házasság terén. A transzportokkal utazó szemrevaló leányok, asszonyok egyszerűen elhagyták a vonatot, hogy szeretői legyenek annak, aki eltartja őket.

Egyik augusztusi napon én voltam szolgálatban az állomáson. Egy egész vonat arató érkezett, töbnyire nők. Délben tízes csoportokban nagy bádoglavórokban megkapták az oroszok tipikus főételét, a „zup“-ot (levest). Amikor ettek, valami bántó hang fűrészelt a levegőn, amint a bádogkanalak a közös tában kotorásztak. Minden kanál hús után halászott. A riázáni kormányzóságnak rongyos, éhes népe volt ez. Az asszonyok között kopott, olcsó eleganciájú is akadt. Itt ismerkedtem meg Annával, egy sudártermetű fiatal asszonnyal. Hivatalnok uráról nem tudott már régóta. Ő is beállt a szerencsekisértők közé. A nyomor is, az éhség is, a kaland is hajszolta. Jobb időkből átmentett egy-két ruhadarabjával valóban olyan volt, mint hattyu a libák között. Sokat mesélt sorsáról s szappannal, teával, cukorral a magaméból megajándékoztam. Nagy kincsek voltak ezek akkor! Aztán elnyelte őt is Szibéria végtelensége. Egy hét mulva azonban ki jelenik meg a táborban, mint Anna? De mennyivel más volt most! Sugár termete meg volt törve, lengyelkéje, magas-szárú cipője összehasogatva, az egy héttel előbb alig látszó szem-

szögleti ráncok jó kiadós szarkalábak gyanánt éktelenkedtek arcán. Finom kezét kifujta a szél s hamvas arca olyan durva lett, mintha kézütések vastagították volna meg. Sirva panaszkolta, hogy úgy bánnak velük, mint az állatokkal; ő nem bírta ki, megszökött. Bús fejét lehajtva, összetett kézzel könyörgött, hogy vegyünk magunkhoz, cselédünk lesz, mos, takarít, csak szánjuk meg. Tudtuk mi már mások példájából, mit jelent ez. Elküldtük, kegyetleneknek kellett lennünk, mert a mi sorsunk is állandóan hajszálon függött.

A táborban ezeknek a transzportoknak az élelmezése sok munkát adott. Hatalmas készletet kellett felhalmozni s Doch napnap után küldte a megrakott társzekereket a táborba, amiknek a lerakása a mi dolgunk volt, mert csak egy raktári munkás volt engedélyezve. Megtörtént, hogy két-háromszáz zsákot kellett behordanunk. Eleinte bizony egy 85 kg-os grizes zsák alatt összeroskadtam, de idővel a muszka zsákolási fogás birtokában minden fáradság nélkül tudtam órákig zsákot hordani. Sokszor egészen friss, még gőzölgő marhákat hoztak a vágóhidról, ezeket gyakran, mivel féltettük ruhánkat, úgy cepeltük be a raktárba, mint mikor kutyák vonszolnak valamit. Hatalmas raktárunk volt a vegyes élelmiszerek számára. Külön helyiségben állt a liszt, hogy illó anyagok szagát magába ne szedje, külön pincénk volt nyáron a hús és a vaj számára. Az élelmezés kötelékébe tartozott hat szekér, szánkó, 8 pár ló és egy egyes fogat a főraktáros, Kissák részére. Ez a rang és jármű később én rám szállott. Míg hadifoglyok voltak a táborban, addig a kocsisokkal nem volt baj, de mikor oroszokkal kellett dolgoznunk, akkor egész napunk boszusággal telt el.

Augusztushan kedves bajtársaink vettek tőlünk búcsút. Elutazott hazafelé Keszi, Schubert, Kissák, az irnok és a két magyar szakács. Voltaképen egész társaságunk elment, most igazán árván maradtunk. A félig üres barakból beköltöztünk a víztorony mellett levő fabarakba; itt a hideg beálltáig kényelmesen laktunk, mert lakásunk zárható volt. Szereztem magamnak fekete félselyem klott rubaskát, ez volt az ünneplőm, erős orosz vászoninget, vászonnadrágot. Egy közelben lakó asszony nyal állandóan sütteltem kalácsot s a cukrozott piros paradicsom pedig a gyümölcsöt pótolta. Molnár kitűnő szakácsnak bizonyult, vesét tojással pompásan tudott készíteni. Egyszer császármorzsára fájt a fogunk. Régebben is ez volt kedvelt ételünk. Molnár négy ember részére a következő adagolást szabta meg: fejenként egy font liszt, tíz tojás és összesen négy liter tej. Mivel az egész nyers masszát elkészítette, lett is belőle akkora

menyiség, hogy a negyedik napon a maradékot ki kellett öntenünk. Én a sok jóféléltől már annyira meghíztam, hogy reggelire egy üres teánál egyebet képtelen voltam fogyasztani.

Ebben az időben a városi cirkusz nyugtott szórakozást. Potom értéktelen pénzen jutottunk be ide, ahol magas nívójú előadások voltak. Az orosz népből igen sok artista kerül ki. Legizgalmasabbak voltak az estéről-estére megismétlődő birkózások. Tizenhat atléta szokott felvonulni s közülök 3—4 pár birkózott esténként. Legszimpatikusabb volt egy olasz birkózó, ezt valósággal elhalmozta, különösen a nőközönség kegyével. Legutálatosabb volt egy Mamutov nevű tömértelen testű muszka birkózó, Szibéria bajnoka. Ez igen durván birkózott. Egyik este egy cigányképtű szakállas atlétával valósággal összeverekedett. Történt egyszer, hogy Mamutov és a szimpatikus olasz került össze. Előre sajnálta mindenki az oroszhoz képest filigrán taljánt, aki csak csínyján engedte magához ellenfelét. Egyszer csak hogyan, hogyan sem, az olasz villámgyorsan áthengerítette magán az orosz s lenyomta két vállra. Az egész egy pillanat műve volt. Orkánszerű tapssal ünnepelték az olaszt. De a muszka nem egyezett bele legyőzésébe. Mikor tiltakozása nem használt, elkezdte kergetni az olaszt, aki a többi atléta védelme alá menekült. Szomorú látványban is volt részünk itt. Énekesnők, színészek éhezők sorsára jutottak. Kénytelenek voltak beállni cirkuszi énekesnőknek. Bár a dalból keveset értettem, mégis rám is átragadt mindannyiszor a hallgatóság bánata. Eleven orosz énekesnőt eddig nem hallottam. Amint megjelent hengeralakú alacsony pódiumán, úgy állott ott a dalnak e felkent istennője, mint egy élő, vádoló lelkiismeret, mely a jelent, a sívart, a kietlent, az embereknek ezt a bosszantó korcsteremtényét vádolta. Dár percig nem a szűk korlátú szót hallgattuk. A dal szárnya előtt megnyílottak a cirkusz ponyvái s az orosz föld végtelen rónasága felett lebegtünk. A szomorú melódia sirámai belemarkoltak lelkünkbe s olyan jól esett megfürödni a dal üde, tiszta harmatában!

Volt Barnaulban egy oázis, mely még zöldelt a kommunista berendezkedés kietlen sivárságában. Ez a Monasztir volt. Monostort jelent ez magyarul. A város közelében egy kies erdőben feküdt; a domb lábát az Obnak egy mellékfolyója locsolgatta. Ha vasárnaponként ide ellátogattunk, ez valóságos lelki megnyugvás volt számunkra. Mindannyiszor meglátogattuk a vakító fehérre meszelt templomot, melynek ájtatos szolgálói barátságosan tekintettek ránk. Ha egy-egy tiszta szemű apáca ránk pillantott, úgy éreztük, hogy ez a pusztta pillantás leemeli rólunk azt a sok piszkot, szennyet, amely ezen a nyomorult zajgó földön ránk-

tapadt. Később már ide sem mehettünk, mert a szovjet ezt a kolostort is feloszlatta.

HÁRMAN MARADUNK.

Időközben a Gubevak új vezetőt kapott. Korolov tabulárását akart csinálni. Elrendelte Pochnak, hogy a tábor élelmiszer-állományáról, teljes felszereléséről pontos leltárat készítsen s ezeket az adatokat össze kell vetni a Gubevak főkönyveinek az adataival. Pochtól úgy értesültem, hogy Korolov kemény és nyakas embernek mutatkozik, akivel még ő sincs tisztában. Általában minden változás alkalmával Poch arcán valami elpalástolt szorongást tapasztaltam, mintha életének valami titka rajzolna árnyat arcára, lelkére. A leltározást, az élelmi szerek lemérését magam is aggódva végeztem. Tudtam, hogy hiány lesz, mert akárhányszor megesett, hogy Poch egy 4—5 kilós darab húst, ugyanannyi vaját, 8—10 kiló cukrot vitt el magával. Ha aztán ilyenkor elképedve néztem rá, mindig ez volt a biztató és megnyugtató válasz: auf mine Verantwortlichkeit! Az ő felelősségére valóban sok minden elvándorolt a raktárból, de „wir sind ja doch in Russland“ elve, amit gyakran emlegetett, engem nyugtalanított. Mert amit mi elfogyasztottunk, azt egy hodakitranszport élelmezésénél játszva behoztam s a muszkák sem rövidültek meg. Békési elvtárs is, ki már nem volt a tábor parancsnoka, gyakran hozott Pochtól nem hivatalos utalványt. Mindegyik asszonnyal élt, hát mind innen akartak táplálkozni. Éppen ezért érthető idegességgel vártam a lemérés eredményét. Mikor már a vége felé jártunk, megkaptam a Gubevak főkönyvének eredményeit. Másnap kisült, hogy tört búzakásából (a búzát valami gép pár darabra töri, nem nagyon szeretik az oroszok sem) valami harminc zsák feleslegünk van. Ez onnan eredt, hogy a muszkák nem vették fel. Ettől fogva, ha zab nem volt elegendő, búzakásával ettettem a lovakat. A liszt mérésénél drága kincsré bukkantam. A kenyérliszt között selyemfinom sima nulláslisztet (a grizes nullást nem igen ismerik Oroszországban) leltem pár zsákkal. Kiderült az is, hogy csekély hatvanhárom zsák lisztfölöslegünk van. Vajból is mutatkozott egy hordó (= cca 50 kg.) többlet. Hiányzott ellenben a sóból és a cukorból. A hatalmas darabokban szállított só a bádogtetős raktárban állandóan párolgott s innen magyarázható a súlyvesztés. A cukrot ellenben a párolgáson kívül Poch is fogyasztotta. A többletnek csak csekély részét vallottam be Pochnak, mert akkor rámszabadította volna

jószívűségével az egész magyar pártot. A cukorhiány ellenben őt is érintette. Egyik délelőtt három vödör vizet vitetett velem a raktárba. Majd kinyitva három cukros zsákot, mindegyikbe egy vödör vizet öntött. Persze egyszerre meglett a hiány. Mikor elképedve néztem rá, nevetve hangzott el ajkáról stereotip mondata: „Wir sind ja doch in Russland.“ Az esőzések beálltával aztán megrökönyödve tapasztaltam, hogy a só is, a cukor is nap-nap után több, a nedvességet a levegőből mind magába szívta.

Azt hiszem, szeptemberben új transzportot szerveztek a hazaszállításra. Molnár megvált tőlünk. Nekivágott a veszélyes utnak. Tudtuk, hogy Nikolajevszkben, Omszkban, Moszkvában száz veszély leselkedik az inkognitóban utazó tisztekre. Ekkor már ismereteseek voltak előttünk a nagyobb állomásokon bevезetett u. n. arcvizitek. Ez abból állott, hogy magyar kommunis-ták sorba állították a transzportot s akinek finomabb volt az arca, azt mint gyanús elemet, kiszedték a transzportból. Ugyan-így volt a kezekkel is. A ki nem dolgozott kéz már gyanússá tette az embert. Valósággal készültünk már ezekre. Torzonborz szakállt eresztettünk, napokig nem mosakodtunk, a kezünket hi-deg vízbe mártva, a széllel kifujattuk. Molnár tehát nekivágott a nagy utnak. Isten úgy akarta, hogy hazajusson; ő is, Keszi is, Schubert is hirt hoztak rólunk.

Hárman maradtunk tehát, Jenőfy, Juhász és én. Ez is, az őszi sártenger is lehangolt bennünket. Már csak pár ember lé-zengett a táborban. Elköltözött madarak seregajtói lettünk, de nekünk el volt metszve szárnyunk. Fel-felrepültünk, de csak képzeletben értük el a magyar földet. Szibéria ólomszürke ege lelketlő sívár egyhangúsággal borult ránk. Szerencsére új fog-lyok érkeztek. Ezek között intelligens emberek is voltak: Vida, Ferenczy és Pócs. Vida ősi barnauli volt, aki munkáról érkezett vissza a táborba. Róla tudták, hogy tiszt, tehát nem távozhatót. Ferenczy kadett volt, Pócs önkéntes. E két utóbbi idegen tábor-ból vetődött Barnaulba. Sok ember távozván el, én immár fő-raktáros lettem, mellém osztották be Vidát és Ferenczyt raktá-rosoknak. Juhász a pékség fővezetője lett, Jenőfyt berendelték a Gubevakra s ennek egyik főbeszerzője lett. Ezután ő szállította a raktárba az élelmiszereket.

A tábor élete igen egyhangú lett most már. A tábori mű-helyekben alig dolgozott valaki s ezek irodái megszűnvn, az ott alkalmazott osztrák tisztek, Schmidt kadett és Kopeczky fő-hadnagy is átjöttek a mi konyhánkra. A régi kommun-konyhán főztem s egy alázatós muszka volt a szakácsunk. Ha azonban jól a körmére nem nézek, ellopottnak mindent. A paprikás

főzést hamarosan megtanulta; eleinte ugyan Kopeczky és Schmidt szidták az erős ételekért, de hamar megbarátkoztak a magyar konyhával. Hamarosan ők is a Gubevak alkalmazottjai lettek. A tábori zajtalanságba csak az vírt némi életet, ha pár száz hodaki pár napra szállást kapott a tábor egy-egy tûres barakjában. De ebben sem volt nagy köszönet. Naphosszat rongyos asszonyok, lányok zavartak bennünket kéregetve és magukat kínálgatva.

Az esőzés megszűntével hirtelen kopogásra változott az idő. Már október elején igen gorombán köszöntött be a tél. Vad szelek fujtak s nem a legkedvesebb idővel kecsgettek. A tél közeledését a viztorony melletti lakásunkban vettük először észre. Egyik éjszaka eltűnt valamelyikünknek a láb-kapcája. Sehogy sem tudtuk megfejtetni a dolgot. Másnap éjjel egy másiké. Ami papirost napközben előhagyunk, az szőrén-szálán eltűnt. Nem-sokára rájöttünk, hogy a patkányok hordanak el mindent, azok készítik téli szállásukat. A raktárban volt egy nagy ládában négy-öt mázsa papiros, az egyetlen éjszaka teljesen eltűnt. Most már átköltöztünk az irodába, amelynek gyékénnyel elválasztott felében én és Juhász ültünk fel szállásunkat. Vida is, Ferenczy is, Pócs is beköltöztek az irodába, a szomszédos volt kommun-irodában Schmidt és Kopeczky lakott, kik rövidesen a városban béreltek lakást.

Elkövetkezett a subahordás időszaka. Én a hajógyárban szerzett subámat egy jó vastagszőrű, derékon jóval alul érő subával cseréltem ki. Mivel a régi nagy létszámhoz mérten volt a raktárban elegendő, jutott mindenkinek, sőt ágyamat is úgy csínáltam meg, hogy egy suba volt a párnám, egy a fejemalja, kettővel pedig takaróztam. Bár szobánk melege a dupladeszkás barakfalón hamar elszállott, a leghidegebb éjszakán sem éreztem semmi hideget. Gondoskodtam jó filccsizmákról is, amik nélkül a szibériai hideg ellen bajos védekezni. Az októberben beálló tél hat-hét hónapig tart; olvadás majdnem soha sincs, így a szőrtalp nem nedvesedik át. De gyöngébb olvadást sem érez meg az ilyen csizma, mert a talpa jó kétujjnyi vastag.

Igy felszerelve, bátran néztünk a tél elé, bár azzal ijesztettek, hogy ez a mongolvidéki tél igen szigorú. Nagyon széljárta vidék ez s igen veszedelmes a burána, mely hóviharaival mindent eltemet. Idevaló hadifoglyok beszélték, hogy burána idején az orosz kötelet köt az ajtajához s a derekára, hogy kint jártában a házához visszataláljon. Az apró kellemetlenségek elkerülésében, fűtésben, vízfordásban igen nagy segítségünkre volt derék tisztiszolgánk, Vaszil; rutén ember volt, a magyart törve beszélte s ezért leggyakrabban oroszul érintkeztünk vele. Hoz-

zám hűsége senki sem ragaszkodott, mintha sorsa az enyémmel lenne összekötve. Ő gondoskodott fáról, amiben elég hiányt láttunk, addig pedig az erdőről fát hordani, míg rendes szánút nem volt, bajos lett volna. Egy ilyen kísérletnél az egyik muszka kocsi összetört egy kocsi. Nem volt más hátra, mint a táborban kezünk ügyébe akadó minden felesleges fadarabot eltűzteni.

Vida révén most már tudtuk, hogy elzárt bajtársainknak merre van a börtöne. Most már gyakran tudtuk rajtuk segíteni. Juhász hatalmas kenyeret sütetett s egyéb élelmiszert is tudtunk a legnagyobb elővigyázatossággal hozzájuk juttatni. Ha arra gondoltunk, hogy mi is az ő sorsukra juthatunk, megremegtünk. Estéink igen egyhangúan teltek el. Ha a könyvelést Juhással, ki nagyon ügyes számoló volt, elvégeztük, rendszerint kártyáztunk. Ha valaki ilyenkor az ablakon belesett volna, gondtalan társaságot látott volna együtt, pedig csak honvágyunkat temettük szórakozásba. Éjszakákon azonban magyar földön voltunk. Hányszor jártam itthon álmaimban! És most hányszor járok álmaimban ott s nem tudok megszabadulni Szibériától! Amilyen gyorsan peregtek el a meleg napok, éppen olyan lassan cammogtak a téli esték.

Mikor már aláhullott a hótakaró, külsőleg barátságos képet nyert az egész város. A sok piszkot tiszta hólepel fedte. Esténként a hóval borított házak fényes ablakai arról beszéltek, hogy belül boldog élet van. A magányra kárhoztatott és szórakozást áhító lélek regényes képekkel rakta meg az orosz szobákat. Én azt hittem, hogy a szobákban duruzsoló szamovár mellett bálalókat penget egy szerelmes ifjú, ki kedvese szemében gyönyörködik, vagy dominóznak öreg házaspárok. Pedig haj, hol voltak ezek az idők! Kell-e rajongani nőért itt, mikor élelmiszerért kénytelen volt bimbóját elhullatni? Volt-e kedve itt szórakozni öregnek, mikor nem tudta, fiát kik gyilkolták meg s lánya kiknek a kezén jár? Rokont volt itt hadifogoly és orosz a szenvedésben. Mindkettő halálos lelki bajban szenvedett. A fogoly honába vágyott vissza. Az orosz is honvágy gyötörte, kereste régi házáját, amelyben foszlós fehér kenyér állott asztalán.

Esténként kijártam Schmidthez és Kopeckzyhez, akiknek csinos szobájuk volt ugyan, de gyakran subában ültek bent. Felkerestem dr. Weiss osztrák ezredorvost, akivel azóta, hogy az ujjamat megoperálta, belső barátságot szőttem. Azt hiszem, hogy a Pavlovszkaja utcában lakott, éppen abban a házban, amelynek udvarában a magyar kommunista párt tagjai is megszálltak. Így a kommunisták közlése kissé feszélyezett, pedig igen jól éreztem magamat ott. Weiss egy özvegnél lakott, aki maga is igen csinos asszony volt, noha volt már egy tizenhat-tizenennyolc év

körüli hajadon leánya. A két orosz hölgy törte is a német nyelvet. Mivel hamarosan átláttam, hogy Weiss a családfő és hogy neki kell a család számára mindenről gondoskodnia, zsák liszttel, cukorral, vajjal, hússal, teával segítettem.

Mivel mint főraktárosnak gyakran kellett megfordulnom a Gubevaknál, megismertem ott az egész személyzetet. Két hivataltoknőre emlékszem jól; az egyik Szmirnova volt, egy szőke, molett szépség; a másik Vasziljeva, karcsú, az előbbinél valamivel magasabb, barnahajú, feketeszemű. Kevés szebb nőt láttam életemben. Nemes, bánatos arcán lelkes szemek ragyogtak, amikből nem tudtam kiolvasni, hogy ő is a rendszer áldozata. Igen előkelő családból származott. Átyja a cári időkben generális volt, de a kommunizmus alatt családját kiirtották. Egyszerűen, szinte fatálisan hordta a súlyos keresztet, mit vállára rakott az új uralom. Heves vonzalom ébredt bennem iránta. Gyakran jártam most már a Gubevakra s keresve kerestem az alkalmat, hogy vele együtt lehessenek. De ebbe az ártatlan gyönyörűségembe is üröm cseppent. Volt a Gubevakon egy új magyar kommunista, akinek a nevét már elfeledtem. Ez volt a hadifogoly-nyilvántartónak a vezetője. Ez már írásaimból azt a gyanút merítette, hogy nem az vagyok, akinek mondom magamat. Jenőfytól, akivel egész nap együtt volt, s aki már nem tudta tagadni, hogy tiszt, gyakran tudakozódott kilétemről. Az ő személye nagyon feszélyezett s kezdtem vele szemben ingadozó lenni. Vasziljeva, akivel esténként találkoztam, szintén elővigyázatosságra intett.

Vasziljeva szépsége nem pergett le rólam hatástalanul. Úgy éreztem, hogy mindenre képes volnék érte, még talán arra is, hogy megtelepedjem, vagy haza hozzam. De ő maga világosított fel ábrándjaim hiúságáról. Hazáját el nem hagyja — mondta, — aztán meg sötét végzet ólálkodik mögötte, minek legyek ennek részese. Ő látta, amit én nem vettem észre, hogy az én kedvező helyzetem, jó állásom csak ideiglenes. A legkisebb szellő, a leggyengébb kommunista akarata is eltolhat erről a pozícióról. Ő maga kért, hogy ragadjam meg az első lehetőséget, menjek el innen, mert ha bajba jutok, nem tudna rajtam segíteni. Forrón fog imádkozni értem, hogy utam sikerüljön.

Az elutazásra azonban egyelőre gondolni sem lehetett, mert transzport nem volt kilátásban. Eseménytelen téli napok cammogtak el felettünk. Az unalom csendjéből egy incidens vert ki bennünket. Juhászt a pékek állandóan lopták. Ezt én sejtettem s egyre nagyobb erőre sürgettem. Egy szép napon a zárlaton kisült, hogy sokkal több a hiánya, mint sejtette. Hiányzott 7–8 zsák lisztnek megfelelő kenyérmennyiség. Engem boszantott a

dolog s bár tudtam, hogy a raktári feleslegből könnyen fedezhetem, egy darabig veszekedtünk. De aztán tudva, hogy a felesleget úgy sem tudjuk zsebrevágni, kiadtam a raktárból a lisztet.

Eközben bizonyos nyugtalanság vett erőt rajtunk. Ezt a nyugtalanságot tulajdonképpen Vasziljeva ébresztette fel bennem. Mi lesz akkor, ha egy szép napon a szélnek eresztenék? Ennyi rengeteg élelmiszer fordul meg a kezünkön s a bizonytalan napokra semmit sem tudunk félretenni? A legbiztosabbnak a szanitézsi állás mutatkozott. Ragályos beteg ekkor már nem volt a városban Dr. Weisszel megegyeztem abban, hogy ha a Gubevaktól elbocsátanának, akkor ő szép kórházában, melyben főorvos volt, a gyógyszerárban alkalmaz bennünket. Megegyeztem vele abban is, hogy erre az eshetőségre egy csomó élelmiszert raktározok el nála. Ha nekünk nem lesz rá szükségünk, akkor az övé lesz. Ez meg is történt. Most már könnyebben néztünk a tél és a lehetőségek elé. Ha el is kell hagynunk a táborát, a tavaszig el vagyunk látva a legszükségesebbekkel. Közben pár értéktárggyal is gyarapodtam. Vásároltam egy arany stopper órát. Egy hétig alkudoztam rá. Ágensem egy megbízható lengyel hadifogoly volt, akitől, mikor elment, pár darab ötrubeles aranyat kaptam azért, mert a legnagyobb inségében felkaroltam s magam mellé vettem. Szereztem egy pompás, széles pengéjű borotvát is. Ezek a tárgyak akkoriban horribilis értékűek voltak. De főnyereményt akkor csináltunk, mikor Weiss ezredorvos révén egy láda vadonatúj fehérneműhöz jutottunk. Csupa fehér és sárga flanelldolgok voltak. Amúgy is elég jól álltam már fehérnemű dolgában, de most egyenesen „burzsuj” lettem. Hat garnitúra vadonatúj alsóruhám volt. Bajtársaim is hasonlóan felszerelkedtek. Találtam ezenkívül a raktárban hatalmas talpbőröket, több tucat orsó cernát, úgyhogy ezzel is gazdagodtunk.

Közben november lett. Életünk csendesen, izgalom és szórakozás nélkül folydogált. A telet már megszoktuk, csupán fánk nem volt elegendő. Minden eshetőségre való tekintettel csináltattam mindegyikünk számára egy-egy zsák kétszerüstlet. Úgy voltunk ott akkor, hogy egyik lábunk állandóan Európa felé volt kengyelben. Aztán meg az utóbbi időben az volt az érzésünk, hogy az oroszok kommunistának tartanak bennünket. Ha valami ellenforradalom-féle törne ki, bizonyos, hogy itt hagynók a bőrtünket. Ha nem tör ki, akkor meg a magyar párt leplez le előbb-utóbb bennünket. Jó helyzetünket nem egy magyar elvtárs irigyelte s hébe-hóba emlegették is, hogy jó volna ebbe a pozícióba akár orosz, akár magyar pártembert ültetni. Poch azonban mindezekig meg tudta védeni embereit a Gubevakon. Nyugtala-

nított az is, hogy a Gubevak hadifogoly-nyilvántartó pártembere még mindig nem adta fel az én leleplezésemnek a reményét. Aztán úgy láttam, hogy egész télen famizériánk lesz, ezt a könnyű-facsaró állapotot pedig jól ismertem már Krasznójarszkban. Ott 90 cm.-es kőfalú épületben tengernyi széles jég fagyott az ablakunkra, hát mi lesz velünk itt, mikor araszos széles a két deszkafal s a közte lévő földet a patkányok már rég' kitúrták? Mindez arra indított, hogy komolyan kezdtem foglalkozni egy esetleges elutazás lehetőségével. Juhász teljesen rám bízta magát.

Egyik nap — úgy november 10-ike körül — azzal a hírrel lepett meg bennünket Poch, hogy egy héten belül egy betegtranszportot indítanak utnak Európa felé. Lehorgasztott fejfel hallgattuk a hirt. Ime, itt az alkalom s most újra eléink merednek az út veszedelmei. Legjobban Nikolajevszktől féltünk, mert azt ismertük. Onnan egyre riasztó hírek jöttek: a tisztok egy fábörtönben éheznek, fáznak. Mi lesz velünk, ha éppen ott tartóztatnak le? Akkor itt hagyjuk a bizonyosat, a kényelmes ágyat, az aránylag védett menhelyet s irtóztató, lelket-testet ölő nyomorúságnak leszünk kiszolgáltatva. Ó, ezt az érzést csak az tudja megérteni, aki hadifogoly volt s átesett ilyen emóción! Poch igen tapintatos volt. Tudta, milyen felelősségteljes a biztatás, egy szóval sem befolyásolt. Aztán ő is árvaabb lett volna, ha mi elmegyünk. Mégis fogtam magam s dr. Weisszal regisztrációs igazolványunkra rávezettettem, hogy szív- és bélbajosok vagyunk s 60 százalékgig rokkantak. November 13-án végre megszült a nehéz elhatározást: indulunk. Elbúcsúztam Pochtól, aki csak ennyit mondott: „Sie haben Recht, Bodó”. Vasziljevától rövid volt a búcsú. Vajjon mit is tudtunk volna most egymásnak mondani, mikor utjaink örökre elváltak? Én álmaimban gyakran megjelent hazám felé indultam, ő itt maradt azon a földön, amelynek rögeivel valahol összevegyült családja holtteteme.

Főlöszleges dolgainkat elajándékoztuk visszamaradó bajtársainknak. Elcsomagoltuk a szucharit (kétszersült) s a fehérneműt, ruhát, takarót, cipőt. Aztán elláttuk magunkat bőven teával, főleg sóval — vagy 16 kilót vittem magammal, — mert tudtuk, hogy a sóban szegény Oroszországban ez igen jó valuta. Mindezt elrendezve, vártuk a kritikus november 14-ikét, az indulás napját. Reggel igen kellemetlen meglepetés fogadott: hatalmas hófúvás betakarta az istállót, a szánokat. Ki kellett ásnunk ezeket. A vasutig a háromkilométeres utat csak nagy nehezen tudtuk megtenni s mire leértünk, csurom vizesek lettünk. Sűrögték-forogtak az emberek. Volt vagy tíz-tizenöt germán tiszt is már lenni s közöttük Schmidt és Kopeczky. Nagy izgalom közben

végre elhelyezkedtünk s velünk együtt hűséges tisztiszolgánk, Vaszil is. Tíz óra felé járt már az idő, mikor mozdonyt fogtak vonatunk elé. Még egy kis tolatás s aztán lassú tempóban megindult velünk a gép egy új, ismeretlen állomás felé.

Jenőfyvel többé nem találkoztam, ő a Felvidéken él most. Jóval később ért haza. Dócsot sem láttam azóta. Ferenczyvel egyszer Pesten találkoztam a Károly-körúton. Vidával gyakran találkozom, fővárosi igazgató, ő vitte közülünk legtöbbre.

Zakatotva futott vonatunk az Ob hidja felé. Egy mélyedés pár percre eltakarta előlünk a várost, de aztán újra kibukkant az ismerős háztömeg, mit egy forró juniusi napon pillantottunk meg először. Aztán örökre eltűnt Barnaul. Sűrű pelyhekben hullott alá a hó s légyan űlt a régi tetejére. Az emlékezés édes virágai szálltak az én lelkemből is egy barna orosz leány felé, aki talán imádkozik értem. Hogy e vihartól kergetett illatos virággal mi történt, Isten a megmondhatója.

ISMERETLEN ÁLLOMÁS FELÉ.

Alig hagytuk magunk mögött azt a várost, mely a ránk következő küzdelmekre mintegy anyagi és fizikai erőforrás volt, máris nagy izgalom vett erőt rajtunk. Úgy éreztük, hogy a sárkány torkának megyünk egyenesen. Csak Nikolajevszk legyen egyszer a hátunk mögött, akkor egész utunk már élvezet lesz s Petrográdig, ahova transzportunk irányítva volt, úgy utazunk, mint a kis királyok. A hó szakadatlanul esett s hatalmas hófúvások terültek el az óriási mozdony előtt. Hegyek, völgyek, síkságok és erdők vad romantikája száguldott el vonatunk ablaká mellett. Azonban mi ketten a táj szépségét nem élveztük, mert feszült félelem űlt a lelkünkön. Este hat óra tájban egy nagyobb állomáson teavizet kaptunk s ettől fogva, hogy Nikolajevszk felé közeledtünk, egy merő izgalom volt utunk. Csak arra kértük a Mindenhatót, hogy ne időzzön vonatunk pár napot Nikolajevszkben, mint ez hadifogollyszállítmányokkal szinte előírásos volt. Halottunk arról is, hogy a gyanús transzportokat egyszerűen minden oldalról körülveszik. Én fantasztikus terveket szőttem. Feltettem magamban, hogy nem engedem elfogatni magamat. Ha szükség lesz rá, egyszerűen megszököm s a csikorgó télben egyedül felveszem a küzdelmet minden akadállyal. Csigaléptekkel vánszorogott az idő, a szél szilaj danákat fűtyölt s a hó apró, de sűrű pelyhekben kóválygott a szürke levegőben.

Tíz óra elmúlt már, mikor a város ablakaiból száz meg

száz pislogó fény verődött felénk. Ott jártunk már a halál városának határában. Az Ob-parti kis állomásról szinte úgy mászott be a vonat a főpályaudvarra. A kerekek csikorgó, nyikorgó hangja most szinte a testünkbe vágódott bele. Az állomás hideg fehér fényben úszott, de egy lelket sem lehetett látni. Feszült várakozásban teltek a percek, a negyedórák. Én a kocsí folyosójának ablakához tapasztottam arcomat s úgy figyeltem, vajjon megjelenik-e az ismert őrség az épület előtt s körülveszi-e vonatunkat. Juhász benn virrasztott azok között, akiknek nyugalmas volt az álmuk, mert nem fenyegette veszedelem őket. Így telhetett el már ötnegyed óra, mikor vonatunk lassan megmozdult s az Ob hídjának irányában Omszk felé haladni kezdett. Tolatnak, gondoltam magamban s ez a mozgás, mert tudtam, hogy visszafelé is jövünk pár perc múlva, még idegesebbé tett. Bizonyára közvetlen az állomásépület elé tolják a vonatot, hogy a vizsgálo elvtársaknak kényelmesebb legyen a dolguk. A vonat közvetlenül a hid torkolata előtt megállt. A tulsó part a szabadulást jelentette, de ebben a sorsdöntő pillanatban idegzetem teljesen elfáult. Szinte alig vettem arról tudomást, hogy vonatunk újból megindult s csodák csodájára nem visszafelé, hanem a hid irányába. Merev életteleniséggel néztem, hogyan maradoznak el a hid oszlopai mögöttünk. Csak arra eszméltem, hogy vonatunk szilárd talajon jár már s fokozatosan nagyobb sebességbe kezd. Némán szorítottam meg Juhász kezét s meg voltunk győződve arról, hogy megmenekültünk.

Ettől kezdve nyugodtabbak lettünk. Utunk is kényelmes volt, mert minden ember számára kellő fekhely volt biztosítva. A kocsikat nemcsak a mozdony fűtötte, minden vagonban vas-kályha is lobogott. Szerelvényünket másnap reggel szemügyre vehettük. Igazán pompás látvány volt a 25—30 hosszú személykocsiból egybeállított vonat, amelyen rajtunk, betegeken kívül nagyszámú személyzet is utazott. Hiszen két fűtőkocsi, egy nagy konyhakocsi, két élelmiszeres, egy fás, egy szerszámos vagon futott velünk együtt. Most jó darabig síkságon járt vonatunk. Köröskörül merengő, alvó, dermedt némaság, amit a robogó fekete város zaja vert csak fel. A nappalok, az esték intelligens emberek társaságában jól teltek. Olvasgattunk, kártyáztunk.

Hogy mennyi ideig utaztunk Omszkgig, bizonyosan már nem tudom. Elég annyit mondanom, hogy Szibéria gyöngyének közledése ismét félelemmel töltött el bennünket. Féltünk ettől a várostól azért, mert ez volt a szibériai magyar kommunista párt központja. Ide jöttek a vörösök kiképzésre s a kommunistáknak egy nagyobb iskolája volt itt, amit mindenkinek el kellett vé-

geznie. Biztosra vettük tehát, hogy többször meglátogatják transzportunkat, ha időzünk itt. Az itteni letartóztatás lehetősége már nem töltött el bennünket akkora borzadályal, mint a nikolajevszki. Nem hallottunk embertelen bánásmódról s gondoltuk, nem szabnak ránk olyan életmódot, amit az állati idegzetűvé vált hadifogoly el ne tudna viselni. Volt Omszkban a pártban néhány egyén is, akiknek a jóindulatára is számíthattunk. De izgalmas volt Omszk az egész transzport számára is. Itt dől el ugyanis, hogy melyik vonalon folytatjuk utunkat, a délin-e vagy az északon. Omszkban a nagy szibériai vasut két ágra szakadva fut az Urálnak. A déli Cseljabinszk, Ufa és Szamara érintésével megy Moszkvába, azaz Petrográdra. Az északi Jekaterinburgon, Permen, Vjatkin, Vologdán keresztül halad egyenesen Petrográdnak.

Két teljes napot töltöttünk az omszki pályaudvar vagonrengetegei között. Különös szerencsénkre semmiféle hivatalos személy nem háborgatott bennünket. Igaz, hogy elvetődött néhány vörös katona a vonathoz, de ezek inkább ismerőseket kerestek, semmint tisztekre vadásztak. Aztán mi ketten nem is igen mutatkoztunk a vonaton kívül, így a városnak csak a széleit láttuk. Barnaul óta nem borotválkoztam, hát meglehetősen torzonborz volt az arcom. Kezemet is kezdtem preparálni, mert meleg vízbe mártva a hideggel kifujattam. Harmadnap elindultunk Omszkból Petrográd felé az északi vonalon, tehát Jekaterinburg irányában. Az egész transzportnak ez volt a szimpatikusabb irány, mert így legalább elkerüljük a vörös birodalom fővárosát, Moszkvát. Legalább is ez volt a meggyőződésünk.

Tipikus szibériai téli vidékeken utaztunk. Majd őserdő méhében dohogott mammutszerű mozdonyunk, majd szteppék vége láthatatlan síkságán száguldottunk. Fehérség, fehérség mindenütt. És erre a fehérségre az olomszürke égboltozat nehezedett. Az állomásokon parasztok kínálgattak élelmiszert, de nem pénzért. Most láttam csak nagy hasznát a magammal hozott sónak. Egy kis zacskó sót magamhoz véve szalonnát, disznóhúst, vaját, csirkét, malacot tudtam ezen vásárolni, ami egy-két napig elegendő volt keitőnknek. Közben az Ural ázsiai nyulványaira kapaszkodott fel vonatunk s mind lassabban haladt. Egyik éjszaka el is szakadt a szerelvény éppen a mi kocsink mögött. Már az gyanús volt, hogy előző este sok lapátos munkás szállt fel vonatunkra. Éjjel lámpással szaladgáltak ezek szüntelenül elakadó vonatunk mellett. A fenyők ágait mérhetetlen súlyú hótömeg lankasztotta alá s ebben a vad kietlenségű és ijesztő romantikájú éjjeli időben a szaladgáló emberek olyanok voltak, mint egy elátkozott világ törpéi. Ismét meg ismét úgy ásták ki gépün-

ket a hóból s reggelre úgy hozta be egy másik gép vonatunk elszakadt részét.

Jekaterinburg után átléptük Ázsia határát. Viszontláttuk Európát, amelynek földjét 1915 október elején hagytam el a déli vonalon. Minél jobban haladtunk Európába, annál nagyobb volt csalódásunk. Hiába kerestük azt a rendet, amelyről Szibériában hallottunk. Az a hír járta, hogy Európa, mely immár 1917-től fogva vörös, teljesen meg van szervezve. Ehelyett mind nagyobb és nagyobb nyomorra találtunk. Egy-egy darab élelmiszerért sokkal több sőt kellett már adnom. Asszonyok, férfiak sokkal soványabbak, kopottabbak voltak, elnyűtt fakó ábrázatok fogadtak mindentűt. Sőt szibériai transzport hírére seregestül koldultak vonatunkon a muszkák, férfiak és nők vegyesen. Nem funkcionált már semmi az új szisztémára berendezett hatalmas birodalomban, csak a vasuti mozdonyok éles szirénái fűtyöltek szabályosan. A szárnyas kerék alkalmazottai tartották nyilván a lelket a szovjetben. Pontosan felszerelték a gépeket a szükséges fával, pontosan dolgoztak a géplakatosok. Oroszországnak ezen a vidékén járva, nekem is sajátommá lett az a fojtott ború, ami az orosz írók regényhőseit jellemzi. Úgy éreztem, mintha minden ember arcán egy örökös szolgaság fájdalma tükröződnék, mely rossz ugyan, de fatalisztikusan belenyugodnak. Az orosz írók s rajtuk keresztül hőseik mind elégedetlenek önmagukkal, az emberekkel, az intézményekkel, a világgal. Félig kész ideákkal állnak elő, hogy átalakítsák az embereket, a társadalmi berendezkedést, de nem tesznek semmit. Az orosz pszichének ez a vonása hasonlít a magyar beszélni szeretéssel. Szidták, szapulták a fennálló rendszert, mely alaposan belegázolt századok felgyűjtött kulturájába, kincseibe, vagyonába s százezrek életébe, de nem tettek semmit. Nem támogatták a merészebb vállalkozókat, ezért az egyes tettekre szebb ellenforradalmárok kezdeményezései elszigeteltek, maguk meg a vörös moloch áldozatai lettek. Ez az álmodozó, filozofálásra hajló ázsiai lustaság terpeszkedett el mindenben, élön és lelketlenül Oroszországban. Ez az oka annak is, hogy fizikai erővel nem tudták seholsem veszélyeztetni az új rendszert.

Barátságtalan és éhező városok és falvak között érkeztünk meg november végén Vologdába. Ez egy nagy elágazó állomás. Az északi vonalat egy nyílegyenes szárny köti össze Moszkvával. Ismét válaszút előtt állottunk, mert most dönt el, hogy egyesül-e Petrográddal felé visznek-e bennünket, vagy kell még látnunk Moszkvát is. Mi abban a boldog hitben ringattuk magunkat, hogy vállalkozásunk szerencsésen végződik, mikor egye-

nesen Nagy Péter városa felé indultunk útnak. December 3-án este befutott velünk a vonat az egykori főváros varsói pályaudvarára,

PETROGRÁDON.

A Néva-parti nagy világvárosban senki sem törődött velünk. A pályaudvarról kimentünk az utcára, hol nagy embertömeg gomolygott. A pályaudvar közvetlen közelében egy templomban hálát adtunk Istennek, hogy törekvésünket siker koronázta. Innen, ha minden jól megy, másnap már Narvában lehetünk, ez a foglyokicserélő határállomás Oroszország és Esztország között. De még itt is nagy óvatosságra volt szükség, mert hallottuk, hogy Petrográdtól Narváig agens provocateurök utaznak, akik tiszteknek adják ki magukat, csufolják a petrográdi kommunisták ügyességét, mely elől könnyű megszökni s mikor valamelyik inkognitóban vagy álnéven utazó tiszt megszólal és elárulja magát, azt Narvában az e célra rendelt fogdmegek letartóztatják. Hány ilyen könnyen hívó ember terve dőlt dugába az utolsó pillanatban!

Transzportunkhoz sok városi ember, asszony sereglett ki. Élelmiszert vásároltak tőlünk s válogathattunk a szovjet és cári pénzben. Mi az utóbbit választottuk s meglepetésünkre vadonatúj cári pénzzel fizettek. Csak hónapokkal később tudtuk meg, hogy a szovjet a cári pénz értékének súlyosztése céljából nagymennyiségű ilyen bankjegyet bocsátott ki. Sóért, téglalakra préselt porteáért hamarosan bevettem pár ezer rubelt.

Reggel még mosakodtunk, mikor lengyelkébe öltözött magyar kommunisták jelentek meg a transzportnál. Ugyanakkor hírt hozták, hogy az esti szabad kijáratoknál fegyveres őrség áll. Be tereltek bennünket egy óriási, padlózott raktárhelyiségbe, amelyben sorba állított hosszú asztaloknál, velünk szemben a magyar kommunisták foglaltak helyet. Mögöttük és közöttünk pár kommunista lézengett, nyilván azért, hogy ismerős tisztet és gyanús egyéneket fedezzen fel. Még egy tömegben állottunk, amikor Schmidt odasúgta, hogy egy apró, szemtüveges kommunista erősen figyeli az embereket, hogy az egy volt barnauli magyar zászlós, névszerint Káldor. Azután egyes sorokban a regisztráló elvtársak elé kellett járulnunk. Ez a regisztrálás abból állott, hogy alaposan átvizsgálták az igazolványunkat s a tisztgyanús egyéneket fagatni kezdték. Az első gyanú egy sovány, bágyadt, beteges, de intelligens arcú káplárra esett, akit egy hasonló nevű főhadnagyyal akartak mindenáron azonosítani. A tagadásnak az lett a vége, hogy szegényt erőlyes tiltakozása ellenére letartóztatták. Még

hárman vagy négyen álltak előttem, mikor a szomszédos sorhoz odament Káldor s Juhászt egyenesen kihúzva onnan, rákiáltott: „Eltárs, maga tiszt!” Legnagyobb elképedésemre Juhász azonnal vallott, mire beültették az asztalok mögé az imént letartóztatott káplárhoz. Én, hogy gyanús ne legyek, rá sem hederítettem az egész ügyre, bár izgalmamban szívem majd kiugrott helyéről. Csak most vettem szemügyre azt a kommunistát, aki engem fog regisztrálni. Mintha taglóval ütöttek volna fejbe; az előttem ülőben egy Cs. nevű volt krasznojarszki főhadnagyra ismertem. Mikor eléje kerültem, minden lélekjelenlétemet összeszedtem. Ő látszólag nyugodtan vette át az igazolványomat s rám sem nézve, kezdte beírni adataimat egy lajstromba. Egyszerre csak hirtelen rám emelte szemét s így szólt:

— Elvtárs, maga tiszt!

— Én? dehogy vagyok! — volt válaszom.

— Hiszen én magát jól ismerem Krasznojarszkból.

— Az lehet — feleltem — én voltam Krasznojarszokban.

— Melyik barakban lakott?

Ez nem várt kérdés volt. Ha egy pillanatig habozom, elárlom magamat. Ekkor mintegy isteni sugallatra ezt mondtam:

— A hetes földibarakban.

— Hetes földibarakban? Hát miért ott?

— Azért — szoltam — mert ha elvtárs volt Krasznojarszokban, akkor jól tudhatja, hogy az volt a nem tisztí rangú intelligens emberek barakja.

Most már Cs. elvtárs semmit sem tudott felhozni. Ekkor elkezdett a szívemre beszélni, valljam be, hogy tiszt vagyok; ha bevallom, nem lesz semmi bántódásom; ellenben, ha tagadásom dacára rájönnek, hogy tiszt vagyok, akkor lezárnak. Különben is jön mindjárt G. elvtárs Krasznojarszkból, az majd felismer s akkor lelepleznek.

Minderre azt feleltem, hogy nem adhatom ki magamat többnek, mint amennyi vagyok s minden gyanúját gyors határozottsággal cáfoltam. Mikor Cs. elvtárs látta, hogy így nem bólogul velem, odavitte igazolványomat Káldorhoz; én nyugodtan végignéztem őket. A híres fogdmeg — valószínűleg hallhatta és figyelhette beszédünket — darabig mustrált, aztán vállat vonva, zsebrevágta igazolványomat. Ez annyit jelentett, hogy elegendő bizonyíték híján szabad maradok ugyan, de a hazautazásnak befellegzett. Egyelőre való megszabadulásomat tisztán annak köszönhettem, hogy konokul, állhatatosan tagadtam s ezzel megtevesztettem a vizslákat. Még történt néhány letartóztatás. Ezeket Juhással hamarosan elvitték s valami börtönbe zárták őket, mint veszélyes ellenforradalmárokat.

Ilyen eshetőségre el kellett szánnunk magunkat. Már Bar-naulban hallottunk arról, hogy a Magyarországon fogva ülő kom-munista népbiztosokért az orosz szovjet, a magyar kommunista párttal egyetértve, ezer tiszti túszt szed. Amilyen sors éri ezeket itthon, hasonló vár ránk. Még délelőtt bezsúfoltak bennünket villamosokba. Most már bántam, hogy annyi holmit hoztam ma-gammal, de nem akartam megválni semmitől sem. Mint egy iga-vonó öszvér, úgy meg voltam terhelve. Petrográd havas utcáin száguldott velünk az elektromos kocs. Végre a Néván átrobogva, kiszállítottak bennünket. Közvetlen mellettünk egy óriási felfor-dult hajónak az oldala állott ki a vízből. Odébb egy hatalmas vörös-keresztes hajó kéménye füstölgött. Mikor erre a „Transz-balt“ nevű hajóra felparancsoltak bennünket, eleinte abban re-ménykedtünk, hogy még dec. 20-ika előtt, amikor a balti öböl-ben pár hónapra megszűnik a hajózás, tengeren szállítanak haza bennünket. De ez a reményünk hamar szétfoszlott, mert megtud-tuk, hogy ez csak ideiglenes szállás. A hajón a harmadosztályú utasok nagy termeiben helyeztek el bennünket s a ruganyos ágyakon egymásra gurultunk. A tisztátalan, bűzös embertömeg-ben újra olyan állapotok közé kerültem, mint Krasznajarszkban a hajógyárba való jelentkezésemig. A nap jó részét a fedélzeten töltöttem; kétségbeejtően egyedül voltam, mert az osztrákokat és germánokat másutt szállásolták el. Lelkiismeretfurdalásaim voltak. Ebben a kízó magányban az járt folyton a fejemben, hogy Juhászt, aki annyi bajban, szenvedésben osztályos társam volt, rútul cserbenhagytam. Majd azzal mentegettem magamat, hogy Juhász maga árulta el magát, tehát nem vagyok köteles sorsá-ban osztozni. Volt olyan percem, mikor le akartam rohanni Pető elvtárhoz, a hajó magyar parancsnokához, kit pártembernek vél-tem, hogy felfedjem magamat azért, hogy Juhással együtt lehes-sek. Az önvád mardosását nem enyhítette semmi. Hűséges tiszti-szolgámmal együtt könnyeztünk a rejtett zúgokban, mert tehetet-lenek voltunk. Szerettem volna valamelyik házba bekopogtatni s egy becsületes öreg nénikének mindenemet felajánlani egy-két napi csendes szállásért s aztán nekivágni a finn határnak: le-gyen, aminek lenni kell. De lassanként rendeződtek kusza gon-dolataim, az életvágú és a józanabb ész lett úrrá felettem.

Másnap új transzport érkezett a hajóra. Turkesztánból jöt-tek s nagy örömmre Kulcsár Gyula somogyzobi ig.-tanító ba-rátommal, volt csurgói iskolatársammal találkoztam. Rendkívül sokat jelentett ez a találkozás nekem. Először meghitt kelbebe önthettem ki bánatomat, másodszor hírt küldhettem magamról haza, mert Kulcsárt nem tartóztatták fel Petrográdon. Kérésemet

oly híven teljesítette, hogy mikor hazajőve, nővéremnek irt soralt elolvastam, könny szökött szemembe. Ugyancsak a hajón találkoztam egy Dunst nevű volt innsbrucki önkéntestársammal. Neki sem sikerült vállalkozása, Petrográdon megrekedt ő is. Később valami palotában teljesített szolgálatot, hol egyszer meg is látogattam.

Az egyedüllett irtózatossá válását csak akkor éreztem igazán, mikor Kulcsárral együtt a transzport utnak indult hazafelé. Beletemetkeztem piszkos szalmazsákomba s úgy zokogtam. Nem egyedül maradtam a hajón. Lehattunk vagy harmincan, akiknek nem maradt egyebünk a transzport eltávoztása után, mint a honvágy. Idegen világ városi rabjai lettünk, szárnyaszegett, gubbasztó madarak, akik reményvesztetten sóvárogunk hazafelé. Tikkasztó szomszédosság gyötört meleg családi szeretet, boldog együttélés, jószagos megértés után. Egy kis finomságot áhítozott lelkünk annyi évnél durvasága után, becézó, bársongyos női hangot magyar asszony, leány szájáról annyi trágár istenkáromlás után. Egy tiszta ágyra vágyakoztunk, egy kis pihentető nyugalomra, egy kis magyar asszony főztjére annyi kotyvalék után. Mindezt azonban hol volt? Elérhetetlen messzeségben ködlött s egyelőre meg kellett elégednünk azzal, ha a Szibériából hozott száraz kenyertünk megdagadt a teában s ha egymás előtt kiönthettük lelkünk keserűségét. Az összetartásra igazán nagy szükségünk volt, mert az idegen város idegen lelkével fojtogatott bennünket. Hajónkról átláttunk a Néva balpartjára, hol töméntelen kémény meredezett az égnek, nagyobb részt füsttelenül. Közvetlenül a szemközti partról, a hajógyárból szüntelen kopácsolás és csattogásai hangzottak. A Néván a jég már a teljes beállás előtt volt. A partokon állott már, a folyam közepén még elegyet úszott a víz jégtáblákkal. Egyik reggelre már alig látszott a víz s kis jégtörő hajók haladtak a kikötő felé törekvő nagyobb víziművek előtt. Jobbról tőlünk a Néva kezdett már kiszélesedni, azaz inkább a tenger nyomult be öböl szerűen. A közvetlen mellettünk elsüllyedt hajó sívár képet nyújtott. Úgy hallottuk, hogy léket kapott s pár perc alatt a parton állók szemlátára elsüllyedt. Életét vesztette néhány hadifogoly is, mert ez a hajó is transzportoknak szolgált lakásul.

Eleinte téllenségre voltam kárhoztatva. Kijártam a városba s egyszer a cári palota előtt Schmidtet, Kopeczkyt s néhány bar-nauli germán tisztet pillantottam meg. Ebben a kietlen életben ez volt első örömöm. Bajtársaim panaszkodtak, hogy őket sem engedik haza. Valami dugógyárban laktak s dolgozniok kellett. Aztán együtt néztük meg a cári palotát, mely a Néva balpartján fekszik, mindjárt az u. n. Udvari hid mellett. A palota vörösre meszelt

hatalmas épület, melyről tudatlan szemlélő nem is gyanította, hogy a Romanovok dús lakása. Háta mögött hatalmas tér tátongott, amelyet az egyes minisztériumok épületei szegélyeztek. A Téli Palota most muzeum volt, melyet ingyen lehetett megtekinteni. A kocsifeljáróról azonnal egy hatalmas terembe jutott az ember. Ebbe egy előcsarnok-féle vezetett, amelyben Herculesnek nagy gipszszobra éktelenkedett. Később ezt már darabokban láttam. A földszinti termet ipariskolások rajzai díszítették s az volt az ember érzése, hogy egy rajzkiállításba tévedt. E rajzok között üvegszekrényekben mutogatták a cári család egykori ékköveit, többek között a cári család híres gyémántjait. Lehet, hogy csak másolatok voltak, ámbar pompásan szikráztak. Az igazi palotába pompás lépcsőház vezetett. Itt hatalmas márványfolyosó várta az embert s amilyen hosszú volt ez, éppen olyan hosszú volt a vele párhuzamos bálterem. A termet is, a folyosót is történelmi képek díszítették; láttam itt Verescsagintól és Zichy Mihálytól képeket. A palotának legnagyobb része zárva volt. Azonban így is tömegtelen sok termet jártunk be, amelyek közül legélénkebben emlékszem az u. n. malachit szobára. Zöld malachitból voltak a bútordarabok készítve; ágyak, mosdók, székek.

Egyik vasárnap délelőtt az Eremitage-t néztem meg. Ez a leghíresebb petrográdi képtár. Nem olyan modern, mint a mi Szépművészeti Muzeumunk. Az itt látott képek közül legjobban megragadta figyelmemet egy hatalmas festmény, mely azt a jelenetet ábrázolja, mikor Páris odaitéli a szépség aranyalmáját Vénusznak. Később tudtam meg, hogy a világ leggazdagabb Rembrandt-gyűjteménye éppen itt az Eremitageban van. De a muzeumok látogatásával fel kellett hagynom, mert számolnom kellett azzal, hogy a muzeumlátogatás, a művészetek iránti érdeklődés gyanússá tesz a magyar párt emberei előtt.

Közben mind hidegebb lett s hajónkat jobban kellett fűteni. Az üzem fenntartása céljából egy uszály fát kötöttek hajónk mellé. Ebből csigán emelték fel a fát s aztán a fedélzetről a hajó fenekére buktatták. Egyetlen munkánk abból állott a hajón, hogy a leszórt famennyiséget rendeznünk kellett s mi láttuk el a hajó fűtését. Az óriási hajó három órás fűtőkazánja közül csak egy volt üzemben. Ennek olyan nagy volt a homlokzata, mint egy jókora tanterem fala. Ezen három-négy kazánajtó szedte magába a másfélméteres fatörzseket, amelyek ujnyi vastagon jegesek voltak. Akadt olyan fatörzs is, amely 120—150 kilogrammot nyomott s ennek a kazánba való gyömöszölése két-három embernek is dolgot adott. Négyes csoportokban dolgoztunk négy-négy óráig. A fűtés még aránylag a legkönnyebb munkák közé tartozott, mert

legalább melegedtünk. Hanem a fának a kazánhoz való szállításától fáztunk. Alacsony vasfolyosókon kellett a fát átvinnünk; itt olyan elviselhetetlen volt a huzat, hogy szemgyulladásból, fog- és fülfájástól tartottunk. Amíg csak négy órát kellett dolgoznunk a hajón, addig a nap többi részét a városban töltöttem.

Eleinte azt a városrészt próbáltam megismerni, amelyben laktam. Ez volt az u. n. Vaszil Szigete s a Nikolajev-hídtól a Néva jobb partján a tengerpartig huzódott. Ma már alig emlékszem itt másra, mint egy nyílegyenes hosszú utcára, melynek építkezése hasonló a Király-utcai fasorhoz. Ez a boltokban gazdag utca kivezet a tengerpartra, de amit az ember itt lát, az csak a tengernek egy benyulása. Különbösen is hullámosan be volt fagyva a víz s néhány odarekedt járműn kívül semmit sem láttam. Mindamellett haszonnal jártak ezek a kirándulások, mert így már tudtam, hogy a tengerparton eljuthat az ember a finn földre, mely ide 35 versztyigre fekszik. Egyik vasárnap délután a városnak másik negyedében jártam, amelyben a Péter Pál-erőd fekszik. Itt minden délben pontosan 12 órakor ágyúlövés jelzi a pontos időt. Az első alkalommal oly váratlanul ért a dörrenés, hogy az ijedségtől majd a Névába buktam.

Volt velem a hajón egy póttartalékos erdélyi tanító, akit még Krasznajarszkból ismertem. Vele elhatároztuk, hogy az első alkalommal, ha megfelelő állás kínálkozik, elhagyjuk a hajót. Egyik délelőtt egy fiatal uri kinézésű orosz kért Petőtől favágókat. Jelentkeztünk. Villamosra szállva vitt az orosz bennünket, de nem tudtunk tájékozódni, mert a kocsi ablaka tele volt jégvirággal s így az utcákat nem láthattuk. A Zagorodnij proszpekt körülbelül félől, a hajófűtésre használthoz hasonló fát kellett felvágunk s felaprítva a harmadik emeletre felhordanunk. Bár milyen nehéz volt is az emeletre való járkálás — csak a felhordás három órát vett igénybe — mégis örömmel végeztük, mert intelligens, velünk érző embereknek dolgoztunk, akik a viszonyokhoz képest jól megvendégeltek bennünket.

A hajón való maradás azonban hova-tovább tűrhetetlen lett. Mindig kevesebben maradtunk s ezért mind gyakrabban esett ránk a hajófűtés roppant fáradtságos munkája. De veszélyes is volt ez. A kazánhoz hosszú vaslépcsők vezettek, amelyeken a havas láb hamar megcsúszott s ilyenkor úgy gurult le az ember. Aztán a bárkából felvontatott fát úgy buktatták legalább két emelet magasból alá. Egy kis vigyázatlanság kellett csak s az ember életével fizetett rá a munkára. Később, mikor már nem voltam a hajón, egy idősebb tanítót agyon is ütött a ledobott fa. A súlyos és veszélyes munka a hajó elhagyására bírta, mely

ezenkívül igen hideg is volt, kivált éjszakákon. Valaki azt ajánlotta, hogy menjek ki a Szmolniba, ott bizonyosan kapok állást, mert ott több hadifogoly dolgozik. Valóban sikerült munkát kapnom; ha a magyar szovjettől viszek igazolványt, azonnal be is léphetek.

Az a gondolat, hogy bemenjek a magyar szovjet irodájába, ahol szinte vadásznak az intelligens emberre, olyan félelemmel töltött el, hogy szívesebben neki vágtam volna a szigorú tél dacára a finn határnak, ha akad utitársam. De a nyomor leküzdette velem a félelmet. Ekkor már úgy állt a dolog, hogy négy órát fűtöttünk, nyolcat pihentünk s nappal és éjjel váltogattuk egymást. Egyik reggel aztán feltettem magamban, hogy bemegyek az oroszláncokhoz s nekivágtam a régi osztrák-magyar követség palotájának, mely a Szergejevskaja utca 10. számú háza volt. Itt vertek tanyát a magyar kommunisták, kik közül kettőnek, u. m. Grósznak és Káldornak rettegett híre volt.

Szergejevskaja 10! Tudom, sok volt bajtársam keservesen emlékezik vissza erre a névre. Hosszú szenvedések számátalan stációja után ez volt az igazi Kálvária, mert éppen a határon vették el az embertől a szabadságot. Isten különös kegye folytán nem történt ekkor velem semmi. Láttam a két főkommunistát s találkoztam G. elvtárssal is, akivel a regisztráló elvtárs ijesztgetett, de jóindulatúlag nem ismert meg. A munkára jogosító igazolványomat M. krasznajarszki hadnagy, jelenleg egyik pesti színházunk titkára, szolgáltatta ki. Bár évekkal azelőtt napnap után találkoztunk, nem akart megismerni s ez így volt jó. Igen sok tisztársamat láttam a magyar párt szolgálatában. Ez eleinte keserűséggel, haraggal és váddal töltött el irányukban, de ezt az idő megértéssé enyhítette. Hiszen valahol és valahogyan élniök kellett! Igazolványommal rögtön kimentem a Szmolniba, ahol felvettek favágónak s másnap délelőtt jelentkezmem kellett.

A SZMOLNIBAN.

A hajófütés gyötrelmes kínjaitól tehát megszabadultam. Irigyeltek is bajtársaim, akik nem mertek a Szergejevskaja 10-re velem jönni, bár nekik igazán kevés okuk volt a félelemre. Később a nyomor sokat kergetett ki a hajóról s azok mind a Szmolniban találtak munkát. Összecsomagoltam s másnap négy órakor már felkeltem, hogy idejében a Szmolniban lehessenek. Ez az utam máig is olyan élénken él bennem, mintha csak tegnap tettem

volna meg. Ha visszagondolok arra, hogyan vándoroltam a város szerteszé, igazán nem csodálkozom, hogy nem akadt meg a lányok szeme rajtam. Hátamon két tele zsák, nyakamban a szőr-csizma, jobb kezemben az összekötözött takarók, bal kezemben a teás kanca, ami nélkül az életet el sem lehet képzelni Oroszországban.

Első pihenőmet a cári palota előtt tartottam, aztán az angol követség előtt üldögéltem egy jó óra hosszát, mert csomagom annyira húzott, hogy hosszú pihenőket kellett tartanom. A Mars Mező szélén egy hideg kövön is hosszas pihenőt tartottam, nem törődve a hideggel, hiszen rólam csurgott a víz. Az éles levegővel a mahorka (igen rossz dohány) undorító füstjét is beszívtam, de az akkor üdítő volt nekem. Hosszas gyaloglás után eljutottam a Spalernaja utcába s egy többemeletes sárga épülettel szemben pihentem meg. Az épület előtt fegyveres katona sétálgatott. Jó, hogy nem álltam vele szóba, mert később tudtam meg, hogy az az épület Petrográd legrettegettebb börtöne, a vizsgálati fogház, ahol nők és férfiak összezsúfolva, a földön hálnak s melynek pincéiben állandóan folyik a guzsba kötött áldozatok kivégzése. Mert jellemző, hogy a nép boldogítására alakult szovjet, igen humánus volt az ítélkezésben: vagy szabadságot, vagy kivégzett. Végre eljutottam a Szmolniba, de ekkor az óra egynegyed tizenegyet mutatott.

Itt Kálniczky, egy lengyel származású mérnök, szívesen fogadott. Ő volt közvetlen felettesünk. Szerette, ha németül szóltak hozzá, de ő hivatalból csak oroszul felelt. Mint lengyel ember, nagyon szimpatizált velünk s ezért csak hálával gondolhatunk rá. A formások elvégzése után átadott Szofrán hadifogoly tanítónak, aki a mi tizedesünk volt. A roppant nagy épületben olyan gyorsan vezetett, hogy képtelen voltam követni. Mivel éppen délre járt az idő, találkoztam az összes foglyokkal. Mind intelligens emberek voltak, többnyire önkéntesek, tanítók, akik a hazautazásig itt találtak elég kényelmes munkát. Új bajtársaim közül csak egynek-kettőnek emlékszem a nevére. Az egyik egy Krausz nevű önkéntes, aki leghamarabb jutva haza legális úton, mindnyájunkról hírt hozott. A másik Tóth önkéntes, jelenleg héregi jegyző, akivel fogságom elejét is együtt töltöttem a katonai ivanovszkij zavodi fogolytáborban, de azóta nem láttam. Én rögtön felismertem, de kérdezősködésére óvatosságból nem vallottam be, hogy ki vagyok. Egy éjszakát töltöttem lakásukon — vagy huszan lehetünk — s másnap az akkor érkezett Nagy Károly szepetneki jegyzővel, Tóthtal és Répásy villanyszerelővel az épülettömb kolostori szárnyában kaptunk egy szobát. Jó vas-

ágyakról, jó sodrongos betétekről, lepedőről, takaróról s a leg-szükségesebb bútorokról Szofrán gondoskodott.

Hamarosan megtudtam, hogy rajtunk, u. n. fekete munká-sokon (napszámos munkát végeztünk) kívül egész sereg ismerős van itt Krasznójarszkból a különféle műhelyekben. Így a lakatos-műhelyben dolgozott Kukri zászlós barátom, ki civilben mérnök volt, egy barátjával, Lunacsekkal. Az asztalosműhelyben Bencsics zászlós, aki jelenleg a kincstári jogügyi igazgatásánál Pesten altügyész. Aztán itt találkoztam igen nagy örömömre volt csurgói iskolatársammal, Kisfaludy Gyulával, aki most szécsiszigeti jegyző. Az ismerősökkel való együttlét olyan boldogsággal töltött el, hogy a rám várakozó munkát fel sem vettem. Kálniczky a favágók csoportjába osztott be. Az épület telke a Néva balpartjára húzódott ki, ahol vagy ötszáz méter hosszúságban egész fabástya volt olyan tönkökből, aminőkkel a hajón fűtöttünk. Ez a fabástya öt-hatsoros s három méter magas volt. Ez a rengeteg fameny-nység a Szmolni évi faszükséglete volt. Mi, favágók, kettes csoportokban dolgoztunk s az volt a feladatunk, hogy egy öl fát kellett felfűrészelnünk, az aprítást mások végezték. Ez igazán nem volt nagy dolog, mert a tönkön csak egy metszést kellett tenni s így szapora volt a munka. Ha szerszámhoz szokott emberek kerültek párba, hamarosan elvégezték a kiszabott mennyi-séget. Én Krasznójarszokban a hajógyárban jó gyakorlatot szereztem a famunkában, ezt csináltuk a bogotoli zöld erdőben is egy napig. Valahányszor tehát Tóthtal kerültem össze, jóformán már délre készen voltunk. Ezt a foglalkozást azonban kellemetlenné tette a Névár szabadjára száguldó szél, mely alaposan megkín-zott engem is, aki pedig subával és szőrcsizmával voltam el-látva, nem is szólva az ilyen felszereléssel nem rendelkező baj-társaimról, akik igen sokat szenvedtek a hidegtől.

A Szmolniban székelt a petrográdi végrehajtó bizottság. A Szmolni tulajdonképpen békeidőben egy nőnevelő intézet volt, melynek hihetetlen arányai meglepték az embert. Volt egy modern része, mely nagyobb volt a pesti Mária Terézia-laktanyánál. Volt egy kolostorszerű, antik ívelésű folyosókkal ellátott része templom-mal. Ebben a szárnyban lakott nyilván a tanítást, nevelést, fel-ügyeletet végző apácarend. (A templomot a kommunisták bútor-raktárnak használták.) Végül a harmadik rész bérházszerű volt. Ezen az épületrengetegen száz meg száz folyosó, lépcső vezetett át, úgyhogy hetek kellettek ahhoz, hogy az ember eltévedés nél-kül járhatott bennük. Az elsőnek említett épületrészben volt a petrográdi szovjet tanácsterme. Az egyik falon a szovjetlővé-nyek márványba vésett szövegét lehetett olvasni. A falakat, a

szónoki és elnöki emelvényt vörös vászon futotta be, melyen sűrűn volt látható a szovjet címere: a sarló és a kalapács; a földművesnek és a munkásnak az egyszerű jelvénye, mint akikből az egész szovjet-birodalom állott. És kik voltak jobban elnyomva, összetörve, kizsákmányolva, mint a földművesek és a munkások? Ugyanennek az épületnek egy második emeleti szárnyában lakott Zinovjev, a petrográdi szovjetnek első és egyúttal az egész új berendezkedésnek egyik legfőbb funkcionáriusa. Ezt a kis alacsony, jelentéktelen embert, aki ennek az egész rendszernek egyik főtámasza volt, gyakran láttam. Egy alkalommal egyike voltam azoknak, akik lakására igen elegáns butorokat szállítottak, továbbá egy vadonatúj biborvörös bársony futószőnyeget abba a kisebb tanácsterembe, mely lakása tőszomszédságában nyílt. Itt már nyoma sem volt rikító vörös vászonnak — az orosz ipar egyetlen produkciója, — sarlónak, kalapácsnak; ezeket nyilván az együttűbb szovjetbiztosoknak tartogatták, a benfentes elvtársakat az a minden komforttal berendezett, kényelmes, szinte buja ülésterem várta, melyből az államügyek s egyéb gazságok elvégzésében kimerült szovjeturak egy ragyogó étterembe jutottak. S mivel ők voltak a rendszer fejei, természetes, hogy a magukhozta szépséges paragrafusokat, p. o. a szesztilalmat, nem tartották meg. Egyébként Zinovjevre is, a szovjetre is jellemző a következő eset. A szovjet hadat üzent mindannak, ami a régi rendszerrel összefüggésben állott, lett legyen az művészet, irodalom. Sok szobrot ledöntöttek — de lehet, hogy ez csak a népmámor első fázisában történt — s helyükre csufondáros téglatakolmányú faragványokat állítottak, amik művészi becsre úgy viszonylottak az előbbiekhöz, mint teszem Fadrusz János szobraihoz egy gimnázista ügyetlen agyagmintázásai. Rengeteg könyvet elégettek, a színházakból a régi darabokat kitiltották s szovjetízü fércmunkákat adattak elő. Mivel a Szmolniban több ember lakott, ezért ezeknek meg a környékbeli lakosoknak benn az épületben egy színházat rendeztek be, amelyben azonban éppen Zinovjev egyenes rendelkezésére csak klasszikus drámákat volt szabad előadni.

A Szmolniban alapjában nem volt nehéz dolgunk, mert a munkát nem vette nagyon szigorúan Sztunkievics, az orosz felügyelő. Fizetésünknek ugyan alig vettük hasznát, mert pénzért édes keveset lehetett vásárolni, azonban többet ért a „pajok”. Ez az orosz szó azt a természetbeni élelmezést jelenti, amit a szovjet adott alkalmazottainak. Ez cukorból, sóból, vajból, húsból, halból, hagymából, dohányból stb. állott, aszerint, hogy mit tudott az állam összeharácsolni. Ezeket a nyersanyagokat egy, a

Szmolniban levő óriási üzletben lehetett Kalniczky utalványa ellenében felvenni. Ez azonban sokszor félnapot igénybe vevő unalmas munka volt. Ezenkívül kaptunk meleg ebédet és vacsorát. Nagy, bolthajtásos helyiségeket — ezelőtt talán pinceraktárak lehettek — alakítottak át éttermekké, amelyekben bádoggal bevont asztalok mellett étkezett az ember. Az étkezési jegyre kengeret, tányérat meg evőeszközt kaptunk, aztán helyet szorítottunk magunknak valahol egy asztal mellett, ahol már freccseggve köpködtek a muszkák a halszálkát. Az orosz ételek nem valami híresek. Fogságom elején ugyan a francia konyha jóminőségű ételeit élvezhettük, de az orosz konyhára a magyar ember csak orrfintorgatással gondolhat. Nem ismerik a rántást, aztán a főzeléket, sült tésztának igen primitív fajai vannak csak elterjedve. Mindezt lehető legjobban leegyszerűsítette a szovjet. Két tál ételünk elsejét többnyire hallesves képezte, vagy uborkaleves, melyben felvagdalt savanyó uborka uszkált. A második fogás vagy káposzta vagy csalamádéfőzelék-féle, vagy hal volt; nem ritkán makarónival is kedveskedtek, amit kifőve nem szűrtek meg, ezért egész főzelékké duzzadva került elénk. Persze, mindebből keveset tudtunk enni s sóhajtozva emlegettem barnauli paradicsomi életemet. Szerencsénk volt, hogy az étteremben intelligensebb leányok is voltak alkalmazva, akik udvariasságunkért egy-egy jobb asztalhoz, tisztább helyhez juttattak bennünket.

Karácsony napján — a mi ünnepünk ekkor már egybeesett az oroszsal, mert a szovjet a Gergely naptárt elfogadta — munkaszünetünk volt. De mivel a külön munkát jól megfizették, helyesebben bő élelmet kapott érte az ember, Naggyal vállalkoztam munkára. Egy igen elegáns palotából teherautón bútorokat kellett szállítani a Szmolniba. E szent ünnepen össze kellett vennem az ottani elvtársnővel, aki a raktár felügyelője volt. Valamit ledoblak a muszkák, a kárt az elvtársnő rám kente. A muszkák hasukat fogták, úgy nevettek, mikor én magyarul, az asszony meg oroszul dicsértük egymást. Én persze nagyjában megértettem, hogy ő mit mond, de ő az én jókívánságaimból semmit sem értett. A végén átlátta a helyzet komikumát s már nevetve, kézfogással váltunk el.

BUTORSZÁLLÍTÓ MUNKÁS LESZEK.

Ettől kezdve mind gyakrabban jelöltek ki ilyesfajta munkára. Szerettem is ezt, mert autón mentünk s így eléggé megismerhettem a várost, mely pusztulásában is vonzó, érdekes volt.

Hatalmas utcái, terei, sugárutjai (Proszpekt) mind azt hirdették, hogy előre kiszámított terv szerint épült Nagy Péter városa s hogy a területet nem sajnálta az állam. Örültem ennek az új foglalkozásnak azért is, mert igen jó barátokra tettem szert Orday Péter zászlósban, volt acsinszki hadifogolyban, ki többnyire velem volt az ilyen munkákra beosztva. Több előkelő palotából szállítottunk egyet-mást, amelyekben az arisztokráciától összeharácsolt berendezések voltak elraktározva. Ha valami nagy rendet nem is láttam ezeken a helyeken, azt azonban el kell ismernem, hogy legalább csoportosítva voltak a butordarabok s szovjett földön ez is már valami. Az ilyen butorraktáraknak se szeri, se száma nem volt a régi orosz fővárosban. Voltak olyan helyek, ahol csak hajlított székek, ismét mások, ahol csak rokokó-székek, majd olyanok, ahol csak bőrfotelek és diványok voltak összegyűjtve. Egyes gyűjtőhelyeken csak szekrényeket, másutt pedig drága asztalokat és tükröket lehetett találni. Mikor a népmámor a pusztításban kidühöngte magát, akkor a főuri palotákból ilyen központokba gyűjtötték a drága butorokat, hogy innen időről-időre odaszállítsák, ahol a szovjet valami kaszinót, klubot rendez be.

Egyik reggel a „Vaszil Sziget” negyedbe mentünk. A nikolajevszki hidon robogott át gépkocsink egészen volt hajónk, a „Transzbalt” közelében. Most, hogy aránylag jobb körülmények között éltem, szinte bánatos örömmel néztem egykori szenvedésem színhelyét. A tengerpart felé haladva egy kis téren állott meg gépkocsink, majd befordultunk a IX. Liniába (egy utcénév). Ebben az utcában az egyik ház szintén butorraktár volt. De mennyire különbözött azoktól, amiket eddig láttam! Itt aztán nem volt már semmi rend! A palota földszintjén és első emeletén drágábbnál drágább butorok voltak egybezsúfolva, helyesebben egymásba hajigálva. Csak futólag vettem szemügyre s míg a velünk jött muszka kiválasztotta a megfelelő garnitúrát, addig egy „csajnája”-ban (teázó) melegedtünk föl. Tipikus, békebeli helyiség volt ez, melynek kormos falai itt, a tengerpart közelében sok duhaj matrózverekedést láthattak. Megtudtam, hogy itt a háború előtt és alatt gyakran megfordult a rettegett petrográdi titkos rendőrség, mert a Vaszilevskij Osztrov az orosz főváros sötét Ferencvárosa volt. Még az én időmben is gyakran lehetett hallani itteni razziakról. A muszka vezető értünk jött s hozzáláttunk a kiszemelt butordarabok kihordásához. Ez azonban nem volt könnyű feladat. Az egymáshoz tartozó darabok elbarrikádózva heverték szanaszét. Egy csomó szekrényt, asztalt, széket és egyéb butort kellett felemelnünk, az útból eltennünk

hogy a keresetthez hozzájuthassunk. Ilyenkor bizony nem egyszer recsegett-ropogott a butor, darabok törtek le belőle, sokszor maga a kiválasztott darab is összezúzódott. De mi volt ez ahhoz a vandalizmushoz képest, aminek nyomai térdig érő rétegben heverték a földön? Butordarabok, papírok, szőnyegek, könyvek, játéktárgyak, függönyvasak, karikák feküdtek a padlón, amiket egymásba tiport száz meg száz barbár láb. A jelek azt mutatták, hogy a polgári burzsoázia lakásainak fényűzése volt itt egy más hegyére-hátára hányva olyan összevisszaságban, amilyent ember ritkán lát. Most már el tudom képzelni, hogy ilyen kép tárulhatott azok elé, akik Tuth-Enkh-Ámon fáraónak az ókorban kirabolt drága sírját a közelmúltban felnyitották. De míg azok kegyeletes kézzel nyúltak minden tárgyhoz, addig itt az állattá visszavedlett ember hallatlan gázsága rombolt.

Míg mi egy rokokó selyemdiványt helyeztünk el az autón, ezalatt Sztunkievics felügyelő egy finom divány bőrhuzatát repítette le s tekerte oldalára. Igaz, meg kell vallanom, hogy a zsákmányvágy ránk is átragadt s ha mi vagyunk ugyanakkor bent, mi is letéptük volna a bőrt. Meg sem kíséreltem azt a khaoszt leírni, ami itt tárult szemem elé. A legtöbb fiók a földön hevert összezúzva, mert a mi előttünk itt járt durva kezek mind értéktárgyak után kutattak. A termekben behasított olajfestmények, megtépett gobelinek, félig zuzott bronz-, gipsz-, márványszobrocskák heverték, mindmegannyi díszei egykori elegáns lakásoknak. Szabadabb percekben én is kutattam s ha nem kellett volna félnem az oroszok kapzsiságától, sok értékes tárgyat vihetttem volna magammal. Így így is találtam a padlón heverő vastag rétegben egy gyönyörű malachit hamútartót, egy értékes achát levélnyomtatót s római gemmákhoz hasonló festett köveket. Így jutott birtokomba egy igen drága elefántcsont teljes sakkfelszerelés, egy vadonatúj női fűző, egy tucat fekete selyem harisnya, egy bársony tűtartópárna, fonott kézimunkaasztal és kosár, egy hintaszékszőnyeg. Itt találtam egy teljes Puskin-kiadást, aminek zöld bőrbe kötött darabjai egy szabó mintababa bezuzott gyomrában heverték. Amott egy kétkötetes német irodalomtörténet, egy fényképezőgép, Oroszország etnográfiaja, Herder és Heine művei heverték. Egyik szobában egy óriási kétkötetes angol munkát találtam, aminek gyönyörű illusztrációit selyempapír takarta. Minthogy cigarettapapírt egyáltalán nem lehetett kapni Oroszországban, ezt tartottam legnagyobb kincsemnek s rövid pár perc alatt annyi cigarettapapírt téptem ki, hogy kilószámra kaptam érte finom muskotály dohányt. Még néhány ilyen kilándulást tettünk s szobánk keleti kényelemmel volt berendezve

ahová kíváncsian kukkantottak be a Szmolniban élő nők is. Itt minden az államé volt, tehát semminek sem volt gazdája. Mikor kijöttünk ebből a palotából, akkor vettem észre, hogy az előcsarnok falára valaki vörös krétával felírta Lenin nevét. A földön butor-selymek, képrámák, tört könyvvállvány, torzók heverték, s olybá tűnt fel nekem, mintha valaki ezzel a felírással mindeme pusztítások értelmi szerzőjét megnevezte volna.

Január elején elhatározták, hogy a Szmolni főbejáratához egy hatalmas portálét építenek. Bár minden keményfából készült, minket először is fenyő-deszkáért küldtek. Abba a városrészbe kellett mennünk, melynek a Névára támaszkodó részét az u. n. Viborgi part képezte. Egy sugáregyenes proszpekten végighaladva, a városnak egy egészen újszerű részéhez jutottunk. Egyáltalán Petrográd mindnégy negyedének egész más jellege van. Itt apró, kicsiny házak állanak őrt a város szélén, aztán egyszerre eltűnik a város s a nyílt mezőn száguldoz a gépkocsi. Pár falun, amelyek nyaralóknak látszóttak, már átrobogtunk, mikor egy fa telepen állottunk meg. Azt mondták, hogy ez csak pár versztre van a finn határtól. Később, mikor életem nagy szenvedéseiben nyakig jártam, százszor megbántam, hogy nem szöktem meg innen. Igen, csakhogy olyan váratlanul jött ez az út, hogy készületlenül talált. Ugyancsak ebben a városrészben dolgoztunk egy hétig, mert egy gyári műhely itt fűrészelte a portálé keményfaanyagát. A gyár vezetője rigai német ember volt, aki szidta a kommunistákat, ahogy a száján kifért. Villamoson kellett ide kijárnunk s ekkor láttam, hogy rendőrség nélkül is lehet rendet tartani. Csak nagy utkeresztvezéseknél állott egy katona, aki a közlekedést irányította. Minden számú villamoshoz külön „ocse-ret”-ben (egyes libasorban) álltak fel az emberek s sohasem történt meg, hogy valaki előre tolakodott volna, annyira fegyelemzett volt a közönség. Talán ez volt az egyetlen fegyelem a szovjet birodalomban, de ez sem intézkedés folytán keletkezett. Praktikus szokás volt az is, hogy a villamos hátulsó lépcsőjén volt a felszállás, míg a vezetőnél lévő lépcsőn kizárólag csak leszálltak az utasok. Viteldíjat nem fizetett senki, ezért a kocsik olyan zsufoltak voltak, hogy gyakran egymás ölében ült az utazó közönség.

Bent a Szmolniban csendesen folyt életünk. Minthogy vásárolni amugy sem lehetett, nem is igen kíváncsoztunk ki szabad időnkben. Aztán magában ebben az óriási épületkolosszusban meg is lehetett találni mindent. Fényesen berendezett borbélyműhelyben a legfinomabb kiszolgálást kapta az ember, ha volt kedve pár órát ott ülni. Legnagyobb áldás azonban a fürdő volt

ránk nézve. Az este meghatározott órájában vehettük igénybe ezt, mely tipikus orosz fürdő volt. Az ilyen fürdőben nincsenek kádak, hanem lavórokkal önti ki-ki magára a hideg vagy meleg vizet. A fürdőnek ez a része mosakodásra szolgál. Többet ér a gőz, melyet úgy fejlesztenek a fürdőzők, hogy forró vastömbökre vagy forró kövekre vizet öntenek, amely rögtön száraz gőzzé változik. Általánosan divatos a nyírfaleves csapó, ami Finnországban is nagyon el van terjedve. A meztelen testet ezzel csapdossák, ezáltal a pórusok kinyílnak s így a gőz behatol a testbe. A gőzből kijött emberek gyakran olyanok voltak, mint a főtt rák. Csupán tetvektől kellett tartanunk, mert az oroszokkal együtt vetköztünk.

Vasárnapjaink igazi ünnepek voltak. Sokáig alhattunk s bejárhattuk a várost. Ilyenkor készítettük el a hét közben kapott nyers hust. Szobánk mellett volt egy konyha is, ezt az használta, aki fához jutott. De mivel központi fűtés volt az egész Szmolniban, minden épületrészben csak egy-két külön konyhára adtak engedélyt, s így jó darabig, míg a színházépítés meg nem kezdődött, nem igen jutottunk fához. Ilyenkor megesett, hogy drága mahagóni szekrényt tüzeltünk el s deszkáit az ablakrácsok közé feszítve törtük darabokra. Főzésünk is igen primitív volt, mert hagymán kívül semmiféle fűszert nem kaptunk, ha csak azt a majoránnát nem számítom, amit Bencsics egy régi gyógyszer-tárban lelt.

Délutánonként vagy esténként a jobb ismerősöknél jöttünk össze. Gyakran kerestem fel Kisfaludyt, aki az épületnek egészen más szárnyán lakott s legalább tíz perc kellett ahhoz, hogy hozzá érhessek. Ő Sztretenszkből került Petrográdra s Bencsics-csel lakott együtt. Vagy a fogolytáborokról folyt a szó, vagy a hazajutás lehetőségeiről, vagy csurgói diákéletünkről, volt tanárainkról. A közös visszaemlékezés lehetősége mintegy elénk varázsolt az elérhetetlent. Kisfaludy szakács volt az egyik konyhán s mint ilyen, minden este hozhatott egy jó adag ételt a konyháról, amit pompásan átalakított. Sokszor megvendégelt itt is, később is, amikor börtönben ültünk. Nála jobb férfiszakácsot nem láttam életemben. Nem akarok diákpajtásomnak, bajtársamnak bókolni, de amit ő a legprimitívebb eszközökkel s a legcsekélyebb nyersanyagból előállított, az igazán bámulatos volt. Ambicionálta a főzést már korábbi éveiben, pompás szakácskönyve volt s nem tudtunk olyan ételről beszélni, aminek az elkészítését a legnagyobb szakszerűséggel el ne mondta volna. Bencsics a francia nyelv tanulásába ölte bele szabad idejét s szép eredményre vitte.

A Szmolni régebbi hadifogoly lakói valóságos házasséleletet élhettek, mert erre itt bőséges alkalom nyílt. Az én szorosabb baráti köröm azonban mindig a hazautazásra, a szökésre gondolt s így nem is ártotta bele magát ilyen kényes ügyekbe. A szovjet-házaspárok közül az u. n. panamisták olyan lakosztályokhoz jutottak, melyek minden képzeletet felülmúltak. Mivel a Szmolni a birodalom legelőkelőbb nőnevelője volt, ezek a lakosztályok a legfőbb fungensek s a főuri szülők fogadására, nem ritkán főrangú növendékek lakásául voltak szánva. Ilyenekben pompázott, kérkedett egy fogolyismerősem is, aki szovjetházassága óta nagyon szilárdan kezdte maga alatt a talajt érezni.

Szellemi szórakozásra is nyílt alkalom. Eltekintve azoktól a művektől, amiket a IX. Liniáról hoztam, magában a Szmolniban is akad könyv elég. Természetesen nem könyvtárakban, ennyit nem szabad feltételezni a szovjetről. Csak ki kellett nyitani bármelyik folyosói kályhaajtót, egész könyvtár tárult az ember elé. A Szmolni-intézet egykori hatalmas könyvtárát fűtésre, begyújtásra használták az épület ama részében, hol központi fűtés nem volt. Innen százsámra hordtam haza az angol, francia, német könyveket, úgyhogy rövid idő alatt egész kis könyvtáram lett. Még maiglan is őrzök ezekből kettőt, az egyik Lessing „Lao-koon”-ja, a másik Puskin „Anyegin”-jának német fordítása. Itt szereztem meg többek között Hans Sachsnek összes műveit, a „Reineke Fuchs”-nak népies szövegét s ugyanezt Goethe feldolgozásában. Villanyszerelő lakótársam, Répásy, ágyunk fölé, az éjjeli szekrényre is szerelt villanyt, ezért a késő éjjeli órákban is olvashattunk. A birodalom ügyeiről a tendenciózusan szerkesztett kormánylap téjékoztatott bennünket. De szívesebben olvastam a rigai német ujságot, mert minket elsősorban külföld érdekelt. Később jöttünk rá, hogy a szovjet azért engedte be ezt a lapot, mert fizetett ujságja volt. Ez volt Európa felé a vörös uraknak a szócsöve, ezen át kürtölték világgá találmányaikat, népboldogító intézményeiket. Ma is emlékszem, milyen jól mulattunk azon, hogy Oroszország hozzáfogott a Petrográd-Moszkva közötti egyvágányú villamos vasút megépítéséhez. És ezt Oroszország merte kikürtölni, ahol cérnagyárakban naponta pár gombolyag cárnát termeltek s ahol úgy kellett felkutatni egy rendesebb szerszámot is.

Már január közepén járhatott az idő, midőn egy vasánapi délután levelet kaptam Juhásztól. Bajtársaim gyakran elmentek egy cukorgyárban lévő börtönbe. Kédezősködtem itt utána, de eredmény nélkül. Végre egy sárga papiroskán megláttam kézírását. A Kresztyi nevű börtönben ült és éhezett. Ettől kezdve

nap-nap után takarítottam össze kenyeremet, dohányomat s Kisfaludy ételajándékaival együtt bevittem neki vasárnaponként délután. A börtönt két óraker nyitották meg a látogatók számára. Az ember egy belépő-jegyet kapott s ennek felmutatása ellenében bocsátották vissza. Azután felírtuk annak a rabnak a nevét, akivel beszélni óhajtottunk s az pár perc múlva előttünk állott; csupán egy pultszerű kerítés volt a látogató és a rab között. A beszélgetés ideje szűkre volt szabva, mert folyton új és új csoport jelentkezett bebocsájtásra. Mivel a raboknak nem volt egyenruhájuk, megeshetett, hogy egy elcsent belépőjeggyel kijutott egy-egy bebörtönzött, ezért az ilyen papirosra nagyon kellett vigyázni. Változtatták is színét, alakját hetenként az oroszok, hogy hamisítványokkal ki ne juthasson valaki.

SZINÉSZKEDÉSEM.

Időközben a végrehajtó-bizottság elhatározta, hogy a Szmolniban egy drámai színházat létesít. Nagy sebbel-lobbal hozzáláttak a munkához. Az egyik épületszárnyban, mely két hatalmas udvar között feküdt, volt az első emeleten egy óriási terem, mely talán az egykori nőnevelő bálterme, diszterme lehetett. Ebben eleinte mozielőadások voltak s roppant sokan elfértek benne. Most már csak az alatta lévő helyiségeket kellett átalakítani. E célból néhány falat áttörtek, egy csigalépcsőnek helyet vágtak ki a mennyezeten. A munka csodálatos gyorsan haladt. Eleinte mint napszámos dolgoztam itt; hordtam a téglát, meszet, törtem a falakat s estére olyanok voltunk, mint a molnárlegények. Álmodni sem mertem volna, hogy én, aki a legnehezebb napszámos munkát végzem, még ugyanitt Thalia papja leszek. Az építkezésnél gyakran megjelent egy daliás, igen szép arcú férfiú, akinek a mesterek mindenben engedelmeskedtek. Később tudtam meg, hogy ez a színigazgató. Mikor a földszinten már a durva munkának a nagyján túl voltunk, az emeleti előadóteremben megkezdődött a festés. Később a színpad mellé egy óriási transzformátort kellett elhelyeznünk, amelynek súlya roppant nagy lehetett. Ez arra szolgált, hogy a színpad megvilágítását elősegítse. Sűrögték-forogtak az emberek, a piktorok fűtyörészttek, az asztalosok kopácsoltak, a diszletfestők pedig hatalmas vásznakat kentek, mázoltak, amiken bokrok, házrészletek bontakoztak elő. Egyik este külön munka gyanánt a régi Petrográd XII. számú Rotájáról (egy utca neve) rengeteg széket kellett elszállítanunk. Vagy tíz villamos kocsit adtak e célra s arra

az utvonala, amelyen ezeknek haladniuk kellett, megnyitották az elektromos áramot, különben esti villamosközlekedés nem volt. Egy hatalmas asztalosműhely negyedik emeletén volt elraktározva vagy ezer olyan szék, aminőket elegánsabb színházakban és mozikban alkalmaznak. Éjfél felé föl is raktuk ezeket a villamosokra, azonban legnagyobb meglepetésünkre áramot a visszafelé való utra már nem adtak. Hiába telefonált a vezető a Szmolniba, nem lett semmi eredménye. Nem maradt más hátra, mint a zuzmarától síkos, sok kilométeres utat gyalog kellett megtennünk. Gyalázatos bukdácsolás volt egész utunk, lépten-nyomon elcsusztunk a sötét utcákon s ki voltunk téve annak, hogy az utca közepén valamelyik autó ránk szalad. Akiik rám bízták magukat, azok éjfél után hazavergődtek, a többiek csak hajnal-tájban.

Egyik nap az u. n. Expertnaja Kommisszióra kellett men-
nünk futószőnyegért, Orday Péter barátom is velem volt. Ez a
név annyit jelent, mint Elosztó Bizottság. Itt egy Névaparti ha-
talmas palotában csupa műtárgyak voltak felhalmozva meglehe-
tős rendben. Mindenen látszott, hogy a rengeteg kincs csupa
főuri palotából van összeharácsolva. Drága porcellánok, remek-
művi állóórák, gobelinek, szobrocskák, szőnyegek nyugtattak káp-
rázatos látványt. Olybá tűnt fel nekem ez, mintha valami tün-
déri kéz a bőség szarujából mesés kincseket öntött volna a
padlóra. Először egy közép nagyságú Apolló és Diana bronz-
szobrot cepeltünk az autóra, aztán a szőnyegeket kezdtük cibálni.
Egy összegöngyölt óriási szőnyeg majdnem a földre lógott az
autóról s kötéllel kellett felkötni, hogy végig ne söpörje az ut-
cákat. Nem kisebb munkát adott egy biborvörös bársony futó-
szőnyeg. Ezt úgy gurítottuk az autóra, mint ahogyan a boros-
hordókat szokás kocsira hengeríteni. Eppen ezzel bajlódunk a
Szmolni egyik folyosóján s Orday Péterrel beszélgettünk, mikor
egy addig ritkán látott színészforma egyéniség megszólított ben-
nünket németül.

— Önök hadifogolytisztek?

Olyan váratlanul ért a kérdés, hogy zavaromban nem
feleltem.

— Nekem egész nyugodtan megmondhatják — folytatta —
én gyűlölöm ezt az egész rendszert.

Mikor aztán bevallottam, hogy tiszték vagyunk, ezt
kérddezte:

— Nem volna-e kedvük fölcsapni színésznek? Én az
épülő színház titkára vagyok s két magas férfit keresek sta-
tisztának.

Ordayra néztem. Ő azt mondta, hogy Acinszokban játszott a hadifogoly-színházban, szívesen fölcsap. Erre aztán én is kezdet adtam. Rögtön mentünk a színigazgatóhoz, Boriszovlevszkyhez, aki parolát adva felavatott bennünket színésszé. Azzal el-
sietett s pár perc múlva hozta Kalniczkytól az írást, mely fel-
mentett bennünket eddigi munkakörünk alól s a színház állomán-
mányába osztott be. A titkár pedig rögtön kiadta a jelszót, le a
bőrkötényekkel, állati munkát az végezzen a szovjetnek, akinek
kevés az esze. A Szmolniban dolgozó hadifoglyok estére már
tudták, hogy ennyire előléptünk. Másnap reggel már élveztük új
állásunk előnyeit, mert csak dél felé keltünk, u. i. két órakor
tartották az első próbát. Mindenképpen kedvező volt új állásunk,
mert két helyen is étkezhattunk. Délben a rendes étkezdében,
kettőkor pedig a színházban. Az étteremben már Jevirova, Zina,
mint művészeket üdvözöltek bennünket s megígérték, hogy az
első előadáson alaposan megbírálnak. Valóban, e két csinos
leány kritikája izgatott legjobban engemet.

Az első színházi ebédnél az egész szintársulattal meg-
ismerkedtünk s ettől fogva több mint két hónapig a színészek
bohém életét éltük. Délben keltünk, kettőkor ebédeltünk, délután
próba volt s éjjel egykor feküdtünk. Ordayval szemben, aki csak
törte a németet is, határozott előnyben voltam, mert németül jól,
oroszul meglehetősen beszéltem. Így ő képviselte a szépséget —
csinos fiú volt, az utcán a nők megfordultak utána — én pedig
a tolmács szerepét is játszottam sokszor. A színigazgató felesége
erős, bódító parfümjéről volt nevezetes, aki többnyire az ügyelő
szerepét töltötte be. Azokban a darabokban, amelyekben mi jót-
szottunk, nem lépett fel. A színésznők közül háromra emlékszem.
Az egyiket magas, hajlékony, sudár termetéről „kigyónőnek” ne-
vezték el s előkelő szerepei voltak. Elég csinos volt ahhoz, hogy
a Szmolni egész élelmézését vezető elvtárs barátnője legyen. A
másik egy termetre hozzá hasonló hölgy volt, de finomabb arc-
vonásokkal s gazdag szőke hajjal. Jól beszélt németül s ez ked-
vessé tette előttem, mert sokat társaloghattam vele. A harmadik
egy kis alacsony, fekete hajú, babaarcu leány, ruhában elragadó
volt, de szerepeiben kilátszott erősen sovány fizikuma. A többi
színésznő arca elmosódott már előttem.

A férfiak között a legszebb volt Boriszovlevszky, az igazgató.
Kellemes arcához, rendkívül arányos termetéhez kedvesen csengő
hangja járult, mely a legmagasabb fokig tudott emelkedni. Szin-
padon a leghódítóbb alakok közé tartozott. Kedves, megnyerő
modorával magához láncolt bennünket. Rajta kívül egy öregebb
színész vált ki, akit egymás között Schiller „Ármány és Szere-

lem" c. darabjában játszott szerepéről csak Presidentnek hívtunk. A titkár reszelős hangjával örökké dörmögött s rendkívül sokat dohányzott. Voltak társulatunkban műkedvelő színészek is, akiknek nem sokkal nagyobb jártasságuk volt a színpadon, mint nekünk. Akadtak köztük volt cári tisztek is. A társaság legbohémabb alakja a sugó volt. Ez mindenhez értett; kitűnő zongorista volt s gondolkázott is. Ezenkívül tökéletesen beszélt a németet s a direktor utasításait számunkra gyakran ő tolmácsolta a próbákon. Ha egymás között voltunk, akkor a „goszpodin“ (úr) megszólítás járta, ha kommunista is volt jelen, akkor a „grazsdanin“ vagy „grazsdanka“ (polgártárs, -nő) megszólítást használtuk; egyáltalán a Szibériában divatozó „tavaris“ (elvtárs) szót keveset lehetett hallani Petrográdon.

A színházon a végső simításokat végezték, a díszletek készen voltak, a színpad fényárban úszott, a teremben egy óriási százkarú csillár árasztott pazar fényt, a terem falain allegorikus freskók díszlettek. A nézőtérre pompás lépcsőház vezetett; a földszinten készen voltak az öltözők, a közönség ruhatára s a színházi ruhatár. A jegyeket is kiosztották már s kíváncsian várták a megnyitó előadást. Említettem, hogy Zinovjev kívánságára csak klasszikus drámákat volt szabad előadni, tehát az első darab Shakespeare „IV. Henrik“-je volt. Mi Ordayval alabárdosok voltunk s a II. felvonásban volt egy jelenésünk: a makrancoskodó herceget el kellett fognunk s ki kellett vezetnünk. Minden pompásan ment s Zina és Jevirova elismerését is kiérdemeltük.

Én eleinte csak mellékes személyeknek tekintettem magunkat a társulat kebelében, azonban pár nap alatt meggyőződtem arról, hogy a közönség is, a direktor is, a kollegák is művészeknek néznek bennünket. Külön öltözött s külön borbélyt kaptunk, aki csak minket maszkírozott s volt egy igen csinos öltöztetőnőnk is, akinek miattunk sok baja volt féltékeny urával. A direktor beiratott bennünket a színész-szövetségbe, ahonnan szappant, dohányt, fizetést és prémiumot kaptunk. Bele kellett tehát magunkat élnünk abba a tudatba, hogy művészek vagyunk. Életünk most már nagyon kényelmes volt. Este nyolckor megjelentünk a színházban s kényelmesen felöltözködtünk. A jól fűtött foteles, pamlagos foyerben eldiskuráltunk, míg jelenésünk elkezdődött. Mellvértet, sisakot csak az utolsó pillanatban öltöttünk magunkra s aztán, ha jó bűdös vazelinnal lemostuk magunkról a festéket, akkor gyakran lementünk a nézőtérre; a közönség soraiban sokszor ott láttuk a Szergejevskája 10. nem kommunista magyar alkalmazottjait is. A magyar szov-

jettől különben mind többen kéretőztek az utóbbi időben ide munkára. Életem bohém élet volt, mert éjféli után szoktam lefeküdni s majdnem tizenkét órát heverhettem, lakótársaim méltó bosszúságára, akiknek nyolc órákor már munkába kellett állaniuk. Szabad időmben sokat csatangoltam a városban. Kíváncsiságom először a híres Nyevszkij-proszpektre vitt, amiről sokat hallottam s sokat is emlegetik az orosz írók. Teherautóval magam is többször átrobogtam egy-egy részletén, most azonban kedvem szerint végigsétálhattam rajta. Petrográdnak ez a sokat emlegetett utcája, helyesebben sugárútja, egy régi temetőnél kezdődik s a Nikolajev pályaudvarig halad. Ez a régi Nyevszkij. Innen hirtelen nagyon kiszélesedik s több kilométer hosszúságban nyílegyenesen haladva beletorkollik abba a térségbe, mely a cári palota mellett terül el. E sugárút szélessége bámulatra méltó. Paloták szegélyezik mindkét oldalát. Boldog békevilágban télvíz idején a fővárosba se reglett orosz arisztokrácia híres szánkorszója volt ez. Gyakran lehetett látni hatalmas rénszarvasokat is szánba fogva, mert Finnország, ahol ez az állat már otthonos, mindössze negyven kilométerre esik ide. A még megmaradt intelligenciát — ekkor Petrográdnak összesen hatszázezer lakosa volt a békebeli másfél millióhoz képest — a mozikban ismertem meg. Egy-egy előadásért 5—6000 rubelt fizettünk, ami Oroszországban hihetetlen devalváció volt, ha elképzeljük, hogy egy követségi kisebb hivataltok havi 50 rubelből mondhatnám fénytűzően éltetett. Legtöbbet jártam a Szucharovszkij-proszpekt egy mozijába, ahol minden nagyobb szünetben egy-egy énekesnő lépett fel. Ugyanaz a bánatos hangulat lepett meg itt is, mint Barnaulban, valahányszor a dalművészetnek egy-egy koldulásra juttatott papnője jelent meg a világot jelentő deszkákon. Egy egész összetört országnak, egy százötven milliós bilincsbe vert népnek minden keserősége ott vonaglott a dallamokban. Úgy éreztem, hogy én, az idegen föld gyermeke, aki vadidegentül élek már évek óta a nagy birodalomban, rabja leszek annak a fojtott borúnak, mely az orosz lélekből kiárad s szolidáris vagyok a szenvedő néppel. Ilyenkor a jéghideg teremben az összebújt párok nem magukkal foglalkoztak, hanem a dal fenséges szárnyán szállottak egy tisztább valóság felé, melyet a szovjet nem tudott sárba aljasítani.

Minden cél nélkül való barangolásaimban eljutottam az új dumához, mely előtt Nagy Péternek leigázóan impozáns lovaszobra állt. Ez a szobor valóban kifejezi azt az energiát, amit a hatalmas orosz uralkodó mintegy sugárzott magából. Megismertem a Péter-Pál erődöt is, amelyről sokat olvastam. Emlékezem, hogy Krasznnojarszkban közkézen forgott egy, az orosz

cenzura figyelmét elkerülő német könyv, melynek címe „Seine Majestät der Rubel“, szerzője Robert Heymann. Az orosz korruptciót, a titkos rendőrség üzelmeit, a Péter–Pál erőd borzalmait találóan festő mű ez. S amiről eddig csak könyvből volt tudomásom, elvetődtem a főváros kétes hírfü szegény negyedébe, az Ochtába is. Olyan volt ez a városrész a fényes Petrográdon, mint valami vakolatlan házakból álló falucska, ahol estefelé már nem tanácsos a járás–kelés.

Időközben egy operáción is át kellett esnem. Barnaulban egyszer egy cigány–borbély borotvált meg lóhullából főzött szappannal. Egy kis sebet ejtett rajtam, mely inficiálódva, az államon kellemetlen fájdalom kiövéssé lett. A Szmolni orvosi rendelőjében egy egyetemi tanár, névszerint Oppel professzor kezelte, majd operációra rendelt be a Szampszonszkája utcába, a Vilier–féle klinikára. Szerencsémre a professzor első tanársegéde még a klinikavezetőnél is inkább németérmű volt — született német ember lévén — s így ő is, a kedves nővérek is oly finoman bántak velem, hogy a tűzes platinával való égetést nem is éreztem. Egyáltalán azt tapasztaltam, hogy a tudomány és művészet hajlékainak ajtaja előtt kívül maradt a szovjet s ezen a helyeken az eggén élvezhette emberi méltóságát. Így aztán megismerkedtem a petrográdi egyetem klinikáival is. Ott már megvolt az u. n. pavillon–rendszer. A klinikák egész utcákat töltöttek meg. Legbarátságatlanabb része volt a klinikának a felcser–iskola, ahol a közönséges seborvosok tanultak; ennek irgalmatlan nagy udvarán egy–két fa lézengett. A központi egyetem szintén ebben a negyedben fekszik, de közvetlenül a Néva jobb partján, az Egyetem–rakparton. Ehhez már kellemetlenebb emlékek kapcsolnak. Még a Transzbalt nevű hajón laktam, midőn egy sétám alkalmával éppen az egyetem előtt egy hadifogoly–csoportot láttam, amit négy szuronyos őr kísért. Nagy fájdalomra néhány krasnojarszki bajtársam is köztük volt; annyit tudtam csak meg tőlük, hogy a cukorgyárban vannak bezárva s hóhányásra vezényelték ki őket.

„ÁRMÁNY ÉS SZERELEM.“

Időközben új darab volt előkészületben, Schillernek „Ármány és Szerelmek“ c. drámája. A megfelelő kosztümöket a mi színházunk Petrográd híres színházából, a Marinszkijból kapta, melynek ruhatára szinte mesébe illő. Keskeny vágányon járó kis tolokocsik közlekedtek benne s minden darab ruháinak ugyszól–

ván külön terme volt. De a mi ruhatárunk is szépen megnövedett. Több teremből állott s varrónők dolgoztak benne, akik a ruhákat a szereplők termetéhez alakították. Minden ruhadarab, legyen az kabát, nadrág, trikó, szoknya, csizma, cipő, a legfinomabb anyagból készült s örültünk volna, ha civilben ilyen finom ruhánk lett volna.

Ekkor ismerkedtem meg két kiváló művésszel, az előkészületben lévő darab főszereplőivel, akik nem tartoztak a mi társulatunkhoz, csak vendégszerepelni jöttek. A férfit Jurjevnek hívták, Szentpétervár kedvelt tragikus színésze, akinek olyan volt a híre és tekintélye, hogy Boriszovlevszky szinte áhítatos tisztelettel emlegette jövetelét. Mindenkinek a legjobbat kellett nyújtania, mert mit szólna majd a nagy Jurjev, ha kontárok között kellene fellépnie. Magas, őszes, ötven felé járó intelligens arcú ember volt, akiről mindenki tudta, hogy a cárnak kedvelt színésze volt, gyakran nyilvánosan is megajándékozta. Fiatalabb korában járt Németországban s törte még a német nyelvet. Nekem megmutatott két ajándékot, amit még a cártól kapott. Az egyik egy briliánsokkal kirakott cigarettatárca, a másik egy ugyanígy diszített zsebóra volt, mindegyikbe belevésve a cár címere és monogramja.

Nem kevésbé érdekes egyéniség volt a vele jött művésznő is. Őt Thimének hívták. Nem magas, igen kevésbé molett hölgy volt, aki szimpatikus megjelenésével, különös szépségével azonnali vonzalmat ébresztett mindenkiben. Én sem voltam kivétel. Valami önkéntelen meghódolás volt ez a nő előtt, akit a férfi magasabb piederasztálra helyezett maga mellől csak azért, hogy imádhassa. Elősegítette ezt a vonzalmat, hogy szerepem szerint eleinte nekem kellett őt felfognom haldoklásában. Thime tökéletesen beszélt németül. Valószínű, hogy német származású volt, bár egyáltalában nem volt germán típus. Különösen a szeme alatti szokatlan erős barázda — ez mintegy kimélyült könnycsatornának tűnt fel — növelte arcának érdekességét, mely mintegy természetes aláfestésnek látszva, mélylyé tette tekintetét. Figyelmességeimnek finoman szabott határt. Ha Thime, a sugó és a már említett magas szőke színésznő, meg én együtt voltunk, csak németül folyt a társalgás, úgyhogy a direktor meggyezte, hogy germanizáljuk társulatát. A sugó, mint minden titkok tudója, elmondta nekem, hogy Thimének nagy multja van, mert Oroszország nem régi teljhatalmú diktátora, a szeniális Kerenszky dicsekedett kegyével. Ez aztán növelte nimbuszát. Egyébként Thime messze kimagaslott társnői közül. Szerény, szíves modora dacára olyan volt, mint hattyu a ludak között.

Tekintélyét növelte sokoldalú tehetsége, mert míg mi a kiváló tragikát bámultuk benne, addig Petrográd egy másik színházában neki, mint operettprimadonnának tapsolt a közönség. Én majdnem kételkedtem ebben, de a társulat minden tagja meg erősítette.

A darab februárban került színre. Thime játszotta Miller Lujzának a szerepét, Jurjev az elnök fiát. A mi szerepünk az volt, hogy a szerelmes ifjút, akit az apa el akar szakítani az alacsonyorsú leánytól, erőszakkal elcipeljük. Szóval amolyan „fogd meg” szerepem volt, vagy hogy magamnak is hizelegjek, amolyan udvari testőr, aki kötelessége teljesítésében ha nem is hal meg, de vérét ontja uráért. Az elnök, az apa parancsa szerint nekem el kell a szerelmes ifjút fognom. De az sem pipotya ember ám! Kardot ránt és belémszúr. Erre engem Orday Péter és egy másik színész egy lépcsőn kicipel a színpadról. A halottat oly tökéletesen adtam, annyira elhagytam magamat, hogy Péter barátom, no meg a muszka is izzadtak a cepelésben s morogtak. Mikor aztán jelenésemnek vége volt, a kulisszák mögött tanuja lehettem annak a kiváló művészetnek, amellyel a mérget ivott szerelmes pár meg játszotta a haláltusát.

Ettől fogva felváltva játszottuk hol a Navarrai Henriket, hol az Ármány és Szerelmet. Sok apró humoros epizód történt színészkedésem alatt. A Shakespeare-darabban van egy karddal vívott csetepaté. Ebben az egyik színészt az orrán véletlenül megsebesítették, úgyhogy kiserkedt a vére. Persze, éktelen patáliát csapott a folyosón, míg mi halálra nevettük magunkat bosszankodásán. Ugyancsak ebben a darabban van egy jelenet, amikor a színpad mögül távoli zaj hallatszik. A direktor egyszer a nézőtérrel hallgatta ezt, de sehogysem volt megelegedve vele. Minket, magyarokat — két bajtársam mint diszítő volt még ott alkalmazva — kért meg a zajcsinálásra. Csaptunk mi aztán négyen olyan éktelen zajt, hogy a direktorné maga rohant ki elcsitításunkra. Ez a bódító illatú asszony különben incselkedő természetű volt. Ugyanebben a darabban közvetlenül a kulisszafüggöny mögött vártuk jelenésünket. Mikor aztán elhangzott a hívó szózat, a direktorné szétlebbentette a függönyt s mi hatalmas alabárdal marconán beléptünk. Egyik este a földön úszó hosszú kulisszafüggönyt nem dobta el a direktorné, úgyhogy az jobb lábamra egy kissé rátekeredett. Így aztán egyik lábam félig kint volt. Hiába ráztam a lábamat, a függöny rajt maradt, a direktorné pedig egy fél világért nem segített rajtam. Most aztán, ha szerepem szerint egyet lépek előre, akkor menthetetlenül hasravágódom s a négyméteres alabárdal úgy talállok valakit fejbekölintani, hogy az

egész életére megemlegette volna az én petrográdi színészkedésemet. Míg én izgatottan, izzadva figyeltem, hogy mikor veszik igénybe az én karhatalmamat, azalatt a direktorné gyöngyöző, elfojtott kacagást hallatott, s mikor végre minden baj nélkül kikecmeregtem a kulisszák mögé, ott találtam őt, amint térdét verte nevetésben.

A Schiller-drámában ennél is nagyobb bajba jutottam. Amint mondtam már, nekem kellett a szerelmes ifjút elfognom. Az apa háromszor mondja: „Vigyétek!” Minden fölszólítás után úgy kell tennünk, mintha meg akarnók fogni a kedveséhez ragaszkodót, de mivel az kardjához kapkod, hát visszahőkölünk. A parancs harmadszori ismétlésére nekem azonban tényleg meg kell ragadnom Jurjev, mire az kardot ránt s a hónom alatt elszúr, ami a közönségben a leszúrás teljes illúzióját kelti. Egyik este aztán látom ám, hogy Jurjev a második felszólításkor még mindig nem tudja kardját a zsinórok közül kiszabadítani, csak bajlódik vele. Elhangzik a harmadik felszólítás is, de Jurjev még mindig fegyvertelen. Nekem azonban szerepem szerint meg kell őt ragadnom. Hozzákapok, erre ő ököllel mellbe vág s azt súgja, hogy menjek. Erre én szabályszerűen, mint aki megkapta a magáét, elájulok s cepeltetem magam kifelé. De pár pillanat múlva hallom ám, hogy az elnök, az én uram és parancsolóm, azt súgja utánam, hogy „még egyszer“, mert látta, hogy Jurjev közben kiszabadította kardját. Most nekem azt kellett megjátszanom, mint mikor valaki az erős ütés okozta kábulásból magához tér. Föltápáskodtam tehát s az elnök újabb parancsára most már igazi harcias módon mentem neki Jurjevnek, míg végre megkaptam a nekem járó szurást s aztán vihettek most már igazán kifelé. Így haltam meg kétszer egy jelenetben. Ez az incidens bosszantott a felvonás végéig, mert nem tudtam, hogyan ítélik meg szereplésemet. Nagy öröömömre azonban komolyan gratuláltak, hogy ügyesen fogtam fel a dolgot s megmentettem a jelenetet a komikumtól. Ezt csak akkor hittem el, amikor a nézők között lévő egyik bajtársam, aki először látta a darabot, kijelentette, hogy nem vett észre semmit. Ettől kezdve aztán Jurjev, ki most már nagyon meg volt elégedve velem, mindig még a színpad mögött rendbe hozta kardját.

Egész havi gázsím 29.325 rubelt tett ki. Ehhez járult 24.580 rubel praemium. E tekintetben vezettünk, mert a praemiumot a fellépések száma szerint fizették. Ruhára kaptunk havi 8000 rubelt. A mostani szemmel nézve ez igen neveltséges összegnek látszik. De gondoljunk arra, hogy 1921 februárjában mit ért itthon 180.000 korona, mert a rubel a koronának addig kétszeresesen a háromszorosa volt.

SZÖKÉSI TERVEK.

A hébe-hóba kapott nyers élelmiszereinket zsír, vaj, hagyma és más fűszerek hiányában nem tudtuk rendesen elkészíteni. Ilyeneket igazán „suba alatt” árultak ugyan a Nikolajev-pálya-udvar közelében, de — mivel a kereskedelem tilos volt — ez az eladót is, vevőt is bajba keverhette. Magam is árultam itt egyszer szappant s különös szerencsémre, bár a vevők és eladók jó részét körülfogta a vörös katonaság, még idejében kisíklottam a körből. Szívfacsaró látvány volt, amint a lerongyolódott uri asszonyokat, férfiakat elvitték a cukorgyár nevű börtönbe, mely gyújtófogház-féle volt. Biztosabb bevásárlási forrás volt a „spekuláns”. Csak így neveztük magunk között azt a derék rigai németet, aki a Furstadtszkája utca 43. II. emelet 17. szám alatt lakott. Valamelyik bajtársam vitt el hozzá s megbízható embernek mutatott be. Ettől fogva a derék Karl Embom gyakran adott nekem halat, húst, hagymát, vaját többnyire sóért, mert Barnaulból hozott készletem még nem fogyott el. Úgy emlékezem, mintha csak tegnap történt volna, azokra az utakra, amelyeken hozzá szoktam menni. A Szmolniból a Tverszkáján mentem át, innen a Tavricseszkij-kertbe jutottam. Ennek jobb szélén volt a régi duma. A kert nappal téli sportot űző gyermekhaddal volt tele, akik csuszkáltak, hógolyóztak, szánkóztak. A hatalmas park fáinak az ágai kopáran meredeztek az égre, mintha kiaszott csontvázkarok volnának. A kert tuló felében egy nagy garage állott, melyben magyar honfitársaim is dolgoztak. Ezután jött a Furstadtszkája. Az óvatos Embom egy lesőllyukon át kémlelte a jövevényt s ha nem volt ismerős, be sem engedte. Az egész család igen szimpatikus volt. Az öregedő házaspárnak volt egy eladó leánya, Margo, aki énekesnőnek készült. Kedves, megnyerő modora volt, de szépsége nem gyakorolt rám különösebb hatást. Érdeklődésemet csökkentette az a körülmény is, hogy egyik magyar kommunistának a menyasszonya volt. Szülei váltig ellenezték ezt a szovjet-módra megkötendő frigyet, de egy befolyásos pártemberrel nem mertek ujjat húzni. Egyszer éppen akkor találtam menni, amikor a vőlegény is ott volt. Embom az éléskamrába tessékelt be s ott dideregtem a nyers húsok, burgonya, répa között vagy másfél óráig. Viszont egy másik alkalommal meg a vőlegény jött akkor, amikor engem a család teára látott vendégül. Gyorsan betuszkoltak Margoval együtt a leány szobájába, ráhúzták az ajtóra a hatalmas perzsaszőnyegfüggönyt s egy jó órán át félhomályban üldögéltünk.

Mikor már elég bizalmas ismerősök voltunk, megpendítettem, hogy szeretnék megszökni. Embom eleinte hallgatott, majd kijelentette, hogy neki vannak határszéli finn ismerősei, akikkel kereskedelmi összeköttetésben áll, megpróbálja nyélbe ütni a dolgot. Az egyik finn ismerőse hetenként meg szokta látogatni, majd megemlíti neki a dolgot. A mi vágyaink netovábbja Finnország volt, mely közvetlen szomszédságban van. Igaz, különböző hírek keringtek a szökevények sorsáról; azt mondogatták, hogy a szerencsésen átjutottakat a finn járőr visszaadta az orosz határőröknek; de mi inkább azt a verziót hittük el, hogy udvariasan fogadják a magyarokat, beviszik az első finn városba, Teriokiba, ott friss öltözetet kapva, Wiipuriba (Viborg) szállítják őket s ott várnak mindaddig, míg hazulról az igazolásuk meg nem érkezik. Engem különös, meleg vágy vonzott Finnországba. Foglalkozásomnál fogva is ismertem nyelvük egyes szavait s tudtam, hogy a finn nemzet nagy fia, Setälä jól tud magyarul. Beleéltem már magam abba a gondolatba, hogy a híres finn várost, Abot felkeresem, elmegyek Helsinkibe (Helsingfors), megnézem az Imatrát. Krasnojarszkban sok német könyvet olvastam Finnországról. Sajátom volt Johann Jakob Meyer „Vom Land der tausend Seen“ c. nagy műve, mit Bergenből hozattam meg Andreas Visted közvetítésével. Sejtettem, hogy az ezertő országa ritka természeti szépségekben gazdag. Most aztán Petrográdon kezembe akadt több prospektus, amelyek angol és német nyelven hirdették a finn föld páratlan szépségeit.

Az esetleges szökésre Kisfaludy, Bencsics és én szövetségeltünk. Kiterveztünk minden lehetőséget és vártuk Embom híradását. Időközben Pászti Mihály bajtársamat is beavattuk a tervbe, ki most államvasuti intéző. Az ő közvetítésével csatlakozott tervünkhöz N. százados és K. hadbíró százados, utóbbi jelenleg már altábornagy. Ők egy a Szmolnihoz közeleső kórházban voltak alkalmazva. Közben napok, hetek multak el, az idő márciusba fordult, de Embom finn barátja csak nem jelentkezett. Járt ugyan nála, de azt mondta, hogy fontolóra veszi még a dolgot. Nekünk pedig nagyon sietős lett volna a szökés, mert a téli utra sokkal jobban fel voltunk készülve, mint egy esetleges tavaszira, amikor egy csomó olvadozó folyó és tó állja utunkat. Időközben a finn megint járt benn Embomnál, határozottan most sem nyilatkozott, roha Embom utján gazdag honoráriumot ígértünk neki. Véleményünk szerint nem járhatott nagy veszedelemmel az út olyan ember számára, ki a határszéli viszonyokkal ismerős. Hallottuk, hogy félkilométerenként állanak a határőrök s hogy a határ sok helyütt az erdőben húzódik. Hallottam arról is, hogy nagy csem-

pészés folyik a finn határon, egész csordákat terelnek át Finnországból ide. Annyit tudtunk, hogy egy darabig vonaton is kell mennünk, ezért a Viborgi~ (vagy Finn) pályaudvaron terepszemlét tartottam, mert erre én értem rá legjobban. Minden nap úgy feküdtünk le, hogy hátha a másnap lesz az indulás napja, ezért kis batyunkat is elkészítettük, de a várva várt nap csak nem akart elkövetkezni.

Míg így folyt az idő, két esemény is megzavart. Répásy szerelő lakótársamat minden ok nélkül letartóztatták s bezárták. Ruhát én vittem be neki a Spalernája utcájában lévő vizsgálati fogházba, mely minden petrográdi börtön között a legrémesebb volt. Itt dőlt el a rab sorsa; vagy agyonlőtték, vagy más börtönbe szállították. Féltünk tehát attól, hogy egy szép napon csak minket is hasonló sors ér, hát mindenképpen szerettük volna, ha Petrográd mögöttünk van.

A másik eset velem történt. A már többször említett magas szőke színésznő házassági ajánlatot tett. Elmondta, hogy szeretne megszabadulni ebből a pokolból, ahol az ember élete egy pillanattig sincs biztonságban. Németországba akar kimenni, de oda csak úgy juthat ki, ha valamelyik hadifogoly, mint külföldi állampolgár, nőül veszi, s akkor, ha hazaszállításra kerül a dolog, ő mint feleség minden akadály nélkül vele mehet. Csábító színekkel ecsetelte ajánlatát. Ha ráállok, az egész csak annyi időbe kerül, míg megkötjük a szovjetházasságot. Ettől fogva ő az én feleségem, vele együtt lakom, gondoz, ápol, főz rám s Németországban elhagyhatom az első állomáson. Leplezetlen őszinteséggel mondott el mindent. A vér a fejembe tódult. Sokkal szebb volt a szőke színésznő, semhogy ajánlata közömbös lett volna rám. Két érzés küzdelme folyt bennem ettől fogva. Vágyódtam a finn földre, viszont csábított a házasság is, mely nem rótt rám semmi köteleességet. De józanabb perceimben rájöttem arra, hogy egy meleg, puha családi fészek csak elnyomja bennem a honvágyat. Láttam ezt néhány bajtársamnál. Már Krasznójarszkban, a hajógyárban is küszködni kellett, hogy vajjon a vonzó, pihenést nyújtó ágyat válasszam-e, vagy pedig a szenvedéseket, a kóborlást, mik hazámhoz közelebb hozhatnak. Éreztem, ha belemegyek ebbe a kalandba, nehéz lesz önállónak lennem. Herakles választja tehát megismétlődött az én életemben is. Arra is gondoltam, hogy elfogadom az ajánlatot; de hátha egy napon megjelenik a várva várt finn s míg engem ez a szőke Calypso magához láncol, azalatt barátaim a szabad és rokon finn nép között várják már a végleges szabadulást. Ki tudom-e akkor állani a szenvedéseket, ha arról értesülök, hogy bajtársaim

hazajutottak s itthon azt beszélnek majd, hogy én, noha megszökhettem volna, megnősültem? Viszont az a gondolat is bántott, hogy egy nőt, aki bízik bennem, cserben hagyok. Megfosztom minden reményétől s a lovagiatlanság vádját veszem magamra s a megsértett női hiúság esetleges bosszúját zúdítom magamra. Szerencse, hogy gondolkodási időt kaptam s nem kellett azonnal nyilatkoznom. Későbbi sorsom azonban arról győzött meg, hogy két kézzel kellett volna az ajánlaton kapnom s rájöttem, hogy azoknak volt igazuk, akik úgy vették az életet, ahogyan az kínálta magát.

Szökési tervünk ezenközben semmit sem haladt előre, mert a finn komoly tervvel még mindig nem állott elő. Húzta, halogatta a dolgot, úgyhogy már-már gyanakodni kezdtünk. Szerencse, hogy csak Embom közvetítésével érintkeztünk egymással. Ekkor már nagyon megharagudtunk az egész finn nemzetre. Azt mondtuk magunkban, hogy ezek is éppen olyan lusták, mint a muszkák, akik évszázadokig leigázva tartották őket. Pedig éppen ideje lett volna elhagynunk Petrográdot, mert hallomás útján egyre jobban megismerkedtünk a szovjet barbarizmusával. A Tavricseszkij-kertben levő garageban a magyar hadifoglyok közül egyik rémes eseményeket beszélt el Kisfaludynak. Egyik orosz sofförtársukat egyik éjjel teherautójával, amelyen kenyeret szokott szállítani, a Spalernája utcában levő börtönhöz rendelték. Egyszer csak megnyílt a börtön ajtaja s alsóruhára vetkeztetett, gúzsbakötött hül-lákat dobáltak az autóra. Mikor megtelt, felszállt melléje egy fegyveres őr s megjelölte a célt, ahova hajtania kell. Ettől a látványtól az orosz sofför idegbajt kapott, félrebeszélt. — De más kegyetlenségekről is szállingóztak hírek. Azt beszélték, hogy ennek a börtönnek is van egy parafa zárkája. A vallani nem akarót ide bezárják. Aztán mikor a fulke levegője fogytán a delikvens már fulladozni kezd, kiengedik. Így aztán a szerencsétlen elárulja az ellenforradalmárok nevét. Azt is suttozták, hogy a börtön pincéjében nagy ismétlő pisztolyokkal lövik agyon a kivégzendőket. Sokat beszéltek a kínai női zászlóaljokról, amelyek a szabadban lefolyt agyonlövétéseknél aktív szerepet vittek. E kősa híreket nem lehetett ellenőrizni, de aki olvasgatott Oroszországról, az tudja, hogy az uralmon levő mindenkori orosz kormányok semmi vérengzéstől sem riadtak vissza. Így a cári uralom az 1905-iki petrográdi lázadást a legnagyobb cinizmussal fojtotta el. Különben magam is fűltanúja voltam annak, hogy a fel-lázadt krasznajarszki helyőrség egy részét, egy egész zászlóaljat, egyetlen éjszaka lemészároltak.

Csak ilyen terrorral tudta magát tartani a bolsevizmus.

Petrográdon két rétegre támaszkodott ez a kegyetlen rendszer. Az egyik a vörös hadsereg, a másik a tengerészlegénység volt. Ha az egyik elégedetlenkedett, akkor sakkban tartották a másikkal úgy, hogy bővebb élelmezést adtak neki. A vörös hadsereg különben száználmas képet nyújtott. Húszesztendős suhancokból állott nagyjából. Ruházatuk székelye volt a rezsimnek. A legnagyobb hidegben nádból font papucsban teljesítettek szolgálatot s fegyverüket át kellett adniok a felváltó őrnek. Látszott, hogy a vezetők nem bíztak a gyűlevész népségekben, mert nem igen volt náluk tömegesen fegyver. Élelmezésük is gyatra volt; azért esett meg gyakran, hogy vörös katonák megtámadtak és kiraboltak kenyeret vivő kincstári autókat. A kenyérről legjobb nem beszélni. Ez olyan volt, mint a sár. S ha még lett volna elég belőle! Az utcákon hatalmas sorállások jelezték, hogy a népet boldoggá tévő szovjet kenyeret oszt boldog és a cári zsarnokság alól felszabadított polgárainak. Amit e téren tapasztaltam Oroszországban, az a legarcátlanabb szemfényvesztés volt. Nem a népek felszabadításáról volt itt szó, hanem egy, az uralmat magának megkaparintó klikk minden képzeletet felülmúló kegyetlenkedéséről, mely a maga elvakult egyoldalúságában hihetetlen naivsággal és vérengzéssel akart egy egész hatalmas birodalmat csufondáros téveszmék prokrusztessi ágyába beleerőszakolni. Didergett tehát egy falat kenyérért az az orosz nép, melynek habfehér volt a kenyege. Az ország valóban jó cserét csinált, mert míg békeidőben a lakoságnak csekély százaléka nyomorgott, most koldusbotra jutott az egész ország. A városok lakossága a szó legszorosabb értelmében az éhhalállal vívódott, nem említve azt az óriási veszteséget, mely a tudomány és művészet passzivitásával érte Oroszországot. „Inter arma silent Musae” — mondja a latin példabeszéd. Itt pedig egy irtó hadjárat folyt mindaz ellen, ami a régi evolúció terméke volt. Nem tudom, miképpen irta volna meg Madách a falanszter-jelenetet, ha átélte volna az orosz kommunizmust. Az a rideg, fagyos szél, mely ebből a színből amúgy is felénk árad, csontkemény halállá változott volna bizonyára.

De a kiváltságosok pajokja (pajok = élelmezés) nem ilyen volt. A legszebb nők, úde, fiatal leányok, leendő anyái egy új orosz generációnak, szinte kényszerítve voltak arra, hogy a szovjet-urak ágyasai legyenek, mert ezzel gyakran családjukat is megmentették az éhhaláltól. Hogy az éhező néphez viszonyítva milyen jólétben usztak a főkorifeusok, elég legyen például az, hogy Zinovjev u. n. reprezentációs-pajokat huzott az államtól, melyben naponta egyéb földi jók között nem kevesebb, mint 15 kg. csokoládé is szerepelt.

Ebben az áldott rendszerben a lelket a külföldön is hirhedt cseka tartotta. Ez egy rögtönítelő bíróság volt, mely ritkán szokott kegyelmet osztani s a büntetésnek majdnem kizárólag csak egy nemét ismerte: a kivégzést. E név kiejtésékor mindenkinek hideg borzongott a hátán s aki pedig foglya lett, az búcsút vehetett ettől az árnyékvilágtól.

Egyik este Pászti Mihály azt az üzenetet hozta N. századostól, hogy Embom fontos hírrel vár bennünket. Mindhárman elmentünk hozzá s ekkor végre elénk tárta a szökési tervet, ahogyan a finn azt vele közölte. Eszerint oroszoknak kellett öltöznünk s úgy tennünk, mintha burgonyát vásárolni mennénk a határ felé. Egy-két üres zsáknál egyebet ne vigyünk magunkkal, hogy gyanút ne keltsünk. A finnlandi pályaudvaron 15 verszt távolságra minden baj nélkül adnak jegyet mindenkinek. Suvalova nevű állomáson ki kell szállnunk s innen az országon kell mennünk Poroskino község felé. Az országon felállított orosz öröknek azt fogjuk felelni, hogy burgonyáért megyünk. Ha sikerül aztán így Menzari és Kavgolova nevű falukon átjutnunk, akkor megérkezünk Oszeiki nevű finn községbe, itt a nyolcadik versztikőnél kérdezősködés nélkül bemegyünk Filipp Matkievics Karbone házába (így hívták a finnt), aki éjszakára a szénapadláson fog elrejtetni bennünket. Aztán hajnali két óra tájban sítalpon elindul előttünk a három versztre fekvő határ felé úgy, hogy mi pár száz lépésnyi térközökkel követjük.

Igy szólt az utasítás. Érthető izgalommal hálálkodtunk Embomnak, aztán megajándékoztuk. Én még butorszállító koromból való szerzeményeimmel ajándékoztam meg a családot s neki adtam még Barnaulból magammal hozott néhány pár bőrtalpat, pár orsó cernát és maradék sómat. Embom azzal vált el tőlünk, hogy vállalkozásunk sikeréről Karbonétól ugyis értesül, tehát ne írjunk. Az utasítás szerint két nap múlva kellett indulnunk korán reggel. Az első meglepetés az volt számunkra, hogy K. százados nem jöhet, mert vakbéloperációnak kell magát alávetnie. Leszünk tehát négyen. De már napok óta kósza hírek szállingóztak arról, hogy Kronstadtban a matrózok fellázadtak. Most meg már mindenki izgatottan arról beszélt, hogy egy Kozlovszky nevű generális a flottát hatalmába kerítette s Petrográd ellen irányítja. Az indulás előtti nap délutánján egy sürgős üzenet érkezett Margo utján, hogy másnap nem szabad indulnunk; biztos halálba rohanánk, mert kihirdették a rendkívüli állapotot, ami nem tréfadolog, kivált a szovjet kezében.

A KRONSTADTI LÁZADÁS.

A mi egyéni kilátásaink egyelőre megszűntek tehát, de helyébe jött a mindnyájunktól óhajtott esemény: a lázadás. Nagy szó volt az, hogy éppen a szovjet dédelgetett kedvencei lázadtak fel: a matrózok. Most már bizonyosra vettük, hogy hamarosan hazakerülünk, mert hogy Petrográd pár nap alatt fehér lesz, arra mérget mertünk volna venni. A balti flotta ágyui be tudnak löni Petrográdra, hiszen a kronstadti sziget talán tíz versztre fekszik csak a fővárostól. Az volt az érzésünk, hogy jó, hogy nem sikerült a szökés; ki tudja, hogy Oszeiki nem változott-e azóta hadszíntérre s könnyen otthagyhatta volna az ember a fogát. Kisfaludy szobájában gyűltünk össze s vérmes reményekkel tárgyaltuk a napi eseményeket. Bencsicsnek egy orosz asztalostársa, ki gyűlölte a vörösöket, hordta a vörös katonáktól ellesett híreket. Repülőgépek jelentek meg a város felett, melyek Kozlovszkyék röpiratait dobálták le. A lakosságot csatlakozásra hívták fel. Fanasztikus terveket szőttünk, hogy az első vonattal elutazunk s hátat fordítunk a szenvedések hazájának. Egyáltalán eszünkbe se jutott, hogy a lázadás sikere esetén ne jussunk haza, noha eddig az összes kormányváltozások abban az egyben, hogy a hadifoglyokat visszatartották olcsó munkaerőnek, pontosan megegyeztek.

Rövid időre a házassági ajánlat is kiment a fejből s a szőke hölgy sem zaklatott a válasszal, mikor a levegő tele volt izgalommal. De kezdett megtelni puskapországgal is! Egyszer csak ágyúdörgés hallatszott a tenger felől; ebből azt sejtettük, hogy az úgy kezd komolyra fordulni. De egyuttal meg is szeppentünk. Azt várnunk kellett, hogy ha a matrózok a várost is lövik, bizonyos, hogy a Szmolni, mint a végrehajtó bizottság székhelye, kapja az első lövéseket. Az épülettömbön terepszemlét tartva arra az eredményre jutottunk, hogy Kisfaludy és Bencsics lakása, noha a második emeleten van, nincs közvetlen veszélyben, mert két szárny van még alatta. De nagy bizakodásunk közepette is megmegrezdült az ablak, mert minden valószínűség szerint a kronstadtiak nehéz ágyúkkal lőttek. A mi lakásunk meg éppen biztosnak látszott, mert a földszinten laktunk s vastagfalú épülettömbök álltak volna a lövedékek útjában.

Izgalmas reménykedésben teltek-múltak a napok. A városban, noha az élet rendes kerékvágásban haladt, nem igen mutatkozunk a rendkívüli hadiállapot miatt. Azonban a nagy titkolózás dacára többnyire mindenről értesültünk. Így tudtuk azt is, hogy a vörösök valami vasuti töltést állítottak helyre a tengerparton,

amit a matrózok szétlőttek. Mikor a töltés készen volt, a következő félórában már újból szétlőtték. És ez így ment többször egymásután. Míg emberek nyüzsögtek a töltésen, addig csend volt; mihelyt a helyreállítás után eltávoztak, a kronstadtiak azonnal szétlőtték ismét. Ekkor az a hír volt elterjedve, hogy, mivel a matrózok még a lázadás kitörése előtt a beépített parti védőütegeket hasznavehetetlenekké tették, Trockij Moszkvából messzehordó ágyukat hozat. Míg ezek meg nem érkeznek, addig döntés nem várható. Az ágyuk megérkezéséig több nap telt el s már jól benne jártunk márciusban. Az idő is kezdett enyhülni, az ereszeken megcsordultak a jégcsapok s apró tócsák elkezdtek a hólétől. Lassan fenyegetett az az időszak, mikor az ezertő országában minden olvadozik. Mi lesz velünk, ha a lázadást elnyomják s mi mégis szökésre kényszerülünk?

A harcban bizonyos fásultság mutatkozott. Ez átragadt azokra is, akik érdeklődéssel figyelték. Már mi sem fűztünk valami nagy reményt a matrózok sikeréhez s újra bele kellett élnünk magunkat a lelketőlő továbbmaradásba. Arra is gondoltam, hogy jó lenne mégis elfogadni a szőke színésznő ajánlatát. De mi lesz tavasszal, ha kifakadnak a virágok s bennem a tavalyi vándorlási vágy újból kilobban? Hogyan titkolom én akkor feleségem előtt, hogy meg akarok mellőle szökni? Egyelőre azonban az újabb események elterelték gondolataimat. Az új ágyuk megérkezésével erőlesebb akciót kezdett Trockij, a vörös hadügyminiszter. Egész nap ágyubömbölés hallatszott a városban. Egyik ebédnél aztán lesújtó hírek kezdtek terjedni, hogy Trockij elfoglalta Kronstadtot. Lassan a részletek is ismertekké váltak. Hallatlan és a hadászatban szinte szokatlan módon foglalta el a vörös hadi népbiztos az erődöt! Katonáit fehér hóköpenyekbe öltöztette s a jég fölött hasig érő vízben kergette a tengeri erőd ellen. Éjjel ütöttek rajta az erődön s azt elfoglalták a hasig vízben lubickolók. Hogy mennyi életet kívánt ez a barbár ostrom, arról nem szólt a krónika; fontos az eredmény. Úgy hirdett, hogy Kozlovsky tábornok néhány hajóval idegen vizekre menekült. De az a hír is járta, hogy visszavonás támadt a generális és a matrózok között s ennek a következménye volt a kudarc. A szovjet leverte tehát ismét egy helyi jellegű felkelést, mint már oly sokat azelőtt és azóta is. A büntetés persze nem maradt el. Magam láttam, amint pár száz matrózt kísért a vörös katonaság s azt mondják, hogy ezek közül másnap már egy sem élt. De elhamarkodott dolog is lehetett ez a lázadás, hiszen Kozlovsky sem feleségét, sem leányát nem helyezte biztonságba, ezek a szovjet foglyai lettek.

Letört tehát ez a reménységünk is. Most már még dühösebbek lettünk a finnre, hogy annak idején halogatta a szökést. Március 20-ika körül jár már az idő, Isten a megmondhatója, lesz-e még alkalmunk szökni, vagy nem. Most már úgy gondoltuk, hogy inkább a magunk erejére kell támaszkodnunk és délnek kellene mennünk, semmint északra. Elővettük a térképet s pontos tervet eszeltünk ki, hogy egy határt képező tavon eljussunk Esztorországba. Mindehhez persze meg kell várni a teljes tavaszt, hogy cipőben gyalogolhassunk, hogy a sok hólé ne legyen utunkban.

Kronstadt bevétele után pár napig csend volt az egész városban. Március huszadika után, ha jól tudom, nagycsütörtökön a Szergejevskájáról írásos parancs érkezett, hogy másnap d. u. 2 órakor fontos megbeszélés végett jelenjék meg ott mindenki. Akárhány volt közülünk, akinek rossz sejtelmek voltak, de ezt a gyanakodását az optimisták eloszlatták. Hiszen, mondogatták, ha el akarnának bennünket fogni, ehhez az oroszoktól kaphatnának fegyveres erőt. Annyi bizonyos, hogy nem könnyű szívvel mentünk a monarchia régi követségi palotájába. Én ösztönösen egy egész száz grammos csomag dohányt vittem magammal, hogy egyik izgalmamat a másikkal ellensúlyozzam. Napsütéses márciusi délután volt. Az utcákon száz meg száz tócsa vizében tükrözte magát a ragyogó nap. Semmi sem mutatta, hogy egy csomó ember szabadságát pár óra múlva végleg elveszik. Mikor az ismert kapun befordultunk, Cs. elvtárssal találkoztunk, aki engem a Varsói pályaudvaron decemberben, mikor Petrográdra megérkeztem, le akart tartóztatni. Kajánul mosolygott, mintha azt mondta volna, hogy no, végre mégis csak bejöttél a mi utcánkba. Ha akkor abban a pillanatban fel tudtam volna fogni e mosoly értelmét, rögtön visszafordultam volna, mert fegyveres őrt nem láttam.

Lassan-lassan begyülekeztünk mind. Nemcsak mi, a Szmolniban alkalmazottak kaptunk idézést, hanem a városban dolgozó többi hadifoglyok is. Régi ismerősök találkoztak itt össze, akik nem is tudták egymásról, hogy egy városban élnek. Mikor már lehattunk vagy hatvanan, belépett Grósz elvtárs, egy görbe orrú magyar zsidó s egy pódiumon elkezdett valami névsort olvasni. Kevés embert gyűlöltem meg úgy, mint ezt. Hihetetlen antipátia áradt belőle s oly fokra tudta egyénisége az emberben a haragot ingerelni, hogy kész lett volna letűni. Névsorolvasás közben gyanús emberek váltak még gyanúsabbá előttünk. Volt a Szmolniban egy Benke nevű fogoly szárlós, zsidó vallású egyén, akit ezen a néven is, meg más néven is felolvasott Grósz elvtárs. Ezt is, meg egy másik zsidó vallású tisztet is elbocsátott Grósz.

Persze egyszerre kinyílt a szemünk. Most értettük meg, hogy miért jártak ezek oly sokat a Szergejevskájára. Azokat, akikről kétségtelen volt, hogy nem tisztelték, elbocsájtották. Ezek között volt Nagy Károly lakótársam is. Rögtön átadtam neki még Bar-naulban szerzett arany stopper órát — ezt a finnek szántam, ha átszöktet — s pénztárcámat és megizentem vele Boriszovlevszkynek, hogy engem már ne várjanak. Rá pár pillanatra Grósz elvtárs kijelentette, hogy le vagyunk tartóztatva. Aztán nyom-ban eltűnt.

Első érzésünk az volt, hogy csúnyán rászedtek bennün-
ket. Először keserűen neveltünk ezen, de aztán elszomorodtunk. Nem sejtette senki a legközelebbi jövőt, csupán annyit tudtunk, hogy valamelyik börtönbe dognak bennünket. Hosszabb ideig hagytak magunkra. Nem tudnék arról a hangulatról pontosan számot adni, ami akkor lett úrrá felettem. Valami tárgyaltalan gyű-
lölet, önszemrehányás, szégyen és bosszúság ömlött el lelkemen. Mikor Grósz később megjelent, vele jött már néhány fegyveres orosz is és Káldor elvtárs. Egy írást szorongattak markukban, majd körbe fogtak bennünket s kísérték ismeretlen cél felé. A nap már bucsuzóban volt; piszkos pocsolyákon gázoltunk át, ami-
kor megérkeztünk a Cseka hirhedt utcájába, a Goročovája ul-
cába. Most már tudtuk, hogy a Csekára visznek bennünket. Olyan volt ez az utca, mint egy kihalt síkátor. Miként a madár a dög-
letes büzt lehelő tavakat elkerüli, mert azok halálát jelentik, azon-
képpen kerülte ezt az utcát mindenki. Egyik épületbe bevitték bennünket, majd ismét másikba, míg végre megtalálták azt, ahol az illetékes bíróság ítélkezik felettünk. A folyosón a főbejárattal szemben két tábori ágyú ásitott ránk a folyosók végei, kanyarodói meg voltak rakva gépfegyverekkel. Ez a barátságos berendezke-
dés jelezte azt a bizalmat, amellyel a boldoggá tett néppel szem-
ben viseltettek. Különféle termeken cipeltek bennünket át. Min-
denütt vettek fel rólunk valami jegyzéket, míg az órák gyorsan peregtek. Izgalmamban egyik cigarettát a másik után szívtam el s megosztottam dohányomat bajtársaimmal, pedig a finom dohány ekkor már nagy kincs volt Petrográdon. Volt a zsebemben egy kis német könyvecske, amit a Szmolni valamelyik kályhája mel-
lől a gyujtalékpapirosokból mentettem ki. Ha jól tudom, a Reineke Fuchs népies feldolgozása volt, ami jobban tetszett nekem, mint Goethe hasonló című eposza. Mikor aztán az olvasásban is, a várakozásban is kimerültem, ledőltem a padlóra s elaludtam. Sokan követték példámat.

Éjfél felé egy bíró elé citáltak bennünket. Ez felolvasta nevünket arról az ívről, amit Grósz és Káldor hagytak itt. Ezen

a papiroson az állt még, hogy a magyar szovjet kéri a Csekát, hogy minket, mint veszélyes ellenforradalmárokat, tartóztasson le. Aztán faggatni kezdett bennünket, hogy mit követtünk el. De mivel mi semmiben sem voltunk vétkesek, fejét csóválta s meghozta az ítéletet, hogy további intézkedésig kényszermunkatáborba való internálásra ítélt bennünket. Ezzel aztán sorsunk meg volt pecsételve. Miután megmotoztak bennünket, előállott néhány autó, amikre felszálltunk. A Csekán igen emberségesen bántak velünk. Az izgatott most már csak bennünket, hogy át kell-e esnünk a Spalernája borzalmain, a vizsgálati fogházon. Az éjszakai autózás nem volt kellemes. Rám nézve pedig életveszéllyel járt. Mikor elindultunk, felszállt minden autóra pár cseka-ember. Mivel a mellettem állónak nem igen volt helye, azt parancsolta, hogy gugoljak le. Ekkor felhúzta revolverét, mellyel Isten tudja hány ártatlan életét oltotta már ki, s ez a felhúzott hatalmas revolver éppen a fejemhez ért. Még ma is borzadállyal hallom azt a hangot, mit a revolver felhúzása adott. Ezer szerencsém, hogy az autó nem zökkent, vagy a kommunista nem tántorodott meg valami véletlen folytán, mert akkor ösztönszerűen is valami után kapva okvetlen megnyomja a ravaszt s engem akaratlanul megöl. Ez több halált is jelenthetett volna, mert a többi ór azt gondolva, hogy szökés történik, elkezdett volna lövöldözni.

Szerencsére, nem történt bajom s kikerültük a Spalernáját is. Mikor a Néván áthaladtunk, már tudtuk, hogy a Kresztyibe visznek bennünket. Éjfél után két órakor megálltak a börtön előtt az autók s bementünk azon a kapun, mely csak hét hónap múlva nyílt meg előttünk újból.

A KRESZTYI.

Igy végződött az 1921-iki nagypéntekem. A börtönnek volt már körülbelül kétszáz hadifogoly lakója, akik hozzánk hasonló módon a Magyarországon fogva ülő népbiztosokért túszoak voltak. A tömeges szállítmány éjnek idején is felverte őket s mikor minket bevittek, mindenki a folyosóra tódult. Szemem azonnal elkapta Juhász alakját, aki ezekkel a szavakkal ölelt át: „no, fogtam én is egy jelős halat!” — idézve akasztófahumorról Tinódiából. Én meg ezzel köszöntöttem: „no, most aztán megtanulok franciául!” Juhász egyedül lakott egy cellában, tehát rögtön bevitt magához; ettől kezdve sorsunk ismét egybe volt kapcsolva. Valóban a szenvedésben, a csapásban nagy öröm volt rám nézve, hogy Juhásszal együtt lehettem, mert ő eddig is nem bajtársam, hanem testvérem volt.

A cella nem tett rám rossz benyomást. Olajfestéses falai, villanyvilágítása, fűtőteste arra engedett következtetni, hogy humánusan gondoskodtak már békeidőben is bizonyos rabokról. Csak egy ágy volt a cellában, tehát egy tartalékajlóból, mely alá téglákat raktunk, rögtön ágyat hevenyésztünk s Juhász papírjaiból, amiket a börtön nyomdájából cepelt haza, párnaaljat készítettünk. Ez az ajtó volt hónapokig az ágyam. A viszontlátás első óráiban az itteni életről kérdezősködtem, de Juhász figyelemből csak annyit mondott, hogy ki lehet bírni. Hamarosan ébredtem, mert fekvőhelyem nem volt éppen kényelmes, aztán hideg is volt, a fűtőtest boldogabb idők maradványaként csak azt hirdette, hogy rég lehetett, mikor a központi fűtés itt divatozott.

Nagyszombaton kimentek a Szmolniba néhányan holminkért. Nagy becsomagolt mindent egy zsákba, aminek idebent hasznát láthattam. Könyveim egy részét is beküldte. A börtönben szalmazsákot kaptunk, amit szalmával megtömve tűrhető fekhelyet készítettünk magunknak. Délben megkaptuk kenyerünket, ami egy napra félfontban (18 dkgr.) volt megállapítva. Egy óra felé ordítózás jelezte, hogy itt a leves, a napnak egyetlen étkezése. Ha jól tudom, dara-leves volt, amiben húsdarabok uszkáltak. Az eddigi orosz konyhán megedződve nem találtam rossznak. Négy óra tájban ismét nagy kiabálás verte fel a börtön folyosójának csendjét. Ilyen kiáltások hangzottak: francia kenyér, angol kenyér! Majd: sakk-kenyér, francia lekvár! stb. Értelmetlen bámulásomra Juhász megmagyarázta, hogy a szovjet a kulturát előmozdítja itt a börtönben. Ugyanis aki valamilyen nyelvi tanfolyamra vagy a sakk-körbe beiratkozik, az hetenként bizonyos mennyiségű kenyeret és lekvárt kap. Juhász is tagja volt néhány ilyen tanfolyamnak, tehát rögtön elrohant. De számtalan volt az az adag, amit itt a szellemi munkával lehetett keresni. Néhány tanfolyamért csak annyi kenyeret kapott Juhász, hogy azt egy pillanat alatt lenyelte. A kultúra gúnyolása volt ez; de a már régóta bent ülő bajtársak megmagyarázták, hogy az ember az utolsó morzsát is kénytelen felvenni. Az első leves-osztás aztán megmagyarázta, milyen kilátásaink vannak a jövőre. A földrehullott tészta- és húsdarabokat kapkodva szedték fel s versenyeztek azért, hogy kik vigyék vissza a fazekat a konyhába, mert ott esetleg valami maradékot kapnak.

A bezárásokkal kapcsolatban nagy igazságtalanságok történtek. Volt itt nemcsak magyar nemzetiségű, hanem osztrák is és pedig nemcsak tiszt, hanem legénységi állományú is. Elég volt egy jóhangzású név, egy intelligensebb arc ahhoz, hogy Káldor és Grósz elvtársak a börtönbe dugják az embert. Nem volt eb-

ben a tús-szedésben semmi rendszer, mert velünk is rabságra jutottak legénységi személyek és önkéntesek. Így a Szmolniban együtt dolgozott velünk egy Pethes József nevű bajtársunk, aki községi irnok lehetett Hevesen, önkéntesi joga sem volt. A mi sorsunkban osztoztak Tóth György, Ehrenberger József, Radványi Károly fogoly-munkatársaink a Szmolniban, egyéves önkéntesek. Összefogtak tehát boldog-boldogtalant kezesnek a Magyarországon fogva ülő volt kommunista népbiztosokért. Ezenkívül szedtek közülünk tíz főtúsz. Ezek között volt Udvardy százados is, akivel a hajógyárból együtt szöktem meg. Őt is elszállították a többi tényleges tiszttel innen; ha jól tudom, még március elején, de mindenesetre még a mi bezáratásunk előtt, mert vele itt nem találkoztam.

A *Kresztyi* nevű börtön — mely sok honfitársam emlékében gyűlöletes képeket kelt életre — a Viborszki Sztránán, az Arzenálszkája Náberezsnája 5. szám alatt feküdt a Névá jobb partján. Magyarul annyit jelent, mint *keresztek*; t. i. egy közös front két teljesen szabályos keresztbe épített börtönt fogott össze. A kereszt szárai egyenlők voltak. A baloldali keresztben nem voltunk sohasem, mert ott — legalább is úgy hallottuk — a kivégzendő bűnösök laktak. A jobboldali épületrészben kaptunk elhelyezést mi. A keresztnek a Névával párhuzamos s a középig terjedő szárában laktunk mi, túsok; ennek a közepén túl levő folytatásában az orosz rabok. A keresztnek ama szárában, mely a Névára merőleges volt, ismét orosz rabok laktak, a középen túl pedig a nőrabok. A börtönnek mindkét keresztje háromemeletes volt s a cellák előtt olyan folyosók futottak, mint a pesti házakban a lakások előtt. Hogy milyen nagy lehetett a börtön, arról fogalmat adhat az, hogy mi, hadifoglyok, kétszázötvenen megtöltöttünk egy keresztszárat. Régebben fogva ülő fogolytársaimtól, akik a petrográdi többi börtönt is végigszenvedték, lassan megismertem az egész akkor divatozó börtönrendszert. Akit elfogtak, azt többnyire a Spalernájába vitték. Ezt végigszenvedte Juhász és Répásy is. Elbeszéléseik a rémségek egész sorát tárták eléem. A spalernájai vizsgálati fogházban rácsokkal körükerített hatalmas szobák voltak, ahová belökték egyszerűen a rabot, ha férfi volt, ha nő. Itt kellett leélniök azt a többnyire tizennégy napit, míg sorsuk eldőlt s máshova viszik őket. Az ilyen helyeken, ahol az illemhelyek is benn voltak, a nők részéről erkölcsről, illemről, szeméremről szó sem lehetett. Ez a borzalmas élet — mert enni is alig adtak, a priccseken aludni alig tudtak — két hét alatt teljesen megtörte az emberek idegzetét s roncsocként kerültek más börtönökbe. Kevésbé volt börtönszerű a sokat

emlegetett cukorgyár, de a helyzet itt sem volt rózsás. Áránylag Petrográd legjobb börtöne a Kresztyi volt. Központi fűtéséért, olajfestéses celláiért már békeidőben ezt szokták a külföldieknek megmutatni, ha akadt kíváncsiskodó. A hideg miatt azonban bajtársaim itt is sokat szenvedtek. Ha valamelyik szert tett egy pincyke kis kályhára s azt — csövét a kéménybe vezetve — az udvarokon talált fadarabokkal s a nyomdából lopott papirossal fűtötte, okvetlenül földalatti zárkába dugták.

Volt azonban a kresztyibeli életnek egy fénykora is, amit mi már nem éltünk át. A börtön korábbi parancsnoka egy közmatróz volt. Ez visszaemlékezve a tengerparti kocsmákban átél mulatozásaira, ezt az életet restaurálta itt. Fogolytársaim mesélték, hogy esténként a kereszt közepén levő hatalmas nyolcszögben vidám balalajka-szó hallatszott s mivel százával volt itt a nőrab is, közönségessé lett a táncmulatság. Barátkozások gyakoriak voltak. Mikor ezt a felsőbbség megtudta, a parancsnokot egyszerűen elcsapta s ugyanitt bebörtönözte; a nők folyosóját eldeszkázták, az egyetlen ajtó előtt pedig őr állott. Mikor minket letartóztattak, e fénykornak már vége volt. Csak hírből ismertük azt. Igaz ugyan, hogy nem kellett állandóan cellánkban tartózkodnunk, de az udvarokra kimennünk csak meghatározott időben lehetett.

Alig múlt el egy-két hét, már mi, újonnan bezártak is teljes mértékben éreztük az éhséget. Ezt elnyomta bennünk egyelőre az, hogy többet foglalkoztunk eleinte önmagunkkal, mint azok, akik már hosszabb idő óta szenvedtek itt. Úgy lézengtünk, kódorogtunk, mint az elerőtlenedett, ketrecbe zárt oroszlán. Növelte ingerültségünket, hogy hírt hallottunk arról, hogy azoknak, akik a Szergejevskájá parancsát nem teljesítették, sikerült Esztország felé megszökniük. Így beszélték, hogy Melles, kit még Krasnojarszkból ismertem s ki most az Opera első koncertmestere, néhányad magával elérte az eszt határt. De mivel innen kijutni egyelőre nem lehetett, hát kénytelen-kelletlen mi is rúdhoz törtünk. Juhász egy finn nőtől a finn élő nyelvet tanulta, mert már Krasnojarszokban is foglalkozott ezzel. A börtönbe zárt finneket a petrográdi finn kolónia segítette élelmiszerral s mindent megtett kiszabadításukra. Juhász ettől a nőtől u. n. herkuleskását kapott; no de ettől éppen nem lettünk Herkulesek! Ez összepréstelet árpa vagy zab volt s ha nyersen ette az ember, a fogai közé ragadt, ha megfőzte, pép lett belőle. Én gyűlöltem a finneket, mert ha a mi Karbone barátunk nem olyan lusta, már régen Wlipuriban vagyunk. Undorral gondoltam arra, hogy én -- bár szakomnál fogva a hátralévő tanárvizsgámon jó hasznát vehettem volna --

szintén finnül tanuljak. Végző elkeseredésemben ráadtam magamat a franciára, amit még diákkoromban kezdtem, Krasznajarszkban folytattam, de aztán abbahagytam. Juhász volt a mesterem s miután keresztülettem magamat a Gaspey-Sauer-nyelvtanon, hozzáfogtunk közösen Maupassant „Yvette” c. gyönyörű novellájához. Juhász igen szerencsés praeceptor volt. E novellának bájos, az erkölcsi mocsárban is érintetlen virágnak maradt leány-alakja megkedveltette velem a franciát. Hamar emancipáltam magamat mesteremtől s a magam izlése szerint válogattam meg olvasmányaimat.

Persze, azalatt hetek, talán hónapok is elsiklottak s a kínzó éhség közepette szinte erőszakosan beletemettem magamat a franciába. A börtönnek volt egy elég nagy könyvtára is, melyben két-háromezer könyv lehetett összezsúfolva. Voltak latin, német, francia és angol, többnyire szépirodalmi művek az oroszon kívül. Sőt akadt még magyar is. A címére már nem emlékszem. Nem tudom, hogy talán valami régen itt szenvedő honfitársamtól maradt-e ez itt, vagy börtönlakó társaim adták be, elég az hozzá, hogy az a könyv azt hirdette, hogy magyar szenvedések és zokogások is megmegrázták a cellafalakat. Olvasmányaim közül különösen Maupassantnak azok a novellái ragadták meg figyelmemet, melyek a 70/71-es német-francia háborúból veszik tárgyukat. Elolvastam ugyancsak ennek az írónak „Erős mint a halál” c. regényét. Mikor legjobban éheztem, akkor sírtam végig a „Kaméliás hölgy”-et s már ekkorra olyan gyakorlatra tettem szert, hogy „A három testőr”-t könnyedén olvastam. Juhász ajánlatára ekkor Loti műveibe fogtam bele s először „Az izlandi halászok” kerültek sorra. Változatossá tette olvasmányaimat, hogy élvezhettem néhány kitűnő németnyelvű útleírást is, amikre Niczky nevű krasznajarszki barátom, a hajógyárban és a Szmolniban is munkatársam hívta fel figyelmemet. Sőt ráakadtunk néhány német kiadású Verne-regényre is. Ha jól tudom, Vernének „A föld felfedezése” c. műve magyar nyelven is meg volt. Szóval tanulásra, önművelésre idő is, eszköz is bőven lett volna, egy hiányzott ehhez: az egészséges idegrendszer.

A napok csigalépésben múltak. Most értettem meg igazán Petőfi sorait: hogy nagy művész a fogság szenvedése, minden órát századokra nyújt. A jégpáncél már régen eltűnt a Néváról s a folyóra néző folyosó ablakához nap-nap után elvándoroltam; a folyó vége napjában kétszer is visszafelé folyt, mikor befelé verte a tenger dagálya. Egy-egy propeller el-elsíklott szemünk előtt tele utassal, irigyelt szabad emberekkel. Vágakozásomat növelte, hogy kilombosodtak a fák; madarak csicseregtek; a ter-

mészet, mit a szovjet nem tudott megköötözni, ledobta téli láncait s mintegy új élet pezsgett az ég alatt. Bent napsütéstelen, szomorú homály vont be mindent, mely mintegy képmása volt annak a hangulatnak, mely kietlen ködként ülte meg lelkünket.

BÖRTÖNBELI ÉLETÜNK.

Még a mi bezáratásunk ideje előtt, amikor a nyomorúságos éhezés nem tette tönkre teljesen a kedélyt, a hadifoglyok megpróbálták mindent, hogy eltereljék figyelmüket szánandó, keserű helyzetükről. Felolvasásokat tartottak. Juhász mesélte nekem, hogy egy Á. nevű rabtársuk karácsonykor egy novellát olvasott fel, melynek tárgya életének karácsonyai voltak. A felolvasó azonban tulságosan visszaélt hallgatói türelmével, mert, mondjuk, 1900-tól kezdve felolvasta és elmondta karácsonyi élményeit. Darabig csak tűrték, de mikor már a tizedik karácsonynál járt, „elég! elég!” kiáltásokkal félbeszakították. Az én időmben már efféle humorról szó sem volt. Az éhezés teljesen agyongyötört bennünket s lelkiállapotunk túlon túl ingerült volt. Nem is tudnám lefesteni azt az irtózatosszenvedést, amit az éhség okozott, meg talán meg sem értenék azok, akik hasonlóan nem estek keresztül. Mit tudja egy jóllakott ember, hogy mi az éhezés? Déli egy órakor megkapva kenyertünket, azt azonnal felfaltuk. De papirosra tettük, hogy egyetlen morzsa se mehessen kárba. Aztán jött a leves. A birkahús-korszakot felváltotta az ehetetlen, bűdös hal-leves, amitől, ha az ember csak beleszagolt, már rosszul lett. De kénytelen-kelletlen ettünk belőle, hogy valami meleg legyen gyomrunkban. Mikor ehető volt a leves, annak elfogyasztása után szinte fölpuffadt gyomrunk. Ettől valami kábulás fogta el az embert s rögtön elaludt. Öt óra tájban már kínzó éhségre ébredtünk. Ettől kezdve leirhatatlan éhségi kinokat érzett az ember este tízig, tizenegyig. Ekkor kimerültek aztán a gyomor idegei s nem éreztük oly intenzíven az éhséget. Lefekvésünk igen rendetlen volt. Hol éjfélkor, hol hajnalban tértünk nyugovóra s igyekeztünk minél későbbben kelni, hogy legalább későbbben kezdődjék az előző napi játék. És ez így ment nap-nap után, hétről-hétre hónapokon keresztül. Az idő szürke jeltelenségben folydogált, sem perceinkben, sem óráinkban, sem napjainkban nem volt egy kis üdítő napsugár, mely felfrissítette volna lelkünket.

Mikor a kínzó éhség megszűnt, akkor olvastam villanyfény mellett, ha a cellának az ablakát el tudtuk sötétíteni, mert a szabályok szerint éjjel nem lehetett villanyt fogyasztani. Jel-

lemző lelkiállapotunkra olvasmányunk is. Kisfaludynak volt egy szakácskönyve s azt olvastunk. Kikerestük a legfinomabb ételeket s azokat fogyasztottuk legalább képzeletben, miközben nyálunk csurgott az emberi ételek után. Megbolondulásra alkalmas időszak volt ez, mintha a szovjet csak arra ítélte volna bennünket, hogy a kínoktól lassan-lassan felmondja idegzetünk a szolgálatot. S mindez akkor történt, mikor négy-öt-hatesztendő fogsági szenvedés, törődöttség, kimerültség volt már mindegyikünk mögött. Valami ételhez a legritkábban tudtunk hozzájutni. Egy alkalommal pár font szárított kenyeret tudtam vásárolni s azt rágicsáltuk Juhással éjjelenként, amikor olvastunk. Ekkor került kezembe Freytag „Soll und Haben“ c. nagy regénye, amit élvezettel olvastam végig. Igaz, két fogam bánta meg, mert a szárított kenyérbe beletörött. Nappal Heine verseit böngészttem, amikhez a börtön könyvtárában jutottam hozzá. Valóságos ünnepek voltak Juhással, amikor egy hatalmas kétkötetes német irodalomtörténetet — még butorszállító koromban szereztem — két font (80 dek) kenyérért eladtam. Persze, ez csak órákra csillapította éhségünket.

Egy darabig nagy örömet szerzett, hogy a börtön könyvtárában hozzájutottunk Ferrero „Róma nagysága és hanyatlása“ c. művének Julius Caesarról szóló kötetéhez. Nagy mohósággal kezdtük falni, sőt Juhász hozzá is fogott a lefordításához. Ha jól emlékszem, ezt a töredékfordítást én haza is hoztam édesanyjának. Általában minden rendszer nélkül olvastam, amihez éppen kedvem jött. Félig elolvasott könyveket félretettem, mert találtam vonzóbb címűeket. Találtam a könyvtárban egy ilyen című könyvet is: „Történeti kutatások a szarmaták és szlávok eredetéről“, mit egy Sistrenczewicz nevű szerző adott ki francia nyelven 1812-ben Szentpéterváron. Jegyzeteket csináltam ebből, sőt haza is akartam ezt a könyvet csempészni, hátha ez itthon ismeretlen, de csak a hozzácsatolt térképet vettem ki a műből. Hogy mit mikor olvastam, áprilisban-e, júniusban-e, vagy augusztusban, arról nem tudnék számot adni, mert memóriám ma már képtelen az akkori idők jeltelen, szomorú egyformaságában világosságot deríteni.

Velünk együtt ült börtönben a kronstadti lázadás szervezőjének, Kozlovsky tábornoknak felesége és eladó leánya is. Nemes nyugalommal, mondhatnám, sztoikus apátiával tűrték sorsukat s várták végzetüket. Egy szép napon aztán egy szállítmány-nyal utnak is indították őket a birodalom belseje felé. Többet nem hallottunk erről a lelkes nézésű komoly leányról. Furcsa hírek is voltak forgalomban az ilyen szállítmányokról. Azt be-

szélték, hogy ezek sohasem szoktak megérkezni rendeltetési helyükre. Egy darabig vonaton vitték őket, majd rendszerint kiszállították s gyalog kísérték. Ilyenkor hátulról lövöldözték le őket, mint a nyulakat. Aztán azt jelentették, hogy meg akartak szökni s kényszerítve volt az őrség fegyverhasználatra. Az is előfordult, hogy ilyen alkalmakkor a kivégzendőkkel megásatták sírjukat s aztán lőtték őket agyon. Mióta tanúja voltam a krasznójarszki tömegmészárlásnak s mióta hírek keringtek a cári-család jekaterinburgi kivégzéséről, nem kellett nagy hiszékenység ennek elhívésére.

De a szovjet fennren tartotta, hogy a kényszermunkatáborokban — ez volt a börtönök hivatalos neve — gondoskodik a rabok szórakoztatásáról is. Mivel a kommunista államban templomra nincs szükség (be is zárták a templomokat, előbb azonban kifosztották), a börtön templomát mozivá alakították át. Eleinte hetenként többször volt előadás, később csak vasárnaponként. Persze óriási tolokodás volt, mind a négy szárnynak a rabjai tülekedtek a jobb helyekért. Míg moziban voltunk, az a veszély fenyegetett, hogy a muszka rabok bemennek a cellákba s el emelnek tőlünk egyet-mást. Ezért fortélyos zárat szerkesztettünk, amik szögek nyomására nyíltak csak meg s titkát csak a cella lakói ismerték. Így aztán izgalom nélkül élvezhettük végig az előadást. A filmek között egyetlen egy propaganda-filmet sem láttam. Nagyjában ugyanaz volt a műsor, mint mindenütt. Legérdekesebbek voltak a tipikus orosz életet bemutató filmek, de legszívesebben néztük a bohózatokat, amiknek mókái elfeledtették pár pillanatra szenvedéseinket. Egy jellemző epizódra ma is emlékezem. Az egyik filmen egy gyilkosság fordul elő, amit a tettes baltával hajt végre. E kép hatása alatt a nézők között egy csinos leány elájult s eszméletlenül vitték ki. Azt mondták, hogy ez a leány gyilkosságért ül s maga is hasonló módon ölte meg szeretőjét.

Nyomorúságos s tehetetlen helyzetemben fűhöz-fához folyamodtam volna segítségért. 1921 május 30-án beiratkoztam a sakk-körbe, hogy legalább pár deka kenyeret kapjak onnan is. Irtam Barnaulba az ezredorvosnak, kit olyan bőven elláttam élelemmel s ezt a levelet kicsempésztém. Segítséget kértem barnauli bajtársaimtól, de magam sem tudtam, hogy ez egyáltalán lehetséges-e. Majd közös megegyezéssel a Szergejevskájához folyamodtunk, hogy az emberi irtalom nevében könyörüljenek meg rajtunk, de segedelem helyett egy csomó kommunista-röpiratot küldve be, csufondárosan azt izenték, hogy éljünk ezzel a szellemi táplálékkal. Nem maradt tehát egyéb hátra, mint fogcsikor-

gatva tűrni, szenvedni tovább. Azon törtük fejünket, ha kijut-
hatnánk Juhással, azonnal megszöknénk. Értékesebb dolgaimtól
még nem váltam meg, mert kedvező eshetőségekre még mindig
számítottam. Fel is irakoztam a városba való kimenésre, mert
szokásban volt, hogy hetenként néhányszor két-két rab orvos-
hoz, vásárlásra kimehetett fegyveres őrral. Mióta azonban Ju-
háznak egy volt iskolatársa lóvá téve a muszka őrt, megszö-
kött, azóta a kijutásoknak is befellegzett. Humoros is volt ez az
eset. Hadifogoly barátunk előre értesítette a városban lakó orosz
feleségét, hogy készítsen elő mindent a szökésre, ő ekkor és
ekkor sorra kerül a városba való kimenetelre. Az őrt leültették
a konyhában s etették-itatták, ellátták cigarettával. Megmondták
neki, hogy mivel oly régóta nem látták egymást, szeretnék, ha
pár óráig nem zavarná őket. A muszka a bő lakmározás remé-
nyében megigért mindent. Telték-múltak az órák s mikor az őr
végre benyitott a szobába, a házaspárnak hűlt helyét találta,
mert azok időközben a földszinti ablakon kimásztak s kereket
oldottak. De az is megesett, hogy az ilyen alkalommal megszö-
kött rabot éppen az az őr találta meg az utcán, akitől megugrott.

A legkínosabbak voltak a vasárnapok, mert ekkor volt a
peredácsi. Ez azt jelenti, hogy ezen a napon jöhettek a rabokhoz
látogatók s hozhattak élelmiszert. Hogy ez hogyan történt, arról
már megemlékeztem akkor, mikor Juhász látogaltam meg még
szabad koromban. Már két órakor felhangzott Biringer bajtársunk
harsány hívó szava s hívta azokat, akikhez látogató érkezett.
Eleinte, míg haza nem szállították, Nagy Károly barátom láto-
gatott meg, de aztán többé nem kiáltották az én nevemet. Most
éreztem rettenetes elhagyatottságomat. Egymásután hívták a nő-
söket. Nagy csomagokkal, ételes edényekkel tértek vissza s csak
úgy sugárzott arcukról a boldogság, mert a behozott élelem leg-
alább tűrhetővé tette heti életüket, míg a következő peredácsi
megérkezik. Mint a gazdája evését néző éhes kutya, úgy kísér-
tem szememmel az élelmiszeres csomagokat. Mert bármilyen
nehéz volt is felhajtani Petrográdon élelmet, a szerelmes vagy
érdekházasságot kötött asszony, vagy szerető leleménye kifárad-
hatatlan volt ennek megszerzésében. Az orosz nő, ha szeretett,
a kutyanál hűségesebb volt, bottal sem lehetett elverni az imá-
dott férfi mellől. Most már borzasztóan megbántam, hogy nem
kaptam két kézzel színész nő kollégám ajánlata után. Hogy segít-
hetett volna most ő rajtam! A nyomortól, az éhségtől felcsigá-
zott képzeletem rózsás színekkel rajzolta elém azt a boldogsá-
got, mely házasságomban várt volna s mindezért a boldogságért
nem járt volna egyéb, mint a német határon egy „Lebewohl“.

Ekkor éreztem, hogy mit löktem el magamtól, mikor húztam-halogattam a dolgot s nem akartam színt vallani. Úgy éreztem magamat, mint akit kiűztek a paradicsomból s most sóvár szemekkel vágyakozik vissza. Sem színésztsárainnak nem mertem írni, sem a szőke hölgynek nem mertem házassági ajánlatot tenni, mert attól kellett tartanom, hogy esetleg válaszra sem méltat, noha házasságkötésre járt huszonnégy órai szabadság. Embomat főleg Margo menyasszonyságára való tekintettel nem akartam soraimmal háborgatni; kellemetlen is lett volna rájuk nézve, ha a vörösök megtudják, hogy börtönben ülő ellenforradalmárral leveleznek. Nem maradt tehát más hátra, mint éhezni és éhezni. Így aztán hol apatikusán, hol meg tehetetlenségem felett érzett dühös, elkeseredett kedélyállapottal tekintettem a kilátástalan jövő felé.

Kenyérkeresethez a börtönben alig lehetett jutni. Mindössze páran kerestek valamit. Egyik bajtársam felcsapott borbélynak s ha elkezdett haját vágni, az eltartott gép hiányában egy félnapig. A borotválkozással már felhagytam, mert jó borotvámát pár font kenyérért már régen eladtam, meg aztán úgy látszott, hogy az államon levő seb, bár megoperálták, csak szakállnövesztéssel múlik el teljesen. Torzonborz, sertével benőtt, sovány, beesett arcom olyan képet mutatott, hogy tükörbe sem mertem tekinteni. Ehrenberger barátom rongyos szövetekből nyári sapkákat készített s így jutott valami szánalmas keresethez. — Ha valami nyersanyaghoz, többnyire babhoz, nagy keservesen hozzájutottunk, annak a megőrzése nyomorúságos kinnal járt. Folyosónkon csak egy tűzhely volt, amelyben vizet forraltak a reggeli teához. Ha aztán a babot két-három napig áztattuk, akkor ügyeskednünk kellett, hogy egy konzervdobozban még idejében oda tudjuk tenni a tűzhöz, így is eltartott a babnak tűrhető puhára való főzése két-három napig. Legtöbbször félnyersen ettük meg, sokszor só, de mindig rántás és zsír nélkül. Volt ugyan két-három cellában titkos miniatűr-kályha, de míg a séták alkalmával az udvaron egy főzéshez elegendő forgácsot, deszkadarabot összegyűjtöttünk, abba is beletelt pár nap. Egy százados bajtársunkat, aki valóságos vadember volt már (dühében hetek óta nem is mosakodott), egy hétre földalatti zárkába csukták, mert a cella közepén tűzet rakott s úgy próbált főzni. Egy alkalommal Juhász az időközben kiszabadult finnektől kapott két font lisztet. Tanácsstalanul állottunk, hogy mit csináljunk vele, mert sehogysem tudtuk elkészíteni. Végre sikerült suttymban megfőznünk egy cellában lisztkásává. Ennek neveztük, de tulajdonképpen zsírtalan sózott csiriz volt. Maig is csodálom, hogy nem betegedtünk bele, mert bizony az egész főtt-nyers masszát bekebeleztük egy ülőhelyünkön.

Valóságos ünnep volt, mikor az udvaron csalánt szedve, abból főzeléket csinálhattunk. Fontos volt ez a primitíven elkészített kotyvalék, mert legalább vastartalmával némi ellenállást nyújtott a rohamosan elharapódzó skorbut ellen. Rántás hiányában kenyérmorzásával habartuk be. Most értettem meg igazán annak a közmondásnak igazságát, hogy az éhség a legjobb szakács. Olyan szájalmas, siralmas viszonyok között éltünk, hogy a bebörtönzöttek kilencven százaléka elkergette volna a disznót a moslékja mellől, hogy abból lakhassék jól. Nap-nap után megesezt, hogy a szemétdombon, ahová a konyhahulladékot s a mosogató vizet öntözték, oroszok fölették a mosadékkal kijutott ételmorzsákat. Ma mindez mintegy anakronizmusnak tűnik fel; talán akadnak, akik el sem tudják képzelni a szenvedésnek, a koplásnak ezt a mértékét, de én tudom, hogy kétszázötven bajtársamnak legkínosabb, leggyötrőbb emlékeit keltem életre.

Ilyen körülmények között olvastam éjjelente Friedländer „Darstellungen aus der Sittengeschichte Roms“ c. nagy művét s a császárkori Róma kicsapongásai és fényűző pazarlásai hol teljesen hidegen hagytak, hol mértéken túl fölingereltek. Az éhség ellen egyetlen narkotikum volt számunkra a dohány. Amit eddig sohasem tettem, most megszoktam az éjjeli dohányzást, t. i. ha volt, mit szívnom. A dohány füstje, a nikotin elkábított s bódultan aludtam tovább. De a cigaretta sem volt mindig meg. Máskor arcunkról leégett volna a bőr, ha cigarettát kellett volna folyton mástól kérnünk, most egyenesen koldultuk azt. Gyakori volt, hogy felesben szívtunk el egy-egy felhajszolt cigarettát. Nagy volt a gyufahiány is. Szinte humoros volt nézni, amint késő este mind többen és többen jelentek meg a folyosókon, hogy tüzet szerezzenek. Gyakran fel kellett mennünk a harmadik emeletre, vagy onnan lejönni, hogy rágyújthassunk.

JUHÁSZ MEGBETEGSZIK.

Már régebben történt, hogy egy reggel Juhász megmutatta karját, mely apró, vörös kiütéssel volt tele. Jól emlékszem szavaira, bosszankodva mondta, hogy megkoszosodott. Én azonban veszedelmesebb nyavalyára gyanakodtam, mely ott settenkedett már egészen közel mindnyájunk mögött. Az oroszok között akadtak skorbutosok, mert előrelátható volt, hogy ez a kór a végtelen gyenge, egyoldalú, zsirtalan táplálkozás folytán időnap előtt felüti fejét közöttünk. Én szorgalmasan tornásztam minden felkeléskor, hogy legalább némi ellenállásom legyen a ránk leselkedő beteg-

ségek ellen. Juhász rendszerint mosolygott rajtam, de pár nap múlva végtelen csüggedten jelentette ki, hogy lábai is fájnak s azok is tele vannak kiütéssel. Most aztán gyorsan haladt előre betegsége. Lábai elerőillenek, megdagadtak s bicegve járt, később már bottal sem igen tudott menni. Elkövetkezett az a szomorú pillanat, amire el kellett készülnöm, hogy meg kell válnunk. Egy napon aztán bevitték a börtön kórházába. Az egyedüllést most teljesen levett. Most már szinte menekültem napsütést sohasem látott, mogorva, rideg cellámból, mely hangulatát belém is átsugározta. Legszívesebben tartózkodtam a harmadik emeleten Bencsicsnél, aki időközben elköltözött Kisfaludy cellájából s akihez ingerlően áradt be a tavaszi friss levegő. De ezt már nem élhettem, hanem bágyadt, halálasztó emberek szívták be. Az idő jeltelen szürkeségben settenkedett tőlünk tova. Nem volt a napoknak, heteknek, hónapoknak neve, minden egyforma volt. Így nem tudom, hogy Kisfaludy melyik hónapban jutott le az irodába szolgának. De nagyon jó volt, hogy őt ott alkalmazták, mert sokat megtudtunk általa. Aztán az ő révén sikerült leveleket is kicsempésznünk. Ugyanis ő a mi leveleinket beledugta a hivatalos postakönyvbe s a postára menő katona, mint a parancsnokság hivatalos leveleit föladta. Nagyon sok levél jutott haza ilyen módon. Híre járt annak is, hogy a városban bizonyos postaládákba külföldre szánt leveleket lehet feladni. A vasárnapi látogatóktól sok levelet küldtünk ki, ezek szintén hazajutottak.

Egyszer azonban magam is kezdtem gyengélkedni. Azzal kezdődött a dolog, hogy rendkívül nagyfokú zsábat kaptam a keresztcsontomba. Ez az idegen néven jobban ismert „hexenschuss” pokoli kínokat okozott. Először is olyan egyenesen kellett járnom, mintha kardot nyeltem volna. A vetkőzés, az öltöztetés roppant nagy kinnal járt. A lefekvés, míg fájdalommentes helyzetbe tudtam hozni magamat, eltartott egy félóráig is. Az ágyban való forduláshoz úgy kellett előkészülnöm, mert ha elszeltem a dolgot, felordítottam fájdalommban. Reggelenként egy-egy hirtelen köhögés, vagy egy váratlan tüsszentés olyan kínokat okozott, hogy sirtam. Egy körséta alkalmával a hátam mögött jövő kissé meglökött, erre én a járdáról lecsúszva fájdalommban összeestem. Napokig hevertem egyedül a cellában; nem voltak gondolataim, s ha rám szakadt az est, elkezdtem imádkozni hangosan németül. Egész német beszédeket vágtam ki egy képzeletbeli hallgatósághoz, hogy elöljem az időt az álom megérkezéséig. A legijesztőbb azonban az volt, hogy elvesztettem étvágyamat. Három hélig alig ettem valamit s kenyeremet is odaajándékoztam azoknak, akik rajtam segítettek vagy megláto-

gattak. Mikor aztán derékfájdalmaim megszűntek, azon fogtam magamat, hogy lábaim fájnak, karomon pedig megjelennek az ismert kiütések. A skorbut! Borzasztóan megrémültem. A korábbi évek emlékeiből eszembe jutottak a legrémesebb tények. 1915-ben Krasnojarszkban másfél ezer ember halt bele ebbe. A hirhedt és gyászos emlékü Murmánon, amely magyar legényeink legrémesebb munkahelye volt, sok ezer ember hagyta ott a fogát. Minden energiámat összeszedtem s este is, reggel is hideg vízben lemostam magamat s testemet vörösre dörzsöltem. Ennek megvolt az a kellemes hatása is, hogy jól tudtam aludni, aztán meg az is, hogy — bár a kiütések nem múltak el — a lábam hamarosan nem fájt. Most aztán mohón, nyakra-főre ettem a csalánt, régi és friss zöld hagymát szereztem a városból s ecetet hozattam, mert ezek voltak a skorbut egyetlen ellenszerei a mi viszonyaink között.

Nem emlékezem dátumra, de e jeltelen napok egyikén Kisfaludt az a szerencse érte, hogy szakács lett a börtön konyhájában. Nyugodtan mondhatom, hogy ez rám nézve is nagy szerencse volt, mert a szakácsok hozhattak ebéd után maguknak fel egy fazék levest, amiből rendszerint nekem kijárt egy adag s amiért hálaképpen csak azt a szeretetet tudtam adni, ami innen, a csurgói gimnázium padjairól kísért el bennünket észak rémes honába. A főzést rendszerint egy orosz és egy magyar rab ellenőrizte, akik legalább ezen az egy napon alaposan jóllaktak. Az ujjaimon számláltam a napot, hogy mikor kerülök már sorra. Végre eljött a boldog nap; izgalmamban, hogy másnap jóllakhatom, alig tudtam aludni. Egy jó nagy edényt kértem kölcsön, mert az ellenőröknek is kijárt a dupla porció. A konyhán az ellenőrök tízórait is kaptak s én is teleettem magamat kiváló indiai babkonzervvel, amelynek tetején finom, a főzésben szinte elmálló szalonna úszott. Nemcsak Ámor táplálkozik a gyomron keresztül, hanem egész életfilozófiánk! Lám, én hét hónap alatt csak egyetlen egyszer laktam jól, de ezen az egy napon egész gondolkodásomat mintha kicserélték volna. Eddig mintha valami sötét odból néztem volna a világot; most egyszerre azt vettem észre, hogy nini! milyen szép is az élet! A Kresztyiben ez volt egyetlen ünnepnapom.

Most aztán minden törekvésem oda irányult, hogy a betegségből úgy ahogyan, de kiláboljak. Eladogattam értéktárgyaimat, aranyórámat, jobb fekete klot rubaskáimat, szőrcsizmámat. Juhásznak igyekeztem mindig valamit bejuttatni; de önzésem odáig fajult másokkal szemben — ez általános vonás volt akkor — hogy egy-egy darab vásárolt kenyérrel, mint a ragadozó

a zsákmányával, elvonultam s az utolsó morzsáig felfaltam. Itt ért a börtönben érettségim tízéves fordulója. Annak idején úgy határoztunk, hogy én leszek az egyik, aki a találkozóhoz megy. Most meg kellett elégednem azzal, hogy egy levelet csempésszek ki a börtönből s ezzel üdvözljem esetleg összegyűlt tanulótsálmát s a gimnázium egész tanári karát. Itthon tudtam aztán meg, hogy a tízéves találkozó elmaradt. De levelem sorsáról máig sem tudok semmit. Bizonyára elveszett, mint annyi sok más az új életre erőszakolt Oroszországban.

Junius vége felé, amikor már erősen tűzött a nap, engedélyt kaptunk arra, hogy a napon tartózkodhassunk. A másik kereszt egyik szárnya mellett sütkéreztünk, mint az elvágódó beteg madarak. Ezekre a délelőtti sütkérezésekre emlékezem a legjobban. Itt a nap melengető sugarainak hatása alatt szavakba szökkent, kisarjadtt az a sok keserűség, ami elraktározódott bennünk a mogorva falak között a tél és tavasz kietlen napjaiban. Őszintén meg kell vallanom, hogy elkeseredésünk az itthoni hivatalos és magánszemélyek ellen gáttalanul tört ki. Nem ismerve az itthoni viszonyokat, az agyongyötört, elmérgesedett hangulatú, gyanakvó ember egyoldalúan korlátolt szemszögével néztük, osztoroztuk azt a nemtörődömséget, mely véleményünk szerint irányunkban megnyilvánult. Az az érzés erősödött meg bennünk, hogy rettenetes elhagyatottságunkban az állam nem gondol velünk, mert türelésünkben, szenvedésünkben nem hallottunk egy biztató szót, mely megedzett volna bennünket a további kitartásra. Nem gondolt közölünk egyetlen egy sem arra, hogy feladva a harcot, felveszi az orosz állampolgárságot, aztán akkor rögtön kiszabadul. A börtön keményebbé, nyakasabbá tett bennünket, semhogy meghajoljunk, hanem az a fájó érzés vert mind mélyebb és mélyebb gyökeret bennünk, hogy mártíromságunk az állami, de főleg a magunk életében egy elpazarolt energia-tömeg lesz, melyből haszon helyett csak kár, pesszimista gondolkodás fakad. Az a tudat, hogy izenő szó hozzánk el nem jutott, keserű, fanyar ízt adott minden gondolatunknak. Egyszer az a hír is járta, hogy akkor juthatunk haza, ha kiváltanak bennünket. De a szegényebb hozzátartozók honnan kaparják össze az utólköltséget? Ez csak mélyítette izgatott, de fojtott haragunkat. Máskor meg olyan hírek is szállongtak, hogy mindenkit egy-egy magyar leány fog kiváltani, akit aztán el kell vennie feleségül. A legképtelenebb kitalálások hálás, bőven termő talajra jutottak lelkünkben, hol harag, bosszú, elkeseredés, izgalom burjánzottak. Mikor aztán erre a hírre sem történt semmi, még nagyobb mértékben tört ki belőlünk alapérzésünk. Ma, amikor az aránylagos

jólét nézőpontjából látom akkori helyzetünket, szinte komikusnak látszik előttem, mint dultunk–fultunk tehetetlen haragunkban a vezető szerepet játszó magyar férfiak ellen. De ha akkori életünk hűségese krónikása akarok lenni, akkor amaz idők szemüvegén át kell néznem mindent. Ez az erős, nap–nap után kitört szemrehányás hosszú évekre nyúló szenvedések gyümölcse volt.

Ez az alapérzésünk talán június végén vagy július elején enyhült. A sok kicsempészt és hazajuttatott levél nagy hatást tett itthon. Bizonyos, hogy az itthoni társadalmi megmozdulásra a kormány is erélyesebb akcióra szánta el magát. Egyszer csak a lett ügyvivőtől hivatalos értesítést kaptunk, hogy megbízottunk bizonyos mennyiségű élelmiszert átvehet nála. Igen szerencsés választással Rájnys Ferenc zászlóst bíztuk meg képviselőnkkel, aki önzetlenségével, bajtársias érzületével, törhetetlen magyarságával, energiájával mindnyájunknak a szeretetét, tisztelőt szerezte meg. Az ő közvetítésével két hordó hal, borsó, bab jutott be hozzánk. De talán fontosabb volt ennél az a tudat, hogy a magyar hivatalos körök megmozdulásának eme érezhető hatása alatt hangulatunk bizakodóvá lett. A sötét, bosszús keserűség, szállás bírálgatás helyét melegség, bizalom foglalta el. Ez lelkesedéssé nőtt akkor, mikor Rájnys a magyar kormány követének, Jungerth Mihálynak egy levelét olvasta fel előttünk, mely ugyan nem az azonnali, de mégis a közeli megszabadulást helyezte kilátásba. Ettől fogva a hazatérés gondolata és Jungerth Mihály neve teljesen egybefonódott lelkünkben. Kevés diplomátának jut az a szerencse, hogy nevét csak áldva, szeretettel ejtik ki, de Jungerth ezek közé a kevesek közé tartozik.

Mint minden beteg ember, ha baját nem tudják gyökeresen gyógyítani, idegessé, csüggedővé lesz; úgy voltunk mi is. Az izenő, reményt fakasztó sorok rózsaszínű levegője hamarosan elhalványult s kiütközött újból meg újból elégedetlenségünk. Egyik reggel azzal vertek fel bennünket az orosz katonák, hogy menjünk dolgozni. Hallatlan méregbe hozott bennünket ez a kívánság, mikor eddig az a körülmény, hogy idegen politikai foglyok vagyunk, minden munkától mentesített bennünket. Tiltakoztunk, renitenskedtünk, de azért, ha jól tudom, a muszkák csak elhajtottak egy csomó embert közülünk munkára. Sérelmünket jelentettük a Kresztji felettes hatóságának, mely csodák–csodájára nekünk adott igazat, hivatalosan közölve, hogy édes semmittevésben tölthetjük időnket, nem vagyunk munkára kötelezhetők. De eközben már úgy megszoktuk a munkának csúfolt foglalkozást, hogy a parancsnokság „kérésére” tovább folytattuk. A mozgás, a szabályosabb élet jó hatással volt lelkiállapotunkra. Most, hogy nem foglal-

koztunk percről-percre kizárólag csak önmagunkkal, határozott kedélyjavulást tapasztaltunk. Igaz, hogy a szép nyári idő is meg~tette a magáét kedélyünk átfarmálásában. A ránk bízott munka igazán gyerekjáték volt. Egy hatalmas tereben gyékényfonatokat kellett szétszednünk s abból seprűt csinálnunk. Már a muszka seprű alakja is, de primitív készítési módja is nevetésre inge~relt. Két, körülbelül harminc centiméteres lécdarab közé becsa~vartunk egy csomó ilyen szétszedett gyékényt, összekötöttük, egyenesre nyírtuk, a nyelet beleillesztettük s ezzel kész volt az igen primitívnek mondható u. n. „bartwisch”. Naponta öt ilyen remekmű elkészítésére volt egy~egy ember kötelezve. De ha na~gyon kényelmesen dolgoztunk, egy óra alatt a dupláját is játszva összeűtöttük. Ugyanilyen játék volt a seprű farészeinek készítése is.

A szovjet fennem kérkedett azzal külföld előtt, hogy Orosz~országban nincsenek börtönök. A cseka ítélete is úgy szólt, hogy „kényszermunka~táborra” ítél bennünket. Elhíresztelték, hogy a sarló és kalapács birodalmában, mely csak a dolgozó embert ismeri, a herét megöli, nincsenek börtönök, hanem füstölő gyár~kémények. Csak félig igaz ez. Tény, hogy a heréknek vélt arisz~tokratákat és a középosztályt alaposan megriktították, de a munka szabotálása sehol sem volt olyan hihetetlen nagyméretű, mint a kommunista államban. Világgá kürtölték, hogy a börtönök he~lyén füstölő gyárkémények vannak. Hát ezekkel a gyárkémé~nyekkel kissé furcsán áll a dolog. Szemenszedett hazugság volt ez, kieszelt szemfényvesztés, ami, ha hitelt talált is néhány hi~székeny külföldi előtt, annak az volt az oka, hogy nem lehetett ellenőrizni, hiszen a szovjetállamot egy diplomáciai blokádnak vette körül. Ezt a szovjeturak befelé úgy tüntették fel, hogy ők a munkást kizsákmányoló kapitalista külfölddel nem állanak szóba. Mi, akik éltünk ebben a paradicsomban, elmondhatjuk, hogy nemcsak a régi, cári idők börtönei maradtak meg, hanem egész sereg új börtönt létesítettek. Csodálatos, hogy börtönökül éppen gyárakat választottak. Lehet, hogy Leninnek, ennek a zseniális, de drasztikus eszközökkel reformáló vörös cárnak ideális volt az elgondolása, de a gyakorlat egészen mást mutatott. A kényszer~munkatáborokká degradált gyárak kéményei csak akkor füstölög~tek, ha a szemetet égették. Mert miféle foglalkoztatás, az emberi energiának micsoda buta és naiv értékesítése volt az, hogy a Kresztji udvarára nap~nap után kihajtottak egy csomó embert s ugyanazt a rakás téglát mindennap máshová hordatták! Volt egy rakás gerenda az udvaron; ezeket mindennap cepelték egyik helyről a másikra. Az egyénnek a lelkét is megőrli az, hogy nincsen keze munkájának semmi látszata. És ki tudja, hány

százezer Sisyphus volt hasonló munkára kárhoztatva a nagy, tömlőctartó országban!

Százan és százan láttuk, miképpen lesz egy gyárból kényszermunkatábor. Amely gyárat kényszermunkatáborra neveztek ki, az pár hónap, esetleg pár hét alatt tönkrement. Talán felsőbb parancsra kezdték leszerelni. Eleinte a gépeket vitték el, majd a még jobb időkből megmaradt termékeket. De a gépek elszállítása, leszerelése is töréssel, zúzással járt. Úgy látszik, ez volt itt a produktív munka. Mikor aztán géprészek, falak törmelékben heverték, akkor kezdődött a kényszermunka-játék. A rabok válogatták a féltéglákat az egész tégláktól; a vasdarabokat hordozták egyik helyről a másikra. Szinte valami örülettel voltak itt megverve az emberek, hogy elbontsák másnap azt, amit előző nap, ha nem is alkottak, de mégis dolgoztak. Ha minden gyárat nem is ért az a megtiszteltetés, hogy kényszermunkatáborra léptették elő, de gépeivel, berendezésével nem sokáig dicsekedhetett. Egyszer csak kezdték elvinni a berendezést, hogy másutt, alkalmasabb helyen állítsák fel. Ez a felállítás sohasem történt meg. A nagyobb intelligenciájú, többnyire külföldön is megfordult ipari munkások, előmunkások, művezetők, mint e rendszer természetes ellenségei, mint ellenforradalmárok börtönökben ültek. A leszerelt gépek szabad ég alatt rozsdásodtak el. Ez a pangás, ez a zúllás olyanfokú volt, hogy egy újonnan létesült szappangyárat (ha ugyan hinni lehetett ezt), mely naponta ötven pud (8 métermázsza) szappant termelt, olyan üdvívalgással köszöntött a hivatalos lap, mintha legalább is döntő ütközetet nyert volna meg a szovjet a kapitálista államokkal szemben. A petrográdi cérnagyár, mely a Szmolni mögött volt, nevetséges mennyiségű cérnát termelt naponta. S a technika ez elszomorító visszafejlődésében még arról merészeltek írni a lapok, hogy Oroszország Petrográd és Moszkva között egyvágányú villamosvasutat épít; az az ország, mely abban az időben ép fogó és kalapács felett is alig rendelkezett. Moszkva felett, mely szerintük a birodalom első gyárvárosa volt, sohasem láttam füstfelhőt, ha csak azoktól a kályhacsövektől nem, miket a vörös katonák a legszebb paloták és bérházak ablakain át az utcára kivezettek. A villamos kocsikat egészen szétesésükig járatták. Ugyanígy végső lehelletükig futottak a vasuti kocsik, miknek ablaküvegét teásládák oldalai pótolták, aztán a mozdonyok, melyek nagyobb állomásokon százával állottak a csonka vágányokon, mintha csak egy magasabb kulturájú kornak csodálatos emlékei volnának, mikre a gyöngye jelen ámulattal tekint. Jellemző volt, mikor még erősen szocializált külföldi munkásküldöttségeket tudtak Petrográdra és Moszkvába csalogatni agitá-

toraik révén, hogy a gyáarak megtekintésének idejét napról-napra halogatták, mert nem tudtak egyetlen ipartelepét sem üzembe helyezni. A munkás helyzetéről pedig ne is essék szó. Soha így még békóba nem volt verve munkásság, mint Oroszországban. A cirkuszokban élceket faragtak az orosz dolgozók tehetetlenségéről. Ebben az időben az volt a helyzet, hogy a szovjet-birodalom nemcsak az intelligencia, hanem a munkásság számára is pokol volt, nem is említve a földművelő parasztságot, melyről hét bőrt is lenyúztak volna. Nem dolgozott senki sem Oroszországban. Ha szószerinti valósággá lett volna valami isteni csoda következtében a szovjetnek városszerzte szembeszökően kifüggesztett jelmondata, hogy „aki nem dolgozik, az ne is egyék”, biztos vagyok abban, hogy Oroszország pár nap alatt éhen vesz el.

De nem kevésbé szomorú sors várt a művészeti kulturára is orosz földön. Soha, talán csak a nagy francia forradalom első dühöngésében, nem került annyi tudatlan és hivatatlan egyén vezető pozícióba, mint most Oroszországban. A legkitűnőbb kvalifikáció a kommunista pártba való tartozás lévén, gyakran a kocsisból, a kályhafűtőből, a matróból, vagy a közkatonából, a legkétesebb existenciából felügyelő lett. Hogy az Eremitage-képtár épen maradt, talán olyanféle véletlennek volt köszönhető, hogy vagy a régi békeidők embere került az élére, vagy pedig az első rombolási mámor elszálltával rájöttek arra, hogy a drága műkincsek kitűnő vásárlási eszköz külföldön. Hiszen ma már köztudomású, hogy óriási, felbecsülhetetlen múzeális tárgyak kerültek külföldre, elsősorban Németországba silány, jóformán selejtes gyári termékekért. — Említettem már, hogy a téli palota remekművű vaskerítése romokban hever a szabadság szimbólumaként. Márványszobrokon kalapács csattogott, bronzöntvények alá bombát helyeztek s ebben az iskolában tanulhattak a műemlékromboló oláhok és csehek. A templomokat először kirabolták, aztán bezárták. Ez a sors érte a világhírű Izsák-székesegyházat is, melynek színarany gyertyatartóit, mik a falba voltak erősítve, letördelték. Butorszállító koromban olyan vandalizmusnak voltam gyakran tanúja, amiről még olyan ember sem mert álmodni, akinek a művészetről fogalma sincs, de a szép előtt lelke legtitkosabb hajlamából mintegy ösztönösen meghajol s meghódol. Az antik mitológia egy fába faragott alakját egyetlen rúgással szétzúzták, metszett tűkörbe egy malachit asztallapot belegurítottak, bronzveretű drága intarziás szekrényt baltacapásokkal zúzták szét. Mintha a rombolás összes láncátépett démonai mind Oroszországba szerződtek volna, olyan pusztulás táruult az ember elé. Akadtak Verresek is, kik tisztán gyakorlati szempontból felül-

múlták ókori hirhedt elődjüket. Azon a címen, hogy bizonyos műtárgyak megsérültek, mint értékteleneket a lajstromokból töröltették s lakásukra vitették. Hihetetlen gazdagságra tettek szert így némelyek. Igaz, hogy egyelőre ilyeneket eladni nem lehetett, de a spekulatív szellem megérezte, hogy ennek is eljön az ideje. Mi már hallottuk, hogy villamoson, hajón nem ingyen, hanem viteldijért szállítja az állam az utasokat. Az első principium, a pénz kiküszöbölése, csődöt mondott a kommunista államban. A magántulajdon megszüntetése pedig csak a kipécézett s részben legyilkolt előkelők vagyona vonatkozott.

Azelőtt szentnek tartott dolgok most profán szükségletek kielégítésére szolgáltak. Így fehér oltárterítőkből női fehérneműk, színes selymekből toaettek, az oltárt borító szövetekből női felöltők készültek. A női hiúság lábbal tiporta az előítéleteket, babonákat. A puritánságra berendezett államban a vezető kommunisták feleségei csak úgy akartak nőtársaik előtt pompázni, mint Napoleon marsalljainak feleségei. Tudtunk mi már olyan egyénekről is, akik sok kincset helyeztek külföldön biztonságba, mint tulajdonukat s csak az alkalmas időt lesték, hogy kijutva, éljék világukat, fittyet hányva Leninék államára. Oroszország mágnásainak birtokában sok klasszikus szobormásolat lehetett; gyakran láttam egy-egy derékbátort márvány Diánát, egy erőszakkal torzóvá tett Apolló-fejet dib-dáb széklábak között sötét folyosókon heverni. Itt valóban bekövetkezett az istenek alkonya. Egy-egy templom kifosztásakor vagyontérő egyházi liturgiáskönyveket, kódexeket dobtak ki kályhafűtésre, miknek becse nagyobb volt, mint amit ért a moszkvai bankóprés egynapi terméke.

De a legtöbb műkincset az u. n. Elosztó Bizottság palotájában találtam. Ebben a Néva balpartján fekvő egykori főúri palotában olyan kincseket láttam, aminőkről az „Ezeregy éjszaka” meséi és a „Nibelung-ének” regélnek. Az ember lélegzetét fojtja vissza a sok egymásra halmozott ép és sérült műkincs láttára. Szem nemlátta, fül nemhallotta dolgok ezek, miket Isten gazdag jókedvében öntött káprázó szemem elé, hogy meglássam és megcsodáljam az ő isteni adományának, az ihletnek a remekeit. Annyi műkincs hevert itt költői összevisszaságban, hogy ezeken talán egy félévezred áldott kezű művészei dolgoztak. Nyugat és Kelet szép- és iparművészetének s ragyogó fantáziájú mestereinek teremtményei heverték itt egybehalmazva. Mindaz, amit ember képen, fában, márványban, porcellánban, bronzban alkotott, véletlen találkozára gyűlt itt össze. Régi, hajporos dáma olajarcképe megfordítva hever s bámul egy színehagyott festményre,

melyen a harácsolás nagyobb rombolást okozott, mint talán évszázadok. Antik művű órák zenéje elhallgatott s talán örökké azt a percet mutatják, amelyben rájuk tette kezét a romlott, szívtelen utókor. Egy-egy bronzba öntött hajadon összetörve hever egy nagy föggönyös ágy alatt. Kína és Japán vázái, leheletfinomságú berakásos famunkái, pillangós hölgyek mintázatai most vakon, kipattogva hevernek egy érckandeláber társaságában. Más termekben méretek szerint osztályozott gobelinek heverték, ismét másutt zsufolásig tömött hatalmas ládák állanak, amiket talán még ki sem csomagoltak. Mondhatom, a gerencsér jobban ügyel vásárra szánt cserépedényeire, mint ahogyan itt a műkincsekre vigyáznak. Mert törődik-e az elefánt avval, hogy az őserdőben jártában ezernyi apró életet tapos el otromba talpaival? s törődött-e a muszka avval, hogy ügyetlen lépésével durva csizmája művészi remekekre hágott rá s sokszor egy emberélet minuciózus munkája a csizmája talpa alatt roppant össze?

Néha, mikor nagyot nyögnek az éhezõ vidékek lakói, akkor egy-két vagon műkincs külföldre vándorol s érkezik helyébe egy kis alamizsna, amivel ideig-óráig be lehet tömni az éhezõk száját. Így gondoskodott mintegy akaratlanúl a lenézett és megvetett burzsoa Oroszország a kommunistának híresztelt Oroszországról. Ezeken a kincseken s a cári aranykészleten vásárolt Oroszország fát is Finnországtól Petrográd számára. És ezt az az Oroszország tette, melynek legalább hatvan-hetven százaléka őserdő s annak a városnak a számára vásárolta, melytől húsz versztnyre már az őserdő kezdődik. Mert a sarló és kalapács jól megszervezett országában nem volt munkaerő, mely a fákat kitermelte volna. Isten e csúfságért mintegy bosszúból azzal büntette az oroszokat, hogy a Névaparton lerakott rengeteg ölfát a folyónak egy hirtelen áradása a tenger felé sodorta.

Időközben újra az elkeseredés kerekedett bennünk felül. Nem érkezett semmi biztatás Revalból, hol Jungerth Mihály székhelye volt. Növelte ezt a hangulatot, hogy egy volt krasznójarszki fogolytársunk, egy volt vezérkari százados, névszerint Kapitány Gyula, ki a vörös hadseregben előkelő pozíciót töltötte be, egyik nap bent járt a börtönben s arra akarta a tanárokat, tanítókat kényszeríteni, hogy álljanak be a vörös hadseregbe oktatóknak. Agitációjának csupán annyi eredménye lett, hogy dr. Boldis nevű volt krasznójarszki bajtársunkat, a kiváló karmestert, erőszakkal kivitte a Szergejevskájára zenetanárnak. Ezért a violenciáért, azt hiszem, Boldis volt a leghálásabb, mert így alkalma nyílt a szökésre. Pár nap múlva már Finnországból kaptunk tőle levelet.

Körülbelül erre az időre esett az is, hogy Juhászt egy városi epidémia-kórházba szállították a Derejaszlavszkaja ulica 1. szám alá. Lassan-lassan megszakadt az érintkezés is köztünk. Szegény barátom nem a legjobb kilátások között távozott. A börtönkórházban állapota még súlyosbodott, úgyhogy hordágyon vitték ki a börtönből. A hébe-hóba hazulról vagy Revalból érkezett hírek olyanok voltak, mint az üdítő injekciók, melyek csak arra voltak jók, hogy eltereljék figyelmünket bajunk komolyságáról. Súlyos beteg volt már itt mindenki s ami rosszabb, nemcsak kedélybeteg. A legerősebb szervezetek is megroppantak s nálam is eddig tartott a saját zsíromból való táplálkozás, amit, hála Isten, még Barnaulból hozhattam magammal. Borzasztóan lefogytam. Mikor bekerültem a Kresztjibe, 82 kg.-ot nyomtam, most nem igen lehettem több 62-nél. Betegkosztra kerültem tehát több bajtársammal, akik dögrováson voltunk. Ettől fogva a kórházi kongháról kaptuk napi levestünket, mely abban különbözött a többiekétől, hogy mutatóban egy-egy zöld hagymaszár és pár szem rizs uszkált benne. Kenyéradagunk, ha jól tudom, a régi maradt.

A türelmetlenség következtében kis kerti körsétánk is unottá lett már. Itt együtt lehettünk a nőekkel, de voltak olyan napjaink, hogy a puszta női hang is idegesített bennünket. Beteges sóvárgásunkban azt óhajtottuk, hogy valami isteni csoda röptsen innen haza bennünket s aztán letörölhessük lelkünkről azt a sok szennyet, szenvedést, fáradtságot, mely itt rakódott rá s mely nyomasztó ballasztként, mindig súlyosbodó teherként el fog kísélni bennünket a sírig. Persze, mindez egy végletekig kiemerült idegzetnek a csodavárása volt. Egyelőre azok a kertfalak zártak bennünket körül, melyek tele voltak fegyverlövedékek folytán támadt lyukakkal. Azt beszélték, hogy itt is igen sok embert végeztek ki s a falhoz állítva lötték őket agyon. Most már fűhöz-fához folyamodtunk segítségért. Irtam Oppel professzornak, irtam a finn kolóniára, de hasztalan; vagy nem kapták meg leveleimet, vagy nem mertek ellenforradalmárokat segíteni. A magunk nagy szenvedésében elfogulva olyan leveleket irtunk haza, amiknek ez volt a végső akkordjuk: segítettetek vagy meghalunk! Mit gondoltunk mi arra, hogy ezek a levelek itthon borzasztó fájdalmakat okoztak; mi nem hallottuk, hogy e sorokra itthon egy-egy kétségbeesett anyai jaj lesz a felelet, vagy egy-egy hűséges arának a nyugalma bomlik fel hosszú időre. Mi olyan helyzetben voltunk, hogy tőlünk már gyöngédséget nem várhatott senki. Mi értelme lett volna szörnyű helyzetünk elpalástolásának, mikor annyira el voltunk gyengülve, hogy ha-

marosan soknak a halálhírért hozhatta volna a posta. Mi már nem tudtunk várni, a mi energiatartalékunk tökéletesen kifogyott s csak gyors segítség menthetett meg bennünket, nem pedig az ígéret s a kitartásra való buzdítás. Nemcsak én, hanem bajtársaim is meg vannak győződve arról, hogy amilyen nyersen őszinte volt kétségbeejtő állapotunkban segedelemkérésünk, annyira gyorsította is ez az intéző körök eljárását. Augusztus elején hirtelen parancs érkezett a Kresztjibe s a kicserélésre való koncentrálás céljából egy transzportot Moszkvába szállítottak.

MEGNYÍLNAK A BÖRTÖN KAPUI.

A transzport elszállítása rendkívül jó hatással volt ránk. Fogytán lévő testi erőnket gyarapította az a tudat, hogy tényleg történik velünk valami. Rájnis velünk maradt s ő a maga nagyobb energiájával lelket vert a teljesen elcsüggedtekbe. De aztán a hosszas várakozás a mi elszállításunkra újból lehangolt bennünket. Késég és remény közt teltek napjaink. Ha még egy tél vagy esetleg egy ős is itt szakad ránk, akkor menthetetlenül végünk van. Szerencsénkre, nem hallottunk arról, hogy egyetlen orosz is meghalt volna a börtönben, mert ez kiszámíthatatlan hatással lehetett volna ránk. Ebben az izgalommal, idegességgel telt időben egy-egy balzsamcseppet jelentett, ha hazulról levél érkezett. Irgalmas jószívű lelkek közvetítésével sokszor pár nap alatt érkeztek hozzánk levelek Magyarországról, melyek fájdalmat és szeretetet, az áhított magyar földnek egy édes illatát hozták el a börtönbe. Én is azok közé az irigyelt szerencsések közé tartoztam, akik levelet kaptak. Drága szereteteimnek fájó és buzdító sorai augusztus 2-án, 16-án és 17-én jutottak el hozzám a Kresztjibe, erőt adó ünneppé téve ezeket a napokat számomra.

Hogy milyen nyomorban voltunk már ekkor, mutatja a következő eset. Az első transzport elszállítása után a folyosóseprő tiszt, mit eddig egy csendőr töltött be, megüresedett. A folyosó sepréséért, beleszámítva az illemhelyek seprését is, dupla porció járt. Erre, a viszonyainkhoz képest fényesen dotált állásra, igen sokan igényt tartottak. Szavazással döntöttünk az utód felett s nekem jutott ez az állás. Örültem természetesen, de ha jobban megfontolom a dolgot, el kellett volna szomorodnom, mert minden bizonnyal én lehettem a pályázók közül a legrosszabb börtönben. A körülbelül negyven méter hosszú s ötméter széles aszfaltos folyosót naponta kétszer, reggel és ebéd után végig

kellett sepernem. Most már kipróbálhattam azokat a seprőket, amiket annak idején magunk tákoltunk össze. A munka keményebb része szombaton délután várt reám, mert ekkor a folyosót fel kellett mosnom. Olyan nehéz munka volt ez akkori erőmhez viszonyítva, hogy első alkalommal összeestem. Aztán ehhez is hozzászoktam. Határozottan jót tett az erősebb mozgás s a valamivel jobb táplálék.

Izgalmas várakozás közben teltek-multak a napok s augusztus vége felé határozottabb formában tartotta magát az a hír, hogy pár napon belül mi is utrakelünk Moszkvába. Más körülmények között levert volna bennünket az a gondolat, hogy ismét a birodalom belseje felé szállítanak, most azonban optimizmussal néztünk az elé az ígért felé, hogy az első transzportba minket, a Kresztyiben szenvedőket osztanak be. Értesítések is jöttek Moszkvából, hogy az étkezés is jobb, vásárolni is lehet, az állomásokon bő alkalom van a cserekereskedésre. Elhánytuk felesleges cókókjainkat s bizakodóbb is lett a hangulat. Az utazás láza előre erőt vett rajtunk. A nőknek értesítést kellett küldeniök feleségüknek, hogy legyenek minden pillanatban készek.

Az indulás előtt való napon, ha jól tudom, szombaton, szeptember elején megkaptuk egy napra az élelmezést, hogy az uton ezzel ne legyen a szovjetnek baja a pitadelnij punkción, meg hogy a lazább felügyelet mellett senki meg ne szokhassék. Valami halat kaptunk, de olyan fajtát, amit eddig nem ismertünk s melynek hatalmas csontjai voltak. Ezt a jóformán megbűdösödött húst a földön vagdaltuk részekre baltával s volt olyan, aki társainak undorodása folytán három-négy részhez is hozzájutott. Sokan bizony azonnal nekiláttunk s kiderült, hogy igen ízletes étel volt, hasonlított a füstölt lazac ízéhez. De majdnem póruljártunk a telhetetlen evéssel. A sós halra nyakló nélkül ittuk a vizet s valósággal felpuffadtunk. Olyanféle érzésünk volt, mintha puffadt hasunknál fogva a levegőbe emelkedtünk volna, amellet akárhányunkat komoly rosszullet is fenyegetett.

De minden baj nélkül virradt ránk a vasárnap. Izgalmunk leirhatatlan volt. Jöttünk-mentünk a folyosókon, mint rajzás előtt a méhek. Most már nem nagyon érdekelt bennünket az, hogy peredácsi-nap van. Egyszer csak felharsant a kiáltás, hogy megérkeztek a teherautók értünk, helyesebben csomagjainkért. Kicépeztük csomagjainkat az udvarra, ott névsorolvasás ellenében vett át bennünket egy vérvörösinges kommunista. Azt suttogták róla, hogy ez volt a szovjet egyik hóhéra, aki rengeteg embert végzett ki. Csomagjainkat autóra raktuk s a betegek is, köztük én is, felülhettek. Tollam képtelen lerfni azt az érzést, mely el-

fogott akkor, mikor az autó berregve megindult s áthaladt ama végzetes bolthajtás alatt, melyet nagypénteken láttam utoljára. Aztán pillanatok alatt a zajgó városban haladt a gépkocsi. Mintha káprázott volna a szemem, olyatén érzés fogott el. A Liteinij-proszpekten robogott autónk, amelyen oly sokszor jártam. Most azonban képtelen voltam ráismerni. Igaz, akkor tél volt, most a nyárutóban, amikor megint lombhullás előtt álltak a fák, egészen másképpen festett az utca. Pár pillanat alatt megérkeztünk a Nikolajevszkij-pályaudvarra, hol a csomagok lerakása következett. Ekkorra már asszonyok sűrögtek ott, volt közöttük olyan is, akinek a karján csecsemő visítozott, élő lény, mely már magyar földön fog fölnevelkedni. Jó két óráig tartott, míg bajtársaim, kik gyalog tették meg az utat, kiérkeztek, természetesen a szokatlan nagy gyaloglástól halálra fáradva. Este héttől unalmas várakozással telt az idő. Egy fedett folyosón tereltek egy csomóba bennünket, innen néztük a befutó és elinduló vonatokat. Ekkorra már meglehetősen rendet tapasztaltam. A pályaudvar ragyogó tiszta volt. Semmiféle szemét nem szurta meg az ember szemét. A vonatok hajszálnyi pontossággal indultak s alig láttam sérült kocsit. Tizenegy óra tájban közvetlenül mellénk betolták a moszkvai személyvonatot, melynek végén néhány teherkocsi volt. A mi számunkra csatolták ezeket ide. Lassan begyömöszöltük magunkat a vagonokba s úgy kellett elhelyezkednünk, mint a hordóban a héringeknek. De ilyen apró kellemetlenségekkel ki törődött már! Akik az asszonyokkal együtt utaztak, azoknak valamivel kényelmesebb helyük akadt. Azok hetven helyett tényleg csak negyvenen utaztak. Éjfél előtt pár perccel felhangzott az ismert üvöltés: „Szagyíz!” (ülj fel!) s aztán, mikor az óramutatók a tizenkettőn összeértek, megdöccent alattunk a vonat 1921 szeptember 5-én.

Isten veled Szentpétervár! A tengernyi szenvedésen kívül csak egy testi-lelki jóbarátot, Juhászt hagytam itt, akinek sorsáról igen keveset tudtam. A vasszörnyeteg zúgva-zakatolva fúrta bele magát a siket, barna éjszakába. Kinlódással telt el az éjszaka, mert oly zsufolva volt kocsink, hogy alvásról szó sem lehetett. Hajnalban föltetszett a táj képe. Erdők, mezők egyhangú váltakozásban rohantak el mellettünk; nagy falvak terpeszkedtek el a síkságokon. Mikor egy-egy állomáson zökkenve megállott a vonat, akkor kiugráltunk, hogy csereberéljünk, vásároljunk. Tej, főtt burgonya, lipuska (sült burgonyával fedett lepényszerű sült tészta), alma, hús ijesztő gyorsasággal tűnt el gyomromban s majdnem minden állomáson megváltam egy-egy fehérneműdarabtól. A vásárlásokat boszorkányos gyorsasággal kellett elintéznünk, mert vonatunk alig állt egy-egy percet. Valahol mégis hosszabb

ideig tartózkodtunk s ekkor előkészölődtek a magyar földre szánt asszonyok is, hogy zsibbadtságukat kitopogják. Ekkor láttam, hogy milyen olcsó a hadifogoly; máskor valóságos Vénuszok kínálkoztak feleségül, de ezek között nem akadott egy sem, akinek az arcán kellemesen pihent volna meg a kíváncsiskodó tekintet. De én nagyon megértettem bajtársaimat. Közülök akárhánynak az életét menthette meg az orosz asszony, akit most hálából magyar földre visz az illető, bizonyára hozzátartozóinak nem a legnagyobb öröme. És ezek az asszonyok nem vitték magukkal a nő legerősebb fegyverét, a szépséget, mely minden ellenkezésen diadalmaskodik. Bizonyos, hogy a viszontlátás örömeiben lesz jó adag üröm is.

Estefelé már kimerültünk. Ülő, guggoló helyzetben elaludtunk s jóformán úgy érkezünk meg Moszkvába, hogy kevesen tudunk róla. Éppen éjfél volt, tehát huszonnégy óráig robotgunk. A vonat egész környéke közelben és távolban egy piszok volt, úgyhogy alig tudtunk lépni. Átmatlanul virrasztottuk át az éjszakát, mert a vagonokban hideg is volt s a levegőt sem lehetett kiállani. Óreink is eltűntek s a sínrengetegben magunkra voltunk hagyva. Megszökésre ki gondolt volna ebben az ismeretlen metropolisban? Reggel felé újból megjelent az őrség s egy fedett raktárhelyiségben gyűjtöttek össze bennünket. Itt egy igen barátságos kínai, akit véletlenül hoztak velünk Petrográdról, megszökött. Az őrség káromkodott, mi meg örültünk, mert a börtönben is vonzódott hozzánk s az úton is sok szolgálatot tett nekünk mandulaszemű fajrokonunk. Délután megjelent egy hatalmas rabszállító automobil, ez elvitte csomagjainkat. Aztán harmincas csoportokban mi kerültünk sorra. Én mindjárt az első csoportba kerültem. Mikor ránk zárták az ajtót, egy pillanatra megfordult fejünkben az a gondolat, hogy hátha suttyomban kivégezni visznek. Az utazás nem is volt ebben az autóban veszélytelen. Mivel csak egy igen szűk rácson szűrődött be a levegő, attól kellett tartanunk, hogy levegő hiányában megfulladunk. Szemmeresztve bámultuk az utak el-elkapott részeit, amint a gépkocsi hol erre, hol arra kanyarodott. Végre egy nagy fakapú előtt megállt. A túlkölésre megnyílt a kapu s mikor kibocsájtottak bennünket, régi bajtársaink egy részével találkoztunk.

MOSZKVÁBAN.

Mikor jobban körülnéztünk, akkor láttuk, hogy az úr Kresztjihez képest valami külvárosi házba jutottunk. Olyanféle éjjeli menedékhelynek néztük, de a padlásról lekandikáló rengeteg

mankó arról győzött meg bennünket, hogy vagy kórház, vagy szegényház lehetett. Valóban roppant szánalmas is volt itt minden. Egy tornateremnél nagyobb óriási helyiség volt a szállásunk, amelyben töméntelen sok egyes priccs sorakozott. Az egyik sorról muszka rabok barátságatlan tekintete pislogott ránk. Az udvarban, mely alig volt nagyobb egy pesti bérház udvaránál, állott még egy kisebb épület, a konyha. Nem emlékszem, hogy mennyien lehettünk itt az oroszokkal együtt, de annyi tény, hogy ez a Novo Peszkovszkij-láger szánalmas kis hely volt. Valahol Moszkva külvárosában lehettünk, mert közvetlen közelünkben alig volt épület, távolabbról vereslettek tipikus orosz, bádögfedelű vakolatlan házak.

Petrográdhhoz viszonyítva határozott visszaesés volt lakásunk. Nemcsak nem volt nyugalomunk, hanem loptak is tőlünk az oroszok; nappal felváltva őrködtünk. Nagyobb baj volt az, hogy kezdtünk megtévesedni, ami oroszokkal való együttélés alkalmával szinte elképzelhetetlen. Szerencsénkre nem volt még olyan hideg, hogy ne tudtunk volna alaposan tisztálkodni. Élelmezésünk ellenben javult. Már a kenyér is sokkal jobb volt s úgy emlékezem, hogy kétszeresét kaptuk a petrográdi adagnak. Ezenkívül, mivel itt szabad volt már a kereskedelem, vásárolhattunk is. Ez a körülmény hamarosan feledtette is a lakás kellemetlenségeit. Csoportokban mehettünk vásárolni a közeleső piacra s tolokocsin burgonyát, répát, káposztát hordtunk be. A zöld növényekben rejlő táperő hamarosan mutatta kedvező hutását. A skorbut elpárolgott belőlünk. De aránylag kedvezőbb helyzetünknek is volt árnyoldala. Pénzünk hamarosan elfogyott s hiába lehetett vásárolni, ha nem volt min. Mivel bizonytalan volt moszkvai tartózkodásunk ideje, ez még elnyulhatott hónapokra is, ismét megindult Magyarország felé a levéláradat. Siettünk közölni, hogy az éhenhalás már nem fenyeget bennünket, de pénzre volna szükségünk. Hogy minél biztosabban kapjunk hazulról pénzt, nemcsak a hozzátartozóknak írtunk, hanem az ismerősöknek is, mert arra is kellett számítanunk, hogy a levelek egy része elkallódott. Sok levél érkezett haza, mint később megtudtuk; de pénzt küldeni Oroszországba, egyenlő lett volna a sárbatiprással.

Hogy meddig laktunk itt, nem tudom; lehet, hogy két hétig, lehet, hogy hosszabb ideig. Egyáltalán semmi emóció nem történt itt, jeltelen napok voltak ezek is, de nem olyan szomorúak, mint a petrográdiak. Egyik délután parancsot kaptunk, hogy sorakozzunk, mert más táborba (ez nem volt börtönszerű lakás) visznek bennünket. Egy-két kocsi elő is állott a csomagok szállítására. De értékesebb tárgyainkat mégis magunk vittük. Én például meg

nem váltam volna barnauli drága bundámtól, mely a Kresztjiben életmentőm volt. Hűségesen cepeltem a melegben s alaposan izzadtam benne. Ha kocsira teszem, az a veszély fenyegethetett, hogy valaki elemeli, hiszen nagy érték volt ez már akkor, a táborban 800.000 rubelt kínált érte egy muszka. Az irgalmatlan hosszú, órákig tartó útra alig emlékezem. Legjobban Moszkva körutja, a bulvard ragadta meg figyelmemet. Amit így futólag láttam a városból, az egyáltalán nem volt szép. Tudom, hogy egy helyen nagyon kiszélesedett ez a bulvard, a két szélét nagy paloták szegélyezték, a közepén pedig egy mélyedésben téglalapalakú tó volt parti sétányokkal. Aztán valami mellékutcába tereltek bennünket, melynek az elején volt új lakásunk, a Pokrovszkij-láger.

Új kényszermunka-táborunk boldogabb időkben cérnagyár volt. Az utcára nyílt a gyárosnak palotaszerű lakása, melyben elszállásolást kaptunk. Ez már igazán kényelmes volt. A legnagyobb szobában az emeleten mi laktunk körülbelül tizenketten, a többi szobák kisebbek voltak. Kincstári váságyakat és szalmazsákokat kaptunk s köteleztek bennünket arra, hogy szobánk parkettjét nap-nap után felfossuk (pár négyzetméter jutott egyre-egyre), a hatalmas márványkandallóra s az óriási tükörablakokra ügyeljünk. Ez a hely bizonyára az újból fővárossá lett Moszkvának egy emelkedett pontja lehetett, mert ablakunkból elláttunk a város jó része felett. Nem messze volt tőlünk a Kreml, mit azonban én közvetlen közelből sohasem láttam, mert moszkvai tartózkodásom alatt mindössze egy félnapot tölthettem a városban. Ablakunkból Moszkva négyszáznál több templomából tizenhétnek a tornyát számoltuk meg Petrográdnak is körülbelül ennyi temploma van; a mi fogalmaink szerint ez horribilis nagy szám. De csekélynek tűnik fel azonnal, ha tudjuk, hogy az angol fővárosban a templomok száma meghaladja a másfélezret. A szép, bánatos őszi napsugár megcirógatta a tornyok aranyos kupoláit s ha a selymes köd szertefoszlott, akkor az évszázados történeti város ódon bájában bontakozott ki előttünk. Mihelyt helyzetünk türhetőbb és emberibb lett, azonnal egykori olvasmányaink hangulatának adtuk át magunkat. Mindaz, ami szépet és érdekeset írtak az orosz trók Moszkváról, az kilépett most a képzelet ködszerűségéből s a víg és tragikus történetek színhelye, az ódon és tipikusan orosz Moszkva elénk tárult. Tatjánák, Szonják, Olgak, Natasák apró lábaitól vált itt szentlé minden talpalattnyi föld; szenvedő, elbukó vagy diadalmaskodó regényhősnőknek az idegent izgató légkörrel volt itt telítve minden; de a romantikának illatos világával erős kontrasztot alkotott az új világ s álomszövés helyett Tur-

genyev édes leányalakjai kopottan és félénken jártak–keltek az utcákon, hogy zsákmányul ne essenek valamely harcsabajszú, tömpe orrú vörös potentát vágyának.

Azzal az alkalmazkodó képességgel, mely a fogság hányt–vetett életében, ezer újabb és újabb helyzetében sajátunkká lett, hamar beleszoktunk új életmódunkba. Mivel halálos katasztrófának a torkából, a Kresztyiből csak éppen az imént szabadultunk meg, természetes, hogy elsődleges gondolataink csakis az evésre, az élet fizikai részére vonatkoztak. Ellátásunk a Kresztyihez viszonyítva jobb volt, mert kenyerünk színe, minősége is nagyon megváltozott. A buzalevessel ugyan, melyben a rántást a búzából kifőtt s csirizzé lett keményítő pótolta, eleinte hadilábon állottunk, de megszoktuk lassanként. Az orosz konyhaművészet, mely békében sem állott magas fokon, a kommunizmus alatt szinte primitívvé egyszerűsödött. De mióta hosszas huzavona után Kisfaludy a kandalló elé sütővel is ellátott takaréktűzhelyet építhetett (a bádogot és téglát az udvaron szedték össze), azóta mintegy másodvirágzását élte régebbi fogolyéletünk sütési, főzési vágya. Alig vettük be a szovjet–levest, rögtön hozzáláltunk a burgonyahámozáshoz, burgonyasütéshez. Moszkva környékén rendkívül finom burgonya terem, ami ropogásra sültve páratlanul ízletes. Persze Kisfaludyval nem versenyezhetünk. Mi megelégedtünk burgonya–, sárgarépa–, céklafőzelékkel (utóbbi a mi találmányunk volt), amihez birkafaggyut használtunk, mert vaját csak főttésztára tettünk. Kisfaludy ellenben finom dolgokkal csiklandozta az egész szoba ínyét. Boszorkányos ügyességgel süttött túrós– és mákosrétest, asztalát egy darab keménypapiros, a tepszit pedig egy bádog tányér pótolta. Sejttem, hogy gazdaasszonykodó hölgyeink erre hitetlenül rázzák fejüket, de a szükség ezer apró leleményre vezetett bennünket.

Moszkvai életünkben igen kevés emóció volt. A napok gyorsabban is teltek s most bizonyos távlatból olybá tűnik az egész másfél hónap előttem, mintha mindössze két hét lett volna. Moszkvában sokkal jobb helyzetük volt a foglyoknak, mint Petrográdon, még abban az időben is, mikor már túsúl szedték a tiszteket. Szinte oktanul féltünk 1920 decemberében, mikor Vologdában attól kellett tartanunk, hogy Moszkvába irányítják transzportunkat. Pedig utólag meggyőződtem, hogy a magamfajta kis tisztecskéket olyan jelentékteleneknek tartották Moszkvában, hogy nyilvántartás után egyszerűen szélnek eresztették, éljenek meg a városban, ahogy tudnak. Sokkal jobb bőrben is voltak a moszkvaiak, mint mi, akik végigéltük a Kresztyi kálváriáját. Kényszermunkatáborunkba vasárnapokon régi bajtársaink kéretőz–

tek be látogatásra s a beszélgetésből kitént, hogy mennyivel könnyebb életük volt nekik itt, mint nekünk Petrográdon. Eszabadon élő bajtársaink hordozták aztán a híreket egyik táborból a másikba, mert mi, kresztyibeliek most már szét voltunk szórva, így Rájnis sem volt a mi táborunkban. Helyébe csoportvezetőnek Mezeit választottuk meg, ki Csája néven népszerű futballista volt Krasznajarszkban. A mi csoportunk nevében ő érintkezett a német és lett missziókkal, amelyek mint az első diplomáciai képviselők Oroszországban, elvállalták a magyar kormány felkérésére a kezeseknek visszatartott magyar hadifoglyok gondozását. Tőlük már október elején komoly biztató hírek érkeztek, hogy Jungerth Mihály és Litvinov külügyi népbiztos meghatalmazottja között olyan előrehaladottak a tárgyalások, hogy a megegyezés igen hamarosan remélhető.

A várakozás unalmát enyhítette az is, hogy a táborban levő hevenyében berendezett nyomdában, helyesebben könyvkötészetben foglalatostkodtunk. Itt találkozott aztán délelőttönként a tábor egész lakossága, mely olyan vegyes volt, mint a Kresztyié, azzal a különbséggel, hogy nem voltak közöttünk érdekes orosz rabok. Jelentéktelen dolgokért internált leányok, asszonyok, rekvirálásnak ellenállt parasztok voltak munkatársaink a műhelyben, melynek egyik felében asztalosságot is űztek. Azt hiszem, hogy ebben a táborban szintén nem volt kötelező ránk nézve a munka. De a semmittevés helyett jobb volt a pontos fekvés, kelés, ami lassan-lassan visszaadta testi rugékonyságunkat. Úgy rémlik előttem, hogy én a hajógyári ácsoskodásom tudatában — ott másodosztályú ács lettem — először az asztalos-műhelyben vállaltam foglalkozást. De hamarosan felsülhettem, mert kedvetlenül átnyergeltem könyvkötőnek. Ez határozottan könnyebb foglalkozás volt. Persze nem kell itthoni könyvkötésre gondolni. Hatalmas társzekerek vékony szuperior-papirost szállítottak be a táborba, amiből nekünk blokkokat kellett varrnunk. Vágógépek szeldelték el a papirost, aztán perforáló gépbe került az anyag. Voltak, akik csak számolták a lapokat, ismét mások, akik csak lyukasztották, mi meg varrtuk. A varrást aztán leragasztottuk. A csomóba rakott blokkokat aztán ismét levágtuk géppel. Az első csípősebb idő beálltával kellemes volt itt dolgozni, mert ha nem is akadt bőven, a rengeteg papirossal jó melegre tudtuk a műhelyt fűteni. Ezt a papirost használtuk fel levelezésre s tucat-számra gyártottuk a borítékokat. A papiros olyan mértékben fogyott, hogy az előirt 60.000 blokkból bizony jó 10.000 hiányzott. De egy cifra orosz káromkodással elintézte a parancsnok az ügyet.

Akadtak közöttünk olyan kötélidegzetűek, akik most kezdtek tanulni nyelveket. Zsolnay bajtársunk most, a fogság legeslegvégén fogott hozzá a némethez. Eleinte csak neveltük, de élcelődéseinket fel sem véve egymásután kérdezte az előtte ismeretlen szavakat, amiket Kisfaludy és én mondtunk meg neki. Ez fogságom elejét juttatta eszembe, amikor én szorultam rá élő szótárakra. Mily tengernyi szenvedés árán lettem magam is egy idegen nyelv élő szótárává! Még október elején megérkezett a magyar kormány küldeménye. Mindnyájan kaptunk egy öltözet civilruhát, egy pár erős bakancsot, vagy hosszúszerű svéd cipőt, pokrócot s két pár fehérműt. Bizonyára Németország adta el drága pénzért ezeket kormányunknak, noha a felöltők és a felsőruhák semmit sem értek. Rettenő furcsán éreztük magunkat civilruhában, bakancsban és katonai, vagy orosz sapkában. Elhatároztuk, hogy eladjuk azt, amit kiki nélkülözni tud. Én a felöltőt dobtam piacra, mert subám igen jó szolgálatot tett.

A táborból gyakran jártunk ki vásárolni, de azon a címen kaptunk engedélyt, hogy orvosi vizsgálatra megyünk. Jelentkeztem tehát én is, aki négy felöltőt, ugyanannyi pokrócot kaptam a piacon való eladásra. A felöltőket egymásután magamra vettem, a többi holmit egy zsákba gyűrtem s így jelentem meg néhányadmagammal a parancsnokságon. A parancsnok nevében a hasát fogta, mikor meglátott, de nem emelt kifogást külsőim ellen s így szépen elballagtunk a piacra, azaz előbb a kórházba. A piac tőszomszédságában egy kolostor volt, ami kényszermunkatáborrá volt átalakítva. Az udvaron öt-hat alacsony templom állt, az ismert hagymakupolával. Ezekben a padlózatra szórt szalmán orosz rabok heverésztek, köpdöstek, nagyokat szippantottak morkacigarettájukból. Az orvos is megérkezett s rettenő siketése nagy hasznunkra volt. Én fülemet mutattam meg neki, másik a szívével hozakodott elő. Megnézett futólag mindenkit, aztán azt mondta, hogy most nem ér rá, holnapután jöjjünk. Na gondoltam, ilyen orvos kell nekünk! Aztán minden szemérem nélkül kiadtam a jelszót, hogy menjünk a piacra. A két muszka őriző azonban okoskodott, hogy nem szabad. De régi tapasztalatból ismerve a zárat oldó kulcsot, mindegyik kapott egy doboz cigarettát s miután egy csomag dohányt ígértem nekik, rögtön szabad volt az út s indultunk.

Az előttünk fekvő téren morajlott a piac. Ezrek tolongtak ott adni vagy venni. A sűrű tömegben helyet verve magamnak, harsány hangon elkiáltottam, hogy ki vesz egy finom külföldi matériából készült jó köpönyeget. Egy-kettőre nagy sürgés-forgás támadt körülöttem. Tapogatták a köpenyt s alkudoztak, végre

180.000 rubelért ledobtam magamról. Mikor aztán a másodiknak a dicsérgetésébe kezdtem, már a piaci spekulánsok is mind körülöttem nyüzsgöttek. Mi lettünk az egész bazar középpontjai s úgy beleéltem magamat új helyzetembe, mintha hivatásszerűen ítésem volna ezt a foglalkozást. Mikorra eladtam a pokrócokat is, másfélmillió rubel ütötte a zsebemet, de a néptömeg elsodorta mellőlem örömet. A szappanokat — ezeket a ruhákkal együtt kaptuk — ritka szerencsésen adtam el; egy 20–30 filléres szappanért 15–16.000 rubelt kaptam. Most aztán hozzáfogtam a vásárláshoz. Mikor mindennel készen voltam, ör hiányában magamnak kellett a kolostorba, tehát a börtönbe bekérőtnöm. A legjobb az volt, hogy be sem akartak bocsájtani, mert közben örségváltás lévén, meg sem ismertek. Szökésre ekkor már nem gondolt senki. Hej, ha ez a szerencse ért volna Petrográdon! Jó időbe telt, míg mindnyájan összeverődtünk s indulhattunk a táborba vissza.

Igy telt-múlt az idő. Október közepétáján végre megérkezett a komoly híradás, hogy minket az itthon fogva ülő népbiztosok ellenében kicserélnék. Legyünk készen, mert minden nap megérkezhetik az indulási parancs. Kellett is nekünk sok készülődés, mikor éveken át erre vártunk! A napok is, az órák is most már egy izgalomban teltek el, de ez tetőfokát akkor érte el, mikor Mezei meghozta a hivatalos írást, hogy másnap indulunk. Képtelen vagyok leírni azt az érzelemvihart, mely ekkor megrázott bennünket. Az örömnél valami tompa mámorra kerített hatalmába bennünket. Egymás nyakába borultunk, levetítettük magunkat ágyunkra, felesleges dolgainkat törtük-zúztuk, elhánytuk. Majd a mámor elszálltával megdöbbenve gondoltunk arra, hogy hátha nem is igaz ez. De kételyünk eloszlott, mert a parancsnokság is kezdte számbavenni a kiadott kincstári dolgokat, hogy rendben van-e minden. Érdekes, hogy fogságom legfontosabb és legragyogóbb napjának a dátumára egész világosan nem emlékezem. Vagy október 17-én, vagy 19-én volt ez.

AZ ÉDES SZABADSÁG.

Hogy hogyan teltek el a következő nap órái, a jó Isten a megmondhatója. Úgy délután négy óra tájban csomagjainkkal a parancsnokság elé idéztek bennünket, jelezve, hogy itt a szabadság pillanata. A táborparancsnok polgártársaknak szólítva bennünket, rövid, szép beszéddel búcsúzott tőlünk s boldog életet kívánt hazánkban, hová évek óta sóvárogva vágytunk. Mondha-

tom, kevés beszéd hatott ennyire és ilyen kellemesen ránk. Majd a kis kapú elé állva, névsort olvasott. Akinek a nevét felolvasta, azzal kezét fogott. Egyenként léptük át komoly áhitattal a kis kapú küszöbét. Szabadok voltunk! Aki nem élt át hasonló helyzetet, az bizonyára nehezebben tudja átérezni azt az édes szédülést, mely a szabadság első perceiben megbizsergette vérünket. Az ősze csavarodó idő mintha egyszerre tavasszá változott volna; a borús mennyboltozat kiderült, hogy pár ragyogó sugarával még aznap üdvözlhessen bennünket. A rabság egyszerre olyan szabadsággá változott át, hogy senki sem törődött velünk az utcán. Szinte szokatlan volt, hogy nem őriznek bennünket s gyámoltalanul kérdezősködtünk a Vindovszkij-pályaudvar felől, ahová mennünk kellett. Végre kaptunk két fegyvertelen őrt s ezek vezetésével megindult karavánunk, mely a szokatlan hosszú gyaloglás miatt kilométer hosszúra nyúlt. Nagy térközökkel követtük egymást, csak arra ügyelve, hogy el ne szakadjunk. A sötétség beálltával a moszkvai gyér világítás mellett valósággal bukdácsolunk a hepehupás kövezeten, mely olyan volt, mintha végigágyuzták volna. Egy-egy száguldó autó reflektora percekig elvakította szemünket. Holtra fáradtan érkezünk meg végre a Vindovszkij-pályaudvarra, mely Moszkva szegényes külvárosi részében fekszik. Az elmaradtakat bevárva, megtudakoltuk, hogy melyik a mi vonatunk. Egy hosszú szerelvény fektült a pályaudvar vége felé, melynek egyik tepluskájában (kályhával ellátott marhavagon) tüzet rakva lefeküdtünk.

Másnap délelőtt újabb csoportok érkeztek s együtt volt ismét a Kresztji egész állománya. Sokféle mez vegyült itt össze; ki civilben, ki orosz ruhában, ki régi kopott hadifogoly habitusában járt-kelt s a pályaudvar a körülbelül négy száz kicserélendő fogolytól olyan lett, mint egy megbolygatott kas. Új asszonyok is tűnedezték fel ódivatú eleganciában, mely éppen hozzáillett a mi ruházatunk miliójéhez. De az ütött-kopott ruhák alatt friss vágyak serkedtek az eddig fáradt szivekből s ahogy tettünk-vettünk, minden mozdulatunk azt mutatta, hogy új energia szállt az elaludt vérű emberekbe. Ismét várakoznunk kellett, mert az utnakindítás Oroszországban mindig eltartott egy-két napig. A pályaudvar körül csavarogtunk s nézegettük az előttünk ismeretlen Moszkva bádogfedelű házait s olyan szorongó hangulat vett erőt néha-néha pár pillanatra rajtunk, mint mikor fogságba esünk után szállítottak bennünket az orosz föld belsejébe. Egy tökéletesen új világ volt ez akkor számunkra, melynek lelkét, arculatát idegenül néztük s most, mikor öt-hét év után elmegyünk belőle, úgy éreztük, hogy a legcsekélyebb gyökeret sem eresztettük ebbe a földbe.

A gondolkodás tekintetében kissé megállapodott ember meg éppen idegenül bámulta ezt a fejetetejére állított világot, mely rideg, lélekölő szigorával eleinte kiölni törekedett a régi fogalmakat, majd maga is visszaidomult hozzá. Híre járt, hogy már visszaadták a házat tulajdonosának, hogy tataroztassa; a kereskedelemnek — mivel a spekuláció szándékolt letörése sikertelen maradt — tág teret biztosítottak. Uljanov és isze (Lenin) alatt berendezkedett államban egy új arisztokrácia, a hirtelen gazdaggá lett emberek osztálya kezdett kialakulni, mely értéktelen pénzének töméntelen sokaságával drága italokban dőzsölt s kártyázott. Az eresztek eme látszólagos fölengedése dacára átlag naponta nyolc ember tűnt el Moszkvában, jelezve, hogy a Csekának még sok ismétlő pisztolya van. Terrorban itt sem volt hiány, csak kevesebbet tudtunk róla. Beszélték, hogy mikor egyszer Lenin ellen merényletet követtek el, a merénylet egész utcáját legyilkolták vagy megtizedelték. Nem hihetetlen dolog ez, mikor arra is volt eset, hogy gyermekekre sortűzet adtak.

Azt hiszem, hogy két napot töltöttünk a pályaudvaron, de nem állítom határozottan. Talán 22-én délután tologatni kezdték vonatunkat s végre teljes lett a szerelvény. Úgy négy óra tában feledhetetlen kellemes epizód játszódott le. Megjelent két élelemmel megrakott szekér vonatunknál s a kocsikkal jött ismeretlen magyar ur a reformátusokat szólította. Az történt, hogy a pesti református egyház valamelyik északi vöröskeresztmisszió révén nagymennyiségű élelmiszert juttatott el hozzánk, mely az utolsó pillanatban érkezett. Mivel reformátusok és evangélikusok kevesen voltunk, megosztottuk az ajándékot beteg bajtársainkkal. Így is több kilogramm finom húskonzerv, tejkonzerv, cukor, cigaretta, kétszersült jutott egynek-egynek, melyből megvendégeltük barátainkat is s mely majdnem a magyar határig elegendő volt. E finom készletek birtokában most már víg hangulatban vártuk az indulást. Megérkezett a szovjetkormány biztosa is, egy kedélyes magyar kommunista személyében, akinek az volt a feladata, hogy minket elkísérjen Rigáig s ott átvegye a magyar népbiztosok egy csoportját értünk cserébe. Már nyolc-kilencre járhatott az idő, mikor lassan dőcögni kezdett vonatunk. Eleinte csak cammogott, mintha tolatna, majd mind sebesebbre vált mozgása, jelezve, hogy elindult velünk oroszországi utolsó utunkra. De minden örömben van egy csepp ürm. Éppen az induláskor hozta valaki hírről, hogy Juhász Petrográdon meghalt. Ez az ellenőrizhetetlen hír nem tudom, hogyan kelt szárnyra, elég az hozzá, hogy hamarosan egész transzportunk beszélt róla. Elkeseredve, fájdalommal gondoltam szerencsétlen bajtársamra, akitől a végzet meg-

tagadta a legnagyobb örömet, a hazatérést. Hol nyugszik, ki tudná megmondani? nem lesz egy pont, ahol meg tudna állapodni a kutató kegyelet, hogy legalább gondolatban szórja tele virággal a szomorú sírdombot. Hogyan közlöm majd szüleivel, hogy akit vártak, az nincs már az élők sorában, ismeretlen sírja felett hideg északi szél futkároz? Hogyan vigasztaljam majd meg aráját, ki szerelmét mintegy üvegóra alatt változatlanul őrizte meg számára, sőt nőttön-nőtt ez, amint az elszakadás mind messzebb és messzebb esett? Nem tudtam teljesen örülni semminek sem. A sors olyan szorosra fűzte érzéseinket, hogy testvéreimet sirattam el benne. Majd az új nap felvirradásával a friss napsugarak szertezilálták sötét gondolataimat s azzal áltattam magamat, hogy hátha hamis a haláláról szóló hír. Belevettem magamat zajgó életünkbe, mely szórakozást eleget nyújtott. Víg adás-vevés folyt az állomásokon; cserélgettük maradék holminkat s a legnagyobb vásárokat a szappannal csaptuk. Valami csodálatos varázsa volt a szappannak az asszonyokra! A szagos szappan megmutatása a nőben, az örök Évában az asszony legmélyebb és legmaradandóbb jellemvonását keltette életre: a hiúságot; azt a gondolatot, hogy ettől a piperejóságtól szebbé lehet, tetszhetik. Az életkedv a biztos rév felé haladtunkban nem ismert határt. Gyakran lehetett ilyen kiáltásokat hallani: „Fiuk, idénéztek! Ruhát váltok!” s azzal a levetett ruhadarab repült ki az ablakon; talán tudat alatt az a gondolat rejtőzött bennünk, hogy szenvedéseink eme néma tanuinak elhanyagásával magukat a szenvedéseket is vissza tudjuk hagyni orosz földön. Különösen gyümölcsre voltunk éhesek. Kinek jutott már évek óta ilyen élvezeti cikk?! Pénzért, cseretárgyért sok almát vásároltunk s egyszerre azon kaptuk magunkat, hogy hónapokon át gondozatlan, mosatlan fogaink (a skorbut miatt kefével nem volt szabad fogunkat mosni, mert azonnal erős vérzésnek indult) ragyognak az almaevéstől.

Erdő, mező gazdag változatban maradozott el mellettünk s mi szerettünk volna a vonatnak még nagyobb sebességet adni. Bennem erdő is, mező is szomorú emlékeket hívott életre, de most, hogy úgy haladtam el mellettük, hogy nem kell többé viszontlátnom őket, elfeledtem keserves kínlódásokban gazdag vándorlásaimat. Egyik este hosszasan álldogáltunk egyik állomáson. Valamelyik bajtársam, akinek kevesebb ügyessége volt a kereskedésben, megkért, hogy adjam el rubaskáját (orosz felsőing, kabát helyett). Láttam ugyan, hogy imitt-amott foltos, de gondoltam, majd csak eldicsérem. Vevő akadt bőven, mert Oroszország lakossága már régóta hazatérő fogolytranszportoktól szerezte be

részben ruhaszükségletét. Egy kevésbé megvilágított vagonba léptem föl s onnan kezdtem dicsérgetni árumat. Hamarosan meg is jelent egy vörös katona, akivel nyélbe ütöttem az üzletet, kaptam az ingért 40.000 rubelt. Egyik lámpánál azonban jobban szemügyre véve az inget, az orosz, elhűlve konstatálta, hogy az bizony foltozott. Nosza, egy egészséges káromkodás közben gyorsan visszatért a vagonhoz. Persze ezt én már előre látva, idejében elináltam onnan. Sokat neveltünk a póruljárt muszkán, hogy kétségbeesett erőlködéssel kereste azt a vagon, amelyben neki egy új orosz inget eladtak; de hiába fáradozott, a sok egyforma kocsi között nem tudott eligazodni s végre is hóna alá csapva az inget, morogva eltávozott. Az ilyen ártatlan csínyeken kitűnően mulattunk.

Ha jól emlékszem, 24-én este Szebezsre érkeztünk. Ez volt a határállomás. Pár versztre innen már lett katona néz farkasszemet az orosz határőrrel. Másnap délelőtt megvizsgálta a határrendőrség csomagjainkat, aztán egy fából épült házban személyi motozást is végeztek rajtunk, hogy nem viszünk-e ki valamit az áldott országból. Mikor ezzel készen voltak, egy határátlépési igazolványt nyomtak a markunkba, lelkünkre kötve, hogy el ne veszítsük, mert akkor visszamehetünk Moszkvába. Vigyáztunk is rá, mint a szemünk fényére. Most már csakugyan nem volt más hátra, mint hogy mozdonyt kapjunk s indítsanak bennünket a határ felé. Ez azonban egyre késett. Teltek-múltak az órák, de nem történt semmi. Ehelyett azonban fölötte kellemetlen hírek csaptak le ránk. Kommunista biztosunk beszélt, hogy Moszkvában megtudták, hogy Károly király Magyarországon jár, át akarja venni az uralmat, — mint később megtudtuk, ez okt. 22—23-án volt — tehát várunk kell, míg biztosabb híradás érkezik Moszkvából. Az sincs kizárva, hogy esetleg visszamegyünk Moszkvába, mert uralomváltás esetén a magyar kormánnyal kötött szerződés érvénytelen. Borzasztó elkeseredés rabjai lettünk. Most, amikor már a paradicsom kapuján kopogtatunk, most az utolsó pillanatban semmistül meg minden reményünk! Csak játszott velünk a végzet, mikor a szabadságot megízleltette velünk, hogy annál keserűbb legyen a rablánc. Vártunk, vártunk. Hol a reménykedés, hol a kétkedés lett bennünk urrá. Éjjel tizenegy után azonban váratlanul lökést kapott előlről szerelvényünk. Mi ez? Olyanforma volt a dolog, mintha mozdony járt volna rá szerelvényünkre előlről. Valóban pár pernyi izgatott várakozás után megindult vonatunk és pedig előre. A kis szebezi állomás elmaradt, a blokkháznál pedig már robogva haladtunk. A vonat sebessége arról győzött meg bennünket, hogy a határnak visz-

nek. Hasonlított ez az érzésem ahhoz az örömhöz, mit akkor éreztem, mikor Novo Nikolajevszkben az Ob hidján átdöcögött velem a vonat. Később tudtuk meg, hogy Rájnis a közös élelmszernek egy részével megkente a szebezi állomásfőnököt s így kaptunk mozdonyt. Akárhogyan is volt, mi csak azt éreztük, hogy robogunk, robogunk. Egészen rövid idő múlva megállt vonatunk. Kitekintettünk s láttuk, hogy egy mező közepén állunk. Előttünk egy jelentéktelen kis híd barnállott, valami kis patakocskát hidalhatott át, ez képezte a határt. Lámpás katonák imbolyogtak, aztán felszálltak a kocsikba, hogy elvegyék a határátlépési igazolványt. Egyszer csak a mi kocsinkhoz is odaértek. Néma meghatottsággal adtam át az apró kis cédulát, melynek olyan csodatévő ereje volt, hogy azzá tett, amire hat és fél év óta vágyódtam: fogolyból szabaddá. Még pár perc várakozás, aztán meglődült a vonat; gyorsabb ütem következett s 1921 október 25-ének éjféle körül — így emlékezem a dátumra — átszáguldott velünk a határon. Istenem! az idő miriádjában ez a pillanat is olyan volt, mint a többi s mégis a mi életünkben egy egészen új világot jelentett! Tuláradó örömmel hallgattuk a boldogság e szent megdöbbenésében, hogy a vonat kerekei is ezt zakatolják: szabadok vagyunk, szabadok vagyunk! Majd felharsant édes nemzeti dalunk. Kij tudná azt az örömet papírra vetni, mely csaknem szétpattantotta keblünket? Néma homály maradt mögöttünk, melyben zordonan terpeszkedett a szovjet-állam rabtartó polypkarjaival. Ádáz hazája a sötét szenvedéseknek, búcsúvélen túl maradj magadra s ne nyujts pihenőt azoknak, akik megkínóztak bennünket!

Az első lett állomáson katonazenével fogadtak bennünket s a lett állam nevében üdvözöltek. Már reggel óta várták vonatunkat, de a Magyarországon lejátszódott királypuccsra való tekintettel vajmi csekély reményt fűztek már megérkezésünkhöz. Isten kegyelme folytán a sors kedvezett nekünk s ettől a pillanattól a lett állam vendégeiként emberekké lettünk. Még abban az órában megvendégeltek bennünket s folytattuk utunkat. Reggelig száguldott vonatunk s a felkelő nap sugara már olyan emberekre esett, akik nem a jelennel, sem a múlttal, hanem a jövővel foglalkoztak. Édes bizsergéssel töltött el bennünket az a gondolat, hogy innentől kedve nem gyűlölet vár ránk, hanem embertársaink szeretete, mely annál nagyobb lesz, minél közelebb jutunk ahhoz a földhöz, melyet oly sok idő óta csak álmainkban láthattunk. Az öröm egyenlő magas intenzitása jellemezte egész utunkat mindaddig, míg csak föl nem tűnedezték Riga házai. Délután 4—5 óra tájban érkezünk meg a lett föld fővárosába.

A pályaudvaron újból lejátszódott hadifogoly életünk annyszor ismétlődő eseménye: a vonatból kicepelni a csomagokat. De ez egészen más hangulatban folyt már le! Víg zűrzavar uralkodott közöttünk s kedélyesen helyezkedtünk el új szállásunkon, mely tömeglakás volt ugyan, de emberi. Tiszta ágyak, rendes, egészséges ételek, új fehérműk vártak ránk s az a jóleső érzés melegített belülről, hogy itt rólunk már a magyar haza gondoskodik. Este a klubhelyiségben kellett megjelenünk s itt üdvözölt bennünket, az első túszcsoportot Jungerth Mihály követünk, akit már a pályaudvaron láttunk. Mikor zsakeites szép alakja megjelent közöttünk, megsokszorozódott bennünk az a szeretet, melyet vele, mint ismeretlennel szemben eddig is éreztünk. Mikor rátekintettünk, megéreztek, hogy szeméből mindazoknak a szeretete sugárzik, akik fájdalmas és édes vágyódással esdik már a viszontlátás pillanatát.

De az öröm sem végtelen. Valami szorongó érzés azt súgta, hogy egy belső katasztrófán kell hamarosan átesnünk. Gyakran hallottuk odakint, hogy hazánkat rútul megtépték s fájdalmas csonkot hagytak csak meg drága testéből. Emlékezem, hogy mikor Krasnojarszkban 1919 őszén a felvidéki cseh betörésekről hallottunk, napokon át végtelen kedvetlenség vett erőt rajtunk. Azóta ez az érzés lassan háttérbe szorult lelkünkben, mert minden gondolatunk, minden energiánk életünk fenntartására irányult. Lépten-nyomon veszély leselkedett ránk s az önfenntartás küzdelme, az élet megmenthetése vette igénybe egész lényünket. Ha hallottunk is híreket, azokban nem is akartunk hinni. Bennünk az integer ország képe élt s a rideg valóságra való ébredést szinte szánt-szándékkal eltoltuk magunktól. Mikor követünk felállt, hogy üdvözöljön bennünket, éreztük, hogy néhány pillanat múlva lehull szemünkről az a fátyol, melyet készakarva nem mertünk meglebbenteni. Jól emlékszik mindegyikünk azokra a szavakra, amiket hazánk képviselője mondott akkor. „Ti egy hatalmas, boldog ország képét őriztétek szívetekben — mondá. De a mi hazánk nem az már, amilyennek ti elhagytátok.” Van-e fájdalmasabb, szomorúbb szerep, mint azé, akinek közölnie kell egy irtózatos fájdalmat, nemzeti katasztrófát azokkal, akik félig-meddig édes ábrándokban ringatják magukat?! Ki vállalkoznék arra, hogy halotról emelje föl a leplet az előtt, aki élő szeretne viszontlátni?! Ez a fájó és szomorú szerep Magyarország követére várt. Mikor Jungerth Mihály hangja elcsuklott s eltakarta arcát, egyszerre száz és száz férfi keblét rázta meg valami leihatatlan fájdalom zokogás. Ott álltunk a rigai klub nagytermében lehajtott fejjel. Zokogó fájdalommal vettünk búcsút észak,

kelet, dél elszagगतott vidékeitől. De volt ebben a fájdalomban valami megnyugtató is. Igen, ez a magyar sors. Veszteni, amit az ősök szereztek s azon dolgozni, hogy újra együtt legyen az a föld, amiben magyar generációk csontjai porladoznak. A szabad földre való érkezés ezt a szinte ridegen világos kötelességet állította elénk. Harcolnunk kell s küzdeni fogunk, mert ez az életünk.

Mivel a magyar kommunista népbiztosok csoportja még nem érkezett meg Rigába, pár napig várnunk kellett. Természetesen a városba nem mehettünk ki, de jól éreztük magunkat a klubban is. Itt cigarettá, levélpapír, tinta állván rendelkezésünkre, siettünk hozzátartozóinkat értesíteni, hogy szabad földön vagyunk már. Ezek a levelek ezerszámra röptek Magyarország felé s csupa lelkendezésből állottak. Október 29-én az a szerencse is ért, hogy kedveseimtől levelet kaptam. A levél ugyan Moszkvába volt még címezve, de a futár, aki hozta, már Rigában kézbesíteni tudta. Végre híre jött, hogy megérkeztek a magyar népbiztosok. Már előre fentük a fogunkat erre a találkozásra, de persze az intéző körök elővigyázatossága folytán nem láthattuk őket. Annyit hallottunk csak, hogy a szovjetbiztos méltatlankodott, hogy a magyar földről érkezett rabok meg vannak láncolva. Másnap délután vonatra szálltunk, hogy most már megszakítás nélkül folytassuk utunkat Magyarország felé.

HAZAFELÉ.

Tulajdonképpen pontot tehettem volna írásom végére ott, hol elmondtam az orosz földről való megszabadulásomat. De úgy érzem, hogy így hálátlan lennék azokkal szemben, akik hazafelé vezető utunkat, annak majdnem minden szakaszát folytonos ünneppé tették. A szeretetnek meleg hullámai áradtak felénk, amik azt susogták, hogy csak feledjünk, feledjünk. Rigából tehervonaton utaztunk tovább; a vagonokban úgy össze voltunk préselve, hogy ha éjjel valaki fordulni akart, akkor az egész sor-nak fordulnia kellett. A sebesség miatt beáramlott a külső levegő is s a fűtés dacára fáztunk éjszakánként. Most vettem csak igazán jó hasznát barnauli bundámnak, mely nagy hűléstől védett meg. Utunk Kovnón át vezetett, melynek piacán költöttem el utolsó orosz ezüstpénzemet, egy ötkopekest. Ezután a lengyel korridoron áthaladva megérkeztünk Stettinbe. Itt már szeretettel üdvözöltek bennünket nemcsak hazánk kiküldöttei, hanem a szövetséges német állam is. Levelezőlapokat osztogattak ki között-

tünk, melyek ugyan a germán hadifoglyoknak szóltak elsősorban, de feliratuk „Es grüsst Euch in der Heimat die Hafenstadt, Stettin“, azt éreztetten velünk, hogy itt már honi levegő cirógatja arcunkat. Sajnos, itt már az elszakított területek képviselői is megkezdték az embervadászatot s megszállott területen lakó honfitársaink ugyancsak nehéz helyzetben voltak, hogy a csonka országba térjenek-e vissza vagy az új kreációba. Itt kapták az első felszólítást az Oroszországban megnövsült hadifoglyok, hogy el akarják-e hagyni feleségüket, mert az európai államokban a szovjet-házasság érvénytelen. Aki tehát meg akar szabadulni asszonyától, csak jelentkezék, úgy íthagyhatja, hogy az asszony észre sem veszi. Úgy hiszem, transzportunkban nem akadt ekkor egy sem, aki ennyire visszaélt volna a nő hűségese vonzalmával. De voltak már itt orosz elhagyott asszonyok, akik magyar, osztrák, germán hadifoglyok után érdeklődtek s kiket hazájukból kicipelve lelketlen emberek hagytak el itt a határon. Az ilyeneket csoportokba gyűjtötték itt is, Bécsben is, Csóton is s aztán visszaküldték Oroszországba. Szomorú sors várt rájuk, mert mint külföldről visszatoloncolt gyanusak többnyire a prostituált nők börtönébe kerültek. Egy pillanatra megvillant előttem még egyszer színésznő társam arca. Hátha együttélésünk szerelemmé nőtt volna s most Stettinben milyen nehéz lett volna az elválás! Mégis legjobb volt úgy, ahogyan történt. Mielőtt ebédre vittek volna bennünket, csomagjainkat kirakatták a vonatból, mert aztán más vonatban folytatjuk utunkat. A németek sokat nevettek azon, hogy csomagjainkat magunkkal akartuk vinni, mert hátha azalatt ellopják. Alig tudtak meggyőzni arról, hogy hála Isten, nem élünk már Oroszországban, ahol azonnal lába kel mindennek.

Búcsút véve a barátságos németektől s itt működő honfitársainktól, személyvonaton folytattuk utunkat. Vonatunk, mely 2—3 óra között indult, rohanó sebességgel száguldott tovább, mert menetrend közé ékelt rendkívüli vonat volt. A fülkében most már kényelmesen elhelyezkedtünk s kíváncsian vizsgáltuk a német tájakat, mert minden merő újdonság volt számunkra. Bezzeg más vidék volt ez, mint a kietlen orosz föld! Szépen épült falvak, városok maradoztak el mellettünk. A sötétség beálltával elszunnyadtunk. Kilenc órára járhatott már az idő, midőn azt vettük észre, hogy fényesen kivilágított vonatok suhannak el mellettünk s hatalmas ház-tömbök állanak őrt a sínek mellett. Szakadatlan háztömegek végeérhetetlen sorai között siklott szerelvényünk. Berlinben jártunk. Mind az ablakhoz tolongtunk s vonatunk folyton csökkenő sebességgel bejárt az anhalti pályaudvar hatalmas boltíve alá. Még mozgott a vonat, amikor az óriási

kupolacsarnok falai s boltívei a Himnusz felséges hangjait verték vissza, mit egy német katonazenekar játszott. Ma is könny önti el szememet, ha a fogadtatásnak feledhetetlenségére gondolok. Ezer és ezer ember tolongott a csarnokban, de mi csak azt a magyar anyát láttuk, aki fia elé utazott eddig. Valami félelmetesen szivettépő gyöngör volt nézni, ahogy anya és fiu viszontlátták egymást. Ez volt az első izelintő abból, ami otthon vár reánk.

Mindnyájunk legkedvesebb élményei közé fog tartozni a berlini fogadtatás. Egy óriási étteremben felterített asztalok vártak bennünket. Minden teríték mellett egy kis virágcsokor ékeskedett, melyet magyar és német nemzeti szalag font át Berlin város címerével. A gyöngyörűen terített asztalokkal szemben bizonyos elfogódottság vett rajtunk erőt; Istenem, hát emberek vagyunk újra, akik többé nem rozsdás konzervdobozokból eszünk. Akkoriban éppen pincérsztrájk volt Berlinben, hát a felszolgálatot a magyar követség személyzetének hölgytagjai és német hölgyek vállalták magukra. Finom ételek, sör, cigaretta, szivar isteni élvezetéhez jutottunk s a zenekar hol magyar, hol német nemzeti dalokat játszott. A magyar követség üdvözölt bennünket, aztán a szövetséges német állam, a vendéglátó Berlin város. Tetézte örömről, hogy egyszer csak előttünk láttuk Jungerth Mihály követünket, kedves jótevőnket, ki az orosz pokolból az ígéret földjére hozott ki bennünket. Szinte meglepő volt az ő ittléte, mert mi Rigában hagytuk őt s azóta egy eszeveszett iramban száguldunk eddig s mégis megelőzött bennünket. A magyar és német hölgyek finom szépsége önkéntelen összehasonlítást kínált a hazahozott orosz nőkkel s bizony lesújtó volt a jövevényekre az eredmény. Zenéből, szónoklatokból, női szemekből s csicsergő beszédből hecéző szeretet áradt felénk, amely lelki sebeinkre balzsamot akart vonni, hogy csak feledjünk, feledjünk.

Éjjél után mondtunk istenhozzádot a vendégszerető Berlinnek. A vak éjszakába beleszánglalt vonatunk, hogy legközelebbi állomásunkra, Lipcsébe vigyen bennünket. Hat óra felé megvirradt s Szászország ápolt, gondozott földjén robogtunk. Hét felé feltűnedezett a város háztömege s hamarosan befutottunk a hatívú óriási pályaudvarra. Itt bőséges reggelit kapunk, aztán tovább utaztunk. Bámulattal töltött el bennünket a föld csodálatos gondozottsága. Egy talpalatnyi területet sem láttam megmunkálatlanul. Falu falut ért s a keskeny országút barátságosan futott velünk versenyt. Regensburg után Passau volt a következő megállóhelyünk. Innen Linzbe érkeztünk, hol hastifusz miatt egy bajtársunk, Szépe György visszamaradt. Az osztrák és német

föld között nagy különbség van. Általában minél keletebbre jöttünk, annál szembeötlőbb volt a föld elhanyagoltsága. Ausztriában már hatalmas darabok heverték paragon. Németországban a vasuti töltést horzsolta a megművelt szántóföld. Aztán megérkeztünk Bécsbe, hol egy külvárosi pályaudvaron magyar kocsikba szállottunk.

November 6-án délelőtt indult velünk el a magyar vonat a magyar határ felé. A magyar határt Lajtaufalunál léptük át. A szenvedések végtelen kálváriája árán vásároltuk meg azt a jogot, hogy rálépjünk a magyar rögre. Ez is csak olyan rög, mint a másik. De nem! Azóta már kétszer jártam pár hétig külföldön s mikor megérintettem az anyaföld szélét, az volt az érzésem, hogy a napsugár, a liget, a csalit, a madárdal mind engem üdvözöl, mint megtért vándort. Hát 1921 november 6-án! Mennyi szellőn járó sóhaj szállt erre a földre, melynek minden rögéhez az évezredek emlékeztet, a hagyományok, tanulmányaink s eszmélkedésünk kötöznek bennünket! Legvakmerőbb reményünk, elérhetetlennek tűnő álmunk vált valóra, hogy megérintettük az édes anyaföldet, melynek megcsonkított testén átvonaglott róna, völgy, halom. A németajkú lakosság hűvösen nézte csoportunkat. Készültségeket láttunk az osztrák és hazai határon is a burgenlandi események miatt s mikor a civilruhában katonáskodó önkéntes fölkelőket megpillantottuk, azok bízó, szilaj lelkesedése ránk is átragadt. Nem halt meg hát a régi dicsőség! Kacagányos apáink késő unokái is megőrizték az ázsiai földről hozott szittya vívztséget. S nekünk, fáradt vándoroknak, kik a messze orosz puszták egyhangú unalmát hordoztuk szívünkben, a hazai rögök a halhatatlan dalnok szavait riadozták fülünkbe:

Ha lehull a két kezünk is,
Ha mindnyájan itt veszünk is,
Előre!

Délután négy óra tájban érkeztünk a „civitas fidelissima“-ba, Sopronba. Itt is igen szép fogadtatásban volt részünk s ismét felbukkant Jungerth Mihály szeretett alakja előttünk, kit Berlinben hagytunk el. Órák hosszat élveztük a felénk áradó szeretetet. Majd Csornára robogott át vonatunk. Lelkes tömeg várta a fáradt vándorokat s mindenki legjobb falatját, legdrágább italát hozta szeretettel. Ki tudja, meddig élveztük volna a szeretet rózsaszínű mámorát, melyben eddig ismeretlen honfitársak ölelkeztek össze, ha nem csendül meg harsányan a parancs, hogy indulnunk kell, mert Pápán a magyar kormány hivatalosan fogad bennünket. Eddig is késtünk már. A szeretet kapaszkodott magyar földön vonatunkba, édes nyügével az tartóztatott mindenütt.

Későre járt már az idő, mikor berobogott vonatunk Pápára. Zenekar hangjai üdvözöltek bennünket, a pályaudvaron ezer és ezer honfitársunk éljenzett, magyar ruhába öltözött leányok kendőt lobogtattak felénk. Pápa város, a magyar kormány, a magyar hadsereg a szeretet kiolthatatlan lángjával köszöntöttek bennünket. Éjfél is elmúlt már, mikorra a bankettnek, táncnak vége szakadt. Másnap bekocogtunk Csótra, hogy a vesztegár törvényeinek is alá vessük magunkat.

* * *

Unalmas tizenkét nap után fölvirradt végre november 17-ike. Most már gyors egymásutánban peregtek le az események s zöld galyakkal díszített vöröskeresztes vonatunkon robogtunk az ország fővárosa felé. Pápa után Győr vendégszeretetét élveztük s hiába volt a hivatalos program, annak szigorúságát áttörte a maraszialó szeretet. Itt Velsz, Reich és Csillag ezredtársaimmal, korábban hazajutott krasznajarszki kedves bajtársaimmal találkoztam. Késő délután indultunk Komárom felé s az uton éjszakáztunk. 18-án reggel tíz óra felé Kelenföldön várakoztunk már a továbbindító parancsra. Végre megérkezett ez. Mindnyájan az ablakhoz tódultunk, hogy egyszerre szívjuk föl a magyar főváros szépségét.

Ami ezután következett, annak leírására toll nem igen vállalkozhatik. Egy örökkévalóság óta szétszakított szívek egymásra találtak és zokogtak.

Országos Széchényi Könyvtár

EPILOGUS.

E könyvben hat és félévi orosz fogságomnak utolsó, változatosságban és szenvedésekben gazdag szakaszát írtam le, mely 1920 január elejétől 1921 október 25-ig terjed. Bár az utóbbi évek folyamán több olyan könyv látott napvilágot, mely Oroszországgal foglalkozik, mégis úgy érzem, hogy számtalan ott szenvedett bajtársamnak még sok-sok mondanivalója lehetne az orosz földről.

A hatalmas orosz birodalom, melynek több mint százmillió népén egykor a Romanovok, most a vörösök uralkodnak, egy különös és nagyon érdekes világ. Valami misztikum lebegett felette, melyet európai ember minden keleti jelenséggel szemben érez. E misztikumból éppen a hadifoglyok révén sok minden tisztázódott már. Szibériáról például eddig azt hittük, hogy az a rémes észak örökköndű földje s hogy az ég napsugártalan burája alatt a kopár földön láncukat csörgető száműzöttek bús csapatai járnak le a föld gyomrába szürke ólomért. Ma már tudjuk, hogy ez az óriási terület mérhetetlen gabonaföldek hazája, legelőin a fű kövér s hatalmas folyóiban hemzseg a hal.

Az orosz föld a végleteknek, az ellentéteknek, a szélsőségeknek hazája. Kelettel és Nyugattal, Északkal és Déllal ölelkezik határai. Tropikus nyári hőségre dermesztő, csonttá fagyasztó telek borúlnak. Terméketlen szteppék buja Kanaánokkal váltakoznak. A nép hatalmas zöme műveletlen, elmaradt, de istenáldotta művészei, tudósai vannak. Az elnyomott tömegben mindig akadtak nagy szabadsághősök is s a tunya, vérengző, őrült uralkodókat hatalmas energiájú, teremtető és alkotó cárok váltották fel. A deszpotikus államforma nemrégiben a legszélsőbb szabadságnak adott helyet. A vakbuzgóságot, a cárimádást kiszorította — legalább hivatalosan — az atheizmus s a tekintélyimádásból anarchia lett. A lágy, filozofálásra hajlamos orosz lélekre

vad, öldöklő kegyetlenkedés szabadult rá. Fény és árny váltakozik az orosz pszichében, miként a vonatból kitekintőt majd szemképrázta-
tó, aranyos tornyú városok, majd őserdők s irdatlan nagy puszták fogadják. Ez a világ mintegy parancsolólag követeli, hogy földrajzi, néprajzi, szociális és politikai szempontból még igen sokat irjanak róla. Nekem az a meggyőződése, hogy a felhozott szempontokból sok bajtársam fogsági élete egy eddig ki nem aknázott kincsesbánya.

Könyvem e szempontokat külön nem kereste. Egyszerűen, őszintén, minden tendencia nélkül — gyakran a legpörébb valóságot eltakarva — annak a fotografiáját adtam, amit huszonkét hónap alatt láttam és átéltem. Ha valamiben tévedt volna emlékezetem, bízom abban, hogy hadifogoly bajtársaim nem tekintik szándékos ferdítésnek.

Van azonban e könyvben mintegy a sorok között valami, amit talán csak azok látnak, akik velem együtt szenvedtek. Egy fájdalmas emlékezés a szláv világra, egy keserű szemrehányás az orosz föld számára, melyen elhervadt, szertemállott ifjúságunk. Ki tudná ezt visszaadni?! Ki adott ezért az elpocsékolt fiatalságért eddig valamit cserébe?! Mikor tölggyfabokrétával névtelen katonaként a harctérre mentem, huszonkét éves voltam s harmincadik évemet tapostam, mikor újra magyar földet érintettem. Tervegető, boldog színes álmok helyett vajjon mit is hozott haza mindegyikünk? Mivel fizetett ki a sors bennünket? Lelkünk fényes, ragyogó, üde tükrét elhomályosították, összekarcolták a szenvedések, nélkülözések.

Könyvem címlapján, mit gyertyányi Németh Gyula budapesti festőművész, hadifogoly bajtársam rajzolt, egy kietlen, zord börtön látható. Hány és hány ilyen volt Oroszországban! Egy koporsó ez, melyben elmúlt, elhervadt ifjúságok nyugszanak.

Csurgó, 1930 május havában.

BODÓ JENŐ.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár